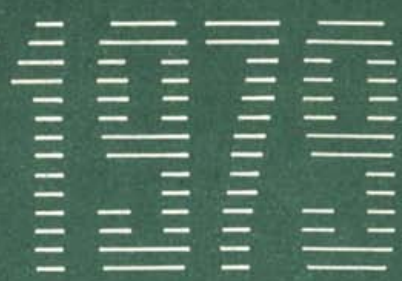
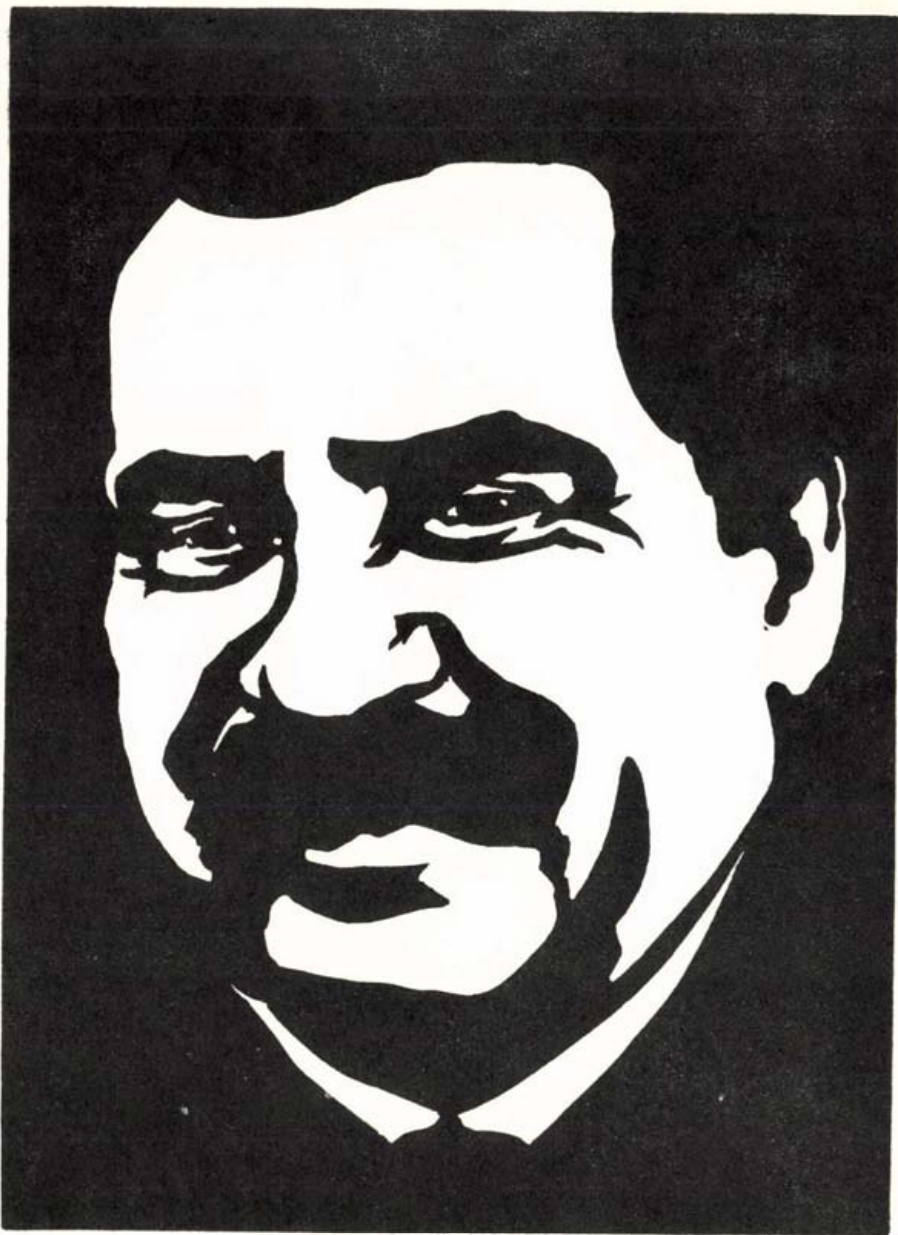

HOMERET

Maxime Régis

L. H. F. J.

HONISMERET

HONISMERETI TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRAT

Honismeret, 1979. 3. szám

TARTALOM

	Oldal
A Honismereti mozgalom keretében folyó földrajzinév-gyűjtés eddigi tapasztalatairól (<i>Szathmári István—Töltési Imre</i>)	3
KRÓNIKA	
Országos Ügyvéd-Múzeum nyílt Budapesten (<i>Dr. Kovássy Zoltán</i>)	6
Műemlékek helyreállítása és hasznosítása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (<i>Olajos Csaba</i>)	9
A táncház mozgalom Erdélyben	11
A Honismeret első hat évfolyamának néhány tanulsága (<i>H. P.</i>)	12
Az Ethnographia Pannonica konferenciája Burgenlandban (<i>T. L.</i>)	15
VÁLTOZÓ HAZÁNK	
A Szigetköz három arca (<i>Dr. Timaffy László</i>)	16
<i>Dr. Barsi Ernő</i> : Szigetköz népzenejéről	18
<i>Alexay Zoltán</i> : A Szigetköz élővilága	20
<i>Válki István</i> : A Dunakiliti térségében épülő duzzasztómű várható következményei	23
<i>Vörösmarty Géza</i> : A bösi-nagymarosi erőmű — a Duna bal partjáról	26
ÉVFORDULÓINK	
Móricz Zsigmond Szabolcs-Szatmárban (<i>Margócsy József</i>)	23
Móricz Zsigmond és szülőföldje (<i>Molnár József</i>)	31
Orbán Balázs változatlan időszerűsége (<i>Beke György</i>)	36
Terézváros a Tanácsköztársaság idején (<i>Tolnai György</i>)	38
A leghívebben mindhalálig (<i>Dr. Zachar József</i>)	40
Száz éves lenne Dienes Valéria (<i>Fazekas István</i>)	43
HONISMERETI OLVASÓKÖNYV	
Eröss Gyula, a hazai gyermekgyógyászat egyik úttörője (<i>Dorcsi Sándor</i>)	45
A Szondi-émlék története és a Szondi Album (<i>Csáky Károly</i>)	47
„A nagy juss készül megint...” (<i>Köszegfalvy Ferenc</i>)	49
Bem József és Ostrolenka (<i>Dr. Lagzi István</i>)	52
KÖNYVESPOLC	
Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok (<i>Dr. Balogh Jolán</i>)	54
Budina Sámuel históriája Szigetvár 1566. évi ostromáról (<i>Taba István</i>)	56
Honismereti emlékhelyekről (<i>Szabó József</i>)	57

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓK

Egy falu története a szájhagyomány és más helyi források alapján (<i>Morvay Péter</i>)	59
Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változás-vizsgálatához (<i>Szacsay Éva</i>)	62

KÉPEK

M. Kiss József: Móricz Zsigmond (B/2), *Sólyom Sándor* rajzai: Keszthelyi házak (5,15), *Szilágyi Imre* rajza (35), Szigetközi képek — *Alexay Zoltán* felvételei (B/3), Kovács Mihály ezredes — *Finta Sándor* domborműve, 1938. Treton, New Jersey, USA (B/4).

MUNKATÁRSAINK

Alexay Zoltán gimnáziumi tanár, Győr — **Balogh Jolán dr.** művészettörténész, Bp. — **Barsi Ernő dr.**, a Tanítóképző Főiskola tanára, Győr — **Beke György** író, Kolozsvár — **Csáky Károly** tanár, Ipolyság — **Doresi Sándor**, az MSZMP Városi Bizottságának titkára, Nagyatád — **Halász Péter**, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos főmunkatársa, Bp. — **Kovássy Zoltán dr.** ügyvéd, Bp. — **Köszegfalvi Ferenc** könyvtáros, Hódmezővásárhely — **Lagzi István dr.**, a JATE Új- és Legújabbkori Egyetemi Történeti Tanszékének tudományos főmunkatársa, Szeged — **Margócsy József dr.**, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola főigazgatója, Nyíregyháza — **Molnár József** ny. gimnáziumi tanár, Bp. — **Morvay Péter dr.**, a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető helyettese, Bp. — **Olajos Csaba**, a B-A-Z megyei Tanács V. B. ÉKV oszályának főelőadója, Miskolc — **Szabó József** ny. iskolaigazgató, Bük — **Szacsay Éva**, a Néprajzi Múzeum múzeológusa, Bp. — **Szathmári István dr.**, az ELTE Bölcsészkarának tanszékvezető egyetemi tanára, Bp. — **Taba István dr.** ny. tanár, Bp. — **Timaffy László dr.** ny. középiskolai tanár, Győr — **Tolnai György dr.**, az ELTE tudományos főmunkatársa, Bp. — **Töltési Imre**, a HNF Országos Titkárságának munkatársa, Bp. — **Válki István**, a Győr-Sopron megyei Tanács elnökhelyettese, Győr — **Vörösmarty Géza** publicista, Pozsony — **Zachar József dr.**, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa, Bp.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FRANK TIBOR	OLSVAI IMRE
GAZDA ISTVÁN	SÁNDOR LÁSZLÓ
GERELYES EDE	SZABÓ BÉLA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZABÓ FERENC
HAVAS GÁBORNÉ	SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
KAMARÁS REZSŐ (elnök)	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7672

Kiadja a Hazafias Népfront. A kiadásáért felel: *Juhász Róbert*, a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője
Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon: 182-855
Készült 8000 példányban, 4 (B/5) ív terjedelemben
79-7064 Somogy m. Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
Felelős vezető: *Farkas Béla* igazgató

A Honismereti mozgalom keretében folyó földrajzinév-gyűjtés eddigi tapasztalatairól

A földrajzi nevek múltunknak éppen olyan becses forrásai, mint a tárgyi emlékek. Az emberek száján élő elnevezések őrzik a földfelszín alakját, a környezet jellegzetes növény- és állatvilágát, a tájban lejátszódott történelmi eseményeket, a változó termelést, gazdálkodást, az emberek szokásait, hiedelmét, olykor humorát is. Egy-egy járás, megye névgyűjteményének egyaránt hasznát látja a nyelvészet, a néprajz-, a gazdaság-, a település- és művelődéstörténet, a botanika, a zoológia, a földrajz, a térképészet, tehát szinte valamennyi tudomány, sőt az oktatásügy és az államigazgatás is.

A gyűjtés elindítását, megszervezését a gyorsuló fejlődés sürgette. A nagyüzemi gazdálkodás, az ipartelepítés, az urbanizáció a területek, tájak évszázados-évezredes arculatát változtatta meg és folyamatosan alakítja ma is. Eközben a tájékozódást szolgáló korábbi elnevezések szerepüket veszítik, és az idősebb nemzedékek távozásával örök feledésbe merülnek.

A földrajzi nevek viszonylagos gyors összegyűjtését a szaktudomány csak a társadalmi erők széles körű bevonásával oldhatta meg. Ez a körülmény tette lehetővé, illetve segítette elő, hogy a Honismereti mozgalmon belül a földrajzinév gyűjtés erőre kapjon, és a Hazafias Népfront társadalmi összefogásával, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézetének szakmai irányításával ez az értékes közművelődési, ismeret-szerző és tudománysegítő tevékenység a párt-, állami és társadalmi szervek által elismert, a járási, városi és megyei tanácsok, az oktatási intézmények és tömegszervezetek által támogatott üggyé váljék, amelynek szolgálatában ezek és ezek találtak és lelnek ma is örömet.

Az előzmények

A régebbi magyar helynévgyűjtésnek két nagyobb hulláma volt:

1. *Pesty Frigyes* 1862—1865 között a budai királyi helytartótanács, az erdélyi fő-kormányzószék és a katonai hatóságok segítségével Magyarország 63 vármegyéje minden községébe elküldhette a gyűjtési felhívást és az utcamutatót. Ezt az anyagot az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára 68 kötetben őrzi.

2. A korszerű helynévgyűjtés módszerét *Jankó János* néprajzkutató dolgozta ki. E módszert finomították tovább *Szabó T. Attila* és tanítványai — *Balassa Iván* (1939), *Imre Samu* és *Morvay Péter* (1940), *Árvay József* (1943), *Márton Gyula* (1944), *Benkő Lóránd* (1947) és *Kázmér Miklós* (1948) —, akik a történelmi helynévanyag feltárására is nagy gondot fordítottak. A szakképzett gyűjtők azonban viszonylag csak kis területen végezték el a feljegyzés munkáját, és a második világháború ennek is végét vetett.

Az új magyar földrajzinév-gyűjtés

Ilyen előzmények után határozta el Zala megye 1962-ben — *Végh József*nek, az MTA Nyelvtudományi Intézet főmunkatársának kezdeményezésére —, hogy társadalmi munkatársak tömeges bevonásával gyűjteti össze a földrajzi neveket. A munkálatok tudományos irányítását az MTA Nyelvtudományi Intézete vállalta. Az amatőrök végezte gyűjtést két nyelvészetileg képzett középiskolai tanár (*Markó Imre Lehel* és *Órdög Ferenc*), valamint egy műzeológus (*Kerecsényi Edit*) a helyszínen ellenőrizte. A zalai kötet 1965-ben *Papp László* és *Végh József* kandidátusok szerkesztésében je-

lent meg. A hazai és a külföldi szaktudomány elismeréssel fogadta, és a siker kedvezően hatott az akció kiterjesztésére, további fejlődésére.

A zalai típusú gyűjtőmozgalomban a földrajzi nevek feltárása és közkinccsé tétele három szakaszban történik: az amatőr gyűjtés; az ellenőrzés képzett szakemberekkel; a tudományos szerkesztés és közzététel. A munka nehezebb része a szükséges gyűjtőgárda összetborzása volt egy-egy járásban, megyében, valamint a megfelelő szakemberek előteremtése, képzése. Mindkét vonatkozásban nagy jelentőségű a *honismereti szakkörök szerepe*, ahol bizonyos hozzáértés mind a vezetői szinten, mind a közreműködők gyakorlatában kialakult, s helyi ismeretekkel is rendelkeznek. A névgyűjtési tevékenységben már eddig is sok szakkör és vezető tanár tűnt ki s kapott elismerést.

A Hazafias Népfront mind erősebb bekapcsolódása fokozatosan szélesítette a társadalmi bázist. A népfront — a Honismereti mozgalom révén — megyénként 200—400 társadalmi aktivistát vont be a gyűjtőmunkába, és az akció összefogásában, szervezésében a gyűjtést legutóbb befejező két megyében (Fejér, Bács-Kiskun) különösen meghatározó szerepet töltött be. A gyűjtés meggyorsítása, valamint az egységes irányelvek kialakítása szempontjából igen jelentős volt a Honismeret 1975/4. számában megjelentetett földrajzinév-gyűjtési útmutató és az az országos tanácskozás, amelyet a Nyelvtudományi Intézet és a Honismereti Albizottság 1977-ben a Hazafias Népfront központjában rendezett. A gyűjtőtevékenység a vegyes lakosságú településeken a nemzetiségi helynevek számbavételére is kiterjedt és ebbe a munkába a nemzetiségi szövetségek honismereti bizottságai is bekapcsolódtak.

A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és kiadásának jelenlegi helyzete

1. Egy ilyen, az egész ország területére kiterjedő és tudományos rendszerességet igénylő tevékenységben nem túl sok az eltelt 18 esztendő. Ehhez viszonyítva jelentősök az eredmények:

a) Nyomatásban megjelent Zala és Somogy megye teljes névanyaga, Heves megye egri és füzesabonyi járásainak (*Pelle Béláné*), Hajdú-Bihar megye polgári járásának (*V. Tóth Katalin*) és Szabolcs-Szatmár megye baktalórántházi járásának (*Mező András*) a kötete.

b) 1979-ben megjelenik Tolna megye földrajzi nevei és Heves megye hevesi járásának a névanyaga.

c) Befejeződött a Vas és a Baranya megyei kötet tudományos szerkesztése.

d) 1979-ben elkezdődik a Veszprém megye földrajzi nevei: A tapalcai járás; Borsod-Abaúj-Zemplén megye földrajzi nevei: A sátoraljaújhegyi járás; Szolnok megye földrajzi nevei: A jászberényi járás című kötetek tudományos szerkesztése.

e) Az egybegyűlt névanyag helyszíni ellenőrzésre vár Fejér, Komárom, Bács-Kiskun megyékben, Veszprém megye pápai járásában és Borsod-Abaúj-Zemplén megye mezőkövesdi járásában.

f) A gyűjtés megkezdődött, illetőleg folyik Győr-Sopron, Csongrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben, Szolnok megye szolnoki és kunszentmártoni, Heves megye gyöngyösi, Békés megye szarvasi, gyomai és szeghalmi járásában. Nógrád és Pest megyékben szervezett gyűjtés még nem indult, de számos község névanyagát önkéntes gyűjtők már feldolgozták.

2. A megyei kötetek az Akadémia Kiadónál, a járásiak pedig a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványaiként jelentek és jelennek meg. Ez utóbbiak teljes egészükben a megyék költségén. Az Akadémiai Kiadó ugyan a megyei kötetek költségeinek csak egyharmadát vállalja, az Akadémia I. Osztálya azonban a kiadványokhoz a teljes ívszámot biztosítja.

3. Ma már — a gyűjtés megszervezése mellett — elsősorban az olyan nyelvész szakemberek megnyerése a gond, akik jól ismerik a magyar és a nemzetiségi nyelv-járasokat, s vállalják a hosszú ideig tartó fáradságos helyszíni munkát. Bár az ELTE Mai magyar nyelvészeti és statisztikai tanszékén folyik a szakemberek képzése, ezek a fiatalok nem az idősebb nyelvészek helyett, hanem azok mellett tudnak csak dolgozni, legalábbis egyelőre.

A további feladatok

Az eddigi eredmények azt bizonyítják, hogy honismereti közösségek, aktivisták a földrajzi nevek gyűjtésével és a rokon területeken teljes értékű tudománysegítő

munkát végezhetnek, s közreműködésükre biztosan lehet számítani. A Honismereti Albizottság, valamint néprajzi-anyanyelvi munkacsoportja hivatását betöltve jó kapcsolatot épített ki és tart az MTA Nyelvtudományi Intézetével, az érdekelt szervezetekkel, intézményekkel, megyékkel és az amatőr gyűjtőkkel.

Az előttünk álló feladatokat — a fentiek alapján — a következőkben összegezhajjuk:

1. A honismereti bizottságok, amatőr gyűjtők vegyenek részt a földrajzi nevek gyűjtésében továbbra is, illetve ahol még nem indult volna meg, készítsék elő a szak-szerű munka feltételeit.

2. A földrajzi nevek gyűjtése ajánlott témaként továbbra is szerepeljen az évente meghirdetésre kerülő országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatban, hogy ébren tartsa, népszerűsítse e sokoldalú tevékenységet, és szolgálja a már publikált anyag ki-gészítését is.

3. Ahol a földrajzinév-gyűjtést már befejezték, azokban a járáásokban, megyék-ben — de másutt is — terjesszék ki a gyűjtést a rokon kutatási területekre (a névhez fűződő helyi mondák, település- és gazdaságtörténeti vonatkozások), továbbá a ragad-ványnevek és a saját szakszókincs (bányászat, kismesterségek, népi növénynevek, ál-lattartás stb.) gyűjtésére. Így hasznosítsák az eddigi munkában szerzett hozzáértést, tapasztalatot és nyissanak meg új területeket is az érdeklődő fiatalok, az önkéntes gyűjtők számára. A nemzetiségek által lakott területeken továbbra is szorgalmazzák a nemzetiségi névgyűjtést.

4. A Honismereti Albizottság, valamint a területi és helyi népfrentbizottságok segítsék elő a gyűjtött anyag hasznosítását, közkinccsé válását az oktatásban, közmü-velődésben, a mindennapi életben (helyismeret, a földrajz tanítása, mezőgazdasági parcellák, új utcák elnevezése, tematikus katalógus készítése a kutatási helyeken stb.) és törekedjék az ezekben érdekelt szervezet munkájának még jobb összehango-lására.

A Honismereti Albizottság köszönetét fejezi ki a Hazafias Népfrent Országos Tit-kárságának az eddig nyújtott támogatásért. Kéri az Országos Titkarságot, hogy to-vábbra is tekintse a névgyűjtési munkát történelmi és kulturális hagyományainkat feltáró és megőrző fontos közművelődési-honismereti tevékenységnek; buzdítsa a területi és helyi népfrentbizottságokat az akció folyamatos segítésére, a benne részt vevők mozgalmi, politikai, erkölcsi elismerésére.

Szathmári István

Töltési Imre

Országos Ügyvéd-Múzeum nyílt Budapesten

Az ügyvédi kar a Budapesti Ügyvédi Kamara Szalay utcai könyvtárából nyíló Országos Ügyvéd Múzeummal 1979. február 17-én állított emléket azoknak a magyar ügyvédeknek, akik az újért, a haladásért, a forradalmi eszmékért dolgoztak és küzdöttek. Ugyanekkor az Országos Ügyvédi Tanács és a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöksége egyesített ülésen a Kamara dísztermében emlékezett meg egykori kiváló tagja, *dr. Hébelt Ede* születésének 100. évfordulójáról.

I. Dr. Szabó Imre akadémikus Hébelt Ede tudományos és oktatói munkáját, *dr. Horváth Jenő*, az Ügyvédi Kamara elnöke pedig ügyvédi és politikai pályafutását elevenítette fel megemlékezésében. Erre a napra jelent meg *dr. Kárpáti László*nak, az Országos Ügyvédi Tanács elnökének Hébelt Edéről írt könyve: *Szegények ügyvédje* címmel. A bőséges képanyaggal gazdagított könyvből a tudós jogakadémiai tanár, ügyvéd gazdag és változatos életútja elevenedik meg. Pasaréten — az egykori Pázsit utcában — az ő nevét hirdeti az ott elhelyezett emléktábla. Hébelt Ede fővárosi tisztviselő családban született, 1879. február 16-án. Jogi tanulmányait Budapesten végezte, majd Berlinben tanult nemzetközi jogot. 1903-ban ügyvédi oklevelet szerzett s hamarosan Német- és Franciaországban, majd Angliában tett tanulmányutát, amely jelentősen bővítette látókörét. 1908-ban az eperjesi evangélikus jogakadémia tanáraként bekapcsolódott a politikai életbe. Utat talált a szociáldemokrata párthoz és a Galilei körhöz. Aláírását megtaláljuk az Országos Reformklub megalakítására kiadott felhíváson. A fiatal jogtanár — munkásságának elismeréseként — 1915-ben a kolozsvári egyetemen magántanári képesítést kapott. Tudományos tevékenysége és a haladó eszméket valló politikai szemlélete eredményezte, hogy az 1918. évi polgári forradalom alatt a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumban a diákügyek miniszteri biztosa mellé rendelték.

A Magyar Tanácsköztársaság idején jogi és közigazgatási előadásokat tartott munkásfiataloknak a Marx-Engels Munkásegyletem jogi karán. Ennek következményeit az ellenforradalmi időben viselnie is kellett. Emelkedett szellemre és bátorságra vall, hogy a Tanácsköztársaság bukását követő években elvállalta a szociáldemokrata jogvédő iroda vezetését. 1920-ban memorandumot intézett *Horty Miklóshoz* a politikai ügyek miatt letartóztatottak érdekében, majd a népbiztosok perében az elsőrendű vádlott, *Vántus Károly* védelmét látta el mindaddig, amíg az erőszakos pervezetés miatt védőtársaival együtt kénytelen volt ő is lemondani.

Hébelt Ede a Szociáldemokrata Párt balszárnyához tartozott, s bár rendőri felügyelet alatt állott, mozgásában korlátozottan is fellépett az 1922. évi képviseléválasztásokon. Sopron városa meg is választotta, mégpedig két arisztokrata ellenében, akik közül az egyik az akkori belügyminiszter volt. Nemzetgyűlési beszédeit logikája, bátor hangvétele és mindenekelőtt a dolgozók érdekvédelme jellemezte. 1923. március 21-i felszólalásában *Marx Károly*ra hivatkozott, „mert az elnyomott osztályoknak nagyobb érdekük a jogrend, mint az uralkodó osztályoknak”.

Ebben az évtizedben — amint azt *dr. Kárpáti László* könyvéből megtudjuk — Hébelt Ede a politikai foglyok segítségével tevékenykedett, részt vett a Vörös Segély munkájában, majd 1927-ben *Szántó Zoltán* és más kommunisták elleni perben a Vörös Segély vezetőjének, *Vámos Ilonkának* védelmét látta el.

1929-ben a szocialista jogászok megalakították a Munkásjogvédő Irodát, amelynek alapítói között ott találjuk Hébelt Edét is, aki ingyenes jogtanácsaival, jogvéde-

Részletek az Országos Ügyvéd-
Múzeum kiállításából

lem nyújtásával a rászoruló munkások egyik támasza lett. A Szegények ügyvédje című könyv lapjai igazolják, hogy a nagytudású ügyvéd minden erejével a haladást szolgálta, a demokrácia elveinek megvalósításáért küzdött.

A megpróbáltatások nem törték meg, s amikor a felszabadulást követően, a budapesti egyetem jogi karán 1945-ben kétéves esti munkástanfolyamot állítottak fel, annak igazgatója Hébelt Ede lett. Ott folytatta az oktatást, ahol a Tanácsköztársaság idején abbahagyta. 1954-ben a Magyar Dolgozók Pártja a Központi Vezetőség tagjává választotta. Nyolcvanadik születésnapján a Munka Vörös Zászló Érdemrenddel tüntették ki. 1961. július 3-án halt meg. Kortársainak szavai szerint „olyan ember volt, aki mindenkin önzetlenül segíteni igyekezett, eközben azt sem bánta, ha ebből kára származik.”

2. A centenáriumi ünnepség befejezése után nyílt meg az egy helyiségből álló Ügyvéd Múzeum. A terem falát borító könyvespolcokon a XVII. és XVIII. századokban nyomott jogi könyvek, kódexek, a Corpus Juris latin nyelvű törvénytára, valamint a reformkor országgyűlési tudósításai és jegyzőkönyvei sorakoznak. Alattuk tablók mutatják be a különböző történelmi korszakok emlékeit és szereplőit. Az első a *Martinovics* per ügyvédekének állít emléket, *Madách Sándor* védői beadványát és a vádiratot láthatjuk itt *Hajnóczy József* ügyében. Kiegészíti ezt a másik mártírnak, *Oz Pálnak* 1793-ban *Kazinczyhoz* írt levele, észrevételek a vádiratra, a halálos ítélet és a búcsúlevél.

A reformkor idejét *Kölcsey Ferenc* arcképe és a *Wesselényi Miklós* hűtlenségi perben előterjesztett védőirata eleveníti fel. Ezen a tablón a működési bizonyítványok mellett olvashatjuk a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, *Teleki József* és a polgári forradalom tragikus politikusa, *Teleki László* apjának, *id. Teleki László*-nak „Pest szabadkirályi városban, az Úr 1802. esztendejében, február hó 9-én” kelt díszes oklevélbe foglalt általános meghatalmazását *Kovássy Illés* részére. *Kossuth Lajos* arcképe nyitja meg a szabadságharc ügyvédekének emléket őrző tablókat. Mellette láthatjuk a legnagyobb magyar ügyvéd diplomáját s kivonatokat a sajátkezűleg írt irataiból. Őt követi több ügyvéd rövid magyarázattal ellátott arcképe, amelyekből csupán néhányat emelünk ki annak igazolására, hogy milyen sokrétű volt 1848/49-ben az ügyvédek tevékenysége. Így itt látható *Kléh István* Kossuth pénzügyi titkára, *Silylye Gábor*, a Hajdúkerületek kormánybiztosa, *Besze János*, a borsodi és hevesi népfelkelés szervezője, *Szacsavay Imre*, a képviselőház jegyzője, *Irányi Dániel*, a márciusi mozgalom egyik szervezője, 1849-es kormánybiztos, *Kovássy Albert*, a Budavár ostromát megkezdő debreceni 10. honvédszászlóalj utolsó parancsnoka, *Klauzál Gábor*, a Batthyány kormány minisztere, *Dányos István* nemzetőr, 1860-ban Garibaldi ezredese, *Ráth Károly* 1873-tól az egyesített főváros első pogármestere, *Szilágyi Virgil*, a

Csongrád megyei vészbíróság tagja, 1859-ben Táncsics Mihály védője, *Vachot Sándor* Kossuth titkára, *Xantus János* néprajzkutató, és még sokan mások, akik mind beírták nevüket a történelembe.

Az önkényuralom korát *idéző rendelet* mutatja be, amelyet a „szökevény egyének ellen” adtak ki, s amelyben igen sok ügyvéd neve szerepel. Kiegészíti ezt az 1852. évi ügyvédi magatartást vizsgáló *felülvizsgálati névsor*, bizonyosságul annak, hogy a Bach korszak idején mennyi megpróbáltatásnak voltak kitéve a polgári forradalom eszméit nem feladó ügyvédek.

A kiegyezés korát *Szilágyi Dezső* igazságügyminiszter arcképe nyitja. Mellette *Csemegei Károlyt*, a Magyar Jogászegylet megalapítóját, az 1879. évi büntetőtörvénykönyv tervezetének megalkotóját, az 1848-as szabadsapat parancsnokot és *Eötvös Károlyt*, a tiszaszlári per kiemelkedő védőjét láthatjuk és a perben előterjesztett beadványát olvashatjuk.

Igen gazdag és tanulságos anyagot adnak a Tanácsköztársaságtól napjainkig terjedő időszakot felölelő tablók is, amelyeket *Landler Jenő*nek, a Vörös Hadsereg parancsnokának arcképe vezet be. A hozzá fűzött magyarázat emlékeztet arra, hogy előbb belügyi népbiztos volt, majd 1925-ben az MSZMP létrehozásában fejtett ki jelentős tevékenységet. 1928-ban a Kreml falában helyezték el hamvait. A budapesti Ügyvédi Kamara „Landler-díjat” alapított emlékére, amelyet évenként osztanak ki. A Tanácsköztársaság anyagában láthatjuk *Rónai Zoltán* igazságügyi népbiztosnak és *László Jenő*nek, a KMP egyik alapítójának, a Forradalmi Törvényszék politikai biztosának arcképét, majd a népbiztosok pere anyagából a védők felszólalásait tartalmazó tárgyalási jegyzőkönyv következik.

Az ellenforradalmi korszak *Karikás Frigyes és társai*, valamint a *Vörös Segély* ügyvédei elleni politikai perek tárgyalásai jegyzőkönyveivel kezdődik, szorosan kapcsolódik hozzájuk *Hébelt Ede* képe és munkásságának ismertetése. Ez a tabló örökítette meg *Szöke Sándort*, a Sallai—Fürst-per bátor védőjét, akinek arcképe mellett a perre vonatkozó sajtóközleményeket és a tárgyalási jegyzőkönyveket is kiállították.

Sok olyan ügyvéd emlékét őrzi még a múzeum, akik már a fiatalabb ügyvédnemzedékhez is közelebb állottak. *Vámbéry Rusztem* egyetemi tanár, 1918-ban a Nemzeti Tanács tagja, a népbiztosok- és a Rákosi per védője, tizennégy éven át a *Szabadunk* főszerkesztője volt. *Bárd Imre*, aki a Tanácsköztársaság alatt a külügyi népbiztosságon dolgozott és 1956 után a Budapesti Ügyvédi Kamara miniszteri biztosi tisztét töltötte be, kiváló jogtudósként ismert. Gazdagítja anyagát a Népszava 1930. évi beszámolója a Munkás Jogvédő Irodáról, melynek alapítója volt.

Ries István 1945—1950 között a kormány igazságügyminisztere, politikai pályáját 1919-ben a közoktatásügyi népbiztosságon kezdte. A sort *Ladányi Armin*, 1945-től a Budapesti Ügyvédi Kamara felszabadulás utáni elnökeinek arcképe zárja be. Az Eötvös Károly által kiállított működési bizonyítvány tanúsítja, hogy a fiatal jogász nagynevű tanítómestere irodájából indult el az ügyvédi pályán, melynek során az Ügyvédek Országos Egyesületének megalapítója lett.

A terem közepén három, üveggel fedett tárló mutat be értékes, eredeti jogi iratokat. A középső — a centenárium alkalmához illően — Hébelt Ede emlékét idéző okiratokat, sajtóközleményeket, nemzetgyűlési beszédeiből való részleteket tartalmaz.

A többi tárlón korabeli szerződések, meghatalmazások között egyik legérdekesebb *Katona József* fiscalis eredeti perirata „Kecskemét. 19. may 821.” keltezéssel.

Itt található a Budapesti Ügyvédi Kamara 1875. évi megalakulásakor készült ügyrend, valamint Kossuth Lajos és Eötvös Károly sajátkezü ügyvédi iratainak több példánya.

Az a történeti egység, amelyet a múzeum összefoglalva bemutat, azzal a nemes alappal lesz teljes, amit a kiállítást lezáró tablón olvashatunk: „Akiiket név szerint nem említettünk, s akik sokan voltak, s akiknek életműve nélkül nem alkothattak volna a kiemelkedők sem, e névtelen ügyvédek emléke előtt tisztelgünk”.

Dr. Kovássy Zoltán

Műemlékek helyreállítása és hasznosítása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

Megyénk a műemlékileg védett épületek, építmények számát tekintve az ország gazdagabb megyéi közé tartozik. Ez a gazdagság az épületállomány számán kívül azok értékében is mérhető. Megmutatkozik ez abban is, hogy a román stílust és a gótikát körülbelül 30 objektum, az állomány 16%-a képviseli.

Megyénkben az 1977-ben kiadott hivatalos műemlékjegyzék szerint 570 védett épület, 17 műemléki környezet és 1 műemléki jelentőségű terület van. A védett épületek közül 154 műemlék, 360 műemléki jellegű és 56 városképi jelentőségű. Műemlékállományunk az országosnak körülbelül 7%-át teszi ki.

A védett épületekből mintegy 160 (30%) van állami tulajdonban és tanácsi vagy tanácsi-intézményi kezelésben, viszonylag kis hányaduk vállalatok és szövetkezetek tulajdona. A népi épületek és egyes lakóházak magántulajdonban, míg a templomok, plébániák, harangtoronyok (az állomány 43%-a) egyházi tulajdonban vannak.

A műemlékek hazánk múltjának jellegzetes, pótolhatatlan értékei, országunk gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésének tárgyi bizonyítékai, s építészeti, történelmi, régészeti, képzőművészeti, iparművészeti vagy néprajzi szempontból kiemelkedő jelentőségűek.

A Megyei Tanács — ismerve a megye műemléki értékeit, igyekszik azok gondos gazdája lenni. Ennek eredményeként az utóbbi két évtizedben a műemlékek helyreállítása megyei vonatkozásban komoly eredményekkel járt. Ingatlankezelő és város-gazdálkodási vállalatok a miskolci, sátoraljaújhelyi és sárospataki védett lakóházak számottevő részét tatarozták. A legfontosabb közintézményeket, mint a *Megyei Tanács székházát*, a *sátoraljaújhelyi, sárospataki, tokaji, berzéki tanácsházat* helyreállítottuk. Rendeztük számos — a felszabadulás után használatlanul maradt vagy rendeltetésével ellentétesen használt — kastély sorsát. Így sikerült megmenteni és oktatási, gyermeknevelési létesítményként hasznosítani a girincsi, a tornanádaskai, az abaújkéri, az emödi és a sáti kastélyt.

Helyreállítottuk — habár célszerű hasznosítása még nem oldódott meg — az *ede-lényi kastélyt* melynek költségeit az OMF és a megyei Tanács együttesen fedezte. Befejeződött a diósgyőri vár és Boldogkővár helyreállítása: az előbbi vármúzeumnak, az utóbbit pedig turistaszállónak használják. Az utóbbi idők legjelentősebb eredménye a *szerencsi vár* helyreállítása, szálloda és turistaszálló céljára.

Ezeknek a műemlékeknek a helyreállítására a IV. ötéves tervidőszakban a megyei tanácsi szervek körülbelül 80 millió forintot költöttek, és ebből az összegből részben, vagy teljesen — 78 épületet sikerült felújítani. Az V. ötéves tervben a védett épületállomány állagromlásának megelőzésére körülbelül 160 millió forintot költenek tanácsaink. A helyreállításoknál a Megyei Tanács elsőszámú partnere az OMF, amely szervezet elsősorban szakmai vonalon, de pénzügyileg és erkölcsileg is jelentős segítséget adott. Emellett hasznos segítő társ a Megyei Műemléki Albizottság és a Herman Ottó Múzeum. Érdeklődéssel kísérték az épületek hasznosítását a különböző társadalmi szervek is, mint a Hazafias Népfőrd, a KISZ és a különböző vállalatok. Például a *golopi régi Vay kastély* rossz, életveszélyes állapotára a helyi KISZ-alapszervezet titkára hívta fel a figyelmünket, a helyreállítás esetére társadalmi munkát is vállalt. A gönci „*Huszita*” ház alatti pincerendszer feltárásában pedig jelentős segítséget nyújtottak a Borsodi Szépbányák bányamentő szocialista brigádjai.

Megoldásra váró feladat és egyben a legsúlyosabb probléma a hasznosítatlan kastélyok és egyéb épületek karbantartása és helyreállítása, amelyre az előzetes becslések szerint további 50 millió forintra lenne szükség. A kastélyok mellett a népi épületek a legveszélyeztetettebbek. Ezek az épületek ugyanis szerkezetük, és funkcionális kialakításuk következtében nehezen, vagy egyáltalán nem illeszthetők a jelenlegi falu életébe.

A népi műemlékek helyreállítása vonatkozásában előrelépést jelentett a Minisztertanács 2025/74. (VI. 19.) sz. határozata, amely fokozottan intézkedik a népi épületállomány védelméről. E határozat alapján az V. ötéves tervidőszakban megyénkben 10—15 népi műemlék helyreállítását és közösségi hasznosítását tervezzük.

A népi épületek közül a múlt évben adták át a gönci „*Huszita*” házat, amelyet tájházként hasznosít a helyi tanács. Ugyancsak befejezés előtt áll — hasonló rendelte-

Az edelényi Coburg kastély

téssel — a Komlóskán, (Rákóczi u. 19. sz.) lévő patiesfalú, zsupfedésű népi műemlékház. Két épületet pedig megvásároltunk (Ónod, Vár u. 17. és Tard, Béke u. 54.) és a közeljövő feladata lesz helyreállításuk. De még ennél is nagyobb feladatot jelent számunkra a mezőkövesdi úgynevezett *hadas* településrész rekonstrukciója, ahol a város központjában lévő hagyományos településmagot kívánjuk megőrizni eredeti állapotában az utókor számára.

A műemlékek helyreállításában kiemelt szerepet kaptak azok a munkák, melyeket a Megyei Tanács az OMF-el közösen finanszíroz. Ezekre az OMF és a Tanács vezetői folyamatosan megállapodást kötnek. Megyénk területén ezek közül a legjelentősebb a szerencsi vár, továbbá a miskolci *Avasi templom* és a *Görögkeleti templom* helyreállítása. Egy, 1977 novemberében kötött megállapodás alapján megoldódik a kékeddi *Melczer kastély* sorsa is. Az épületet — az OMF támogatásával — a Megyei Tanács a községben működő továbbképző intézetének szálló-épületeként fogja hasznosítani.

Ugyancsak a közeljövőben állítják helyre a *sárospataki külső várfalat*, valamint a *kazamatát*, amelyet borozónak rendeznek majd be. Közös erőfeszítéseink eredményeként sikerült hasznosítani a selyebi volt *Tiszta-kúriát*, melynek helyreállítása jelenleg folyik és művelődési, kulturális és oktatási célra használja majd a község.

A Sátoraljaújrhelyi Járásai Hivatal kezdeményezésére helyreállítják a *Pácini-kastélyt* is, ahol jelenleg a falkutatási és ásatási munkák folynak. Ebben a kastélyban alakul majd ki a Bodrogköz legjelentősebb kulturális központja.

Bemutatva megyénk műemléki állományának helyzetét, úgy érzem képet adtam arról a széles társadalmi összefogásról is, amely nélkül nem lehetne ezeket a feladatokat elvégezni. Ilyen háttér mellett van lehetőség a tanácsi kezdeményezések megvalósítására, mert műemlékeink számára semmi más nem jelenthet akkora védelmet, mint a megtartás célját ismerő és műemlékeiért lelkesedő közvélemény.

Olasz Csaba

A táncház mozgalom Erdélyben¹

1977 februárjában létrejött (Kolozsvárott) az első olyan hangszeres együttes, amely kizárólag a népzene ősi rétegét műveli: a *Bodzafa hm!* Ezt követte sorban a *Barozda*, az *Ördögsekér*, a *Venyige* megalakulása, majd a *Harmat* folkegyüttes műfajváltó lépe: áttérése az eredeti népzene tolmácsolására.

A dallamanyagot a falusi cigány- és paraszttzenészekről gyűjtik, és kizárólag fül után tanulják meg. Ezt nem a kottaismeret hiánya miatt teszik — az együttes tagjai ugyanis többségükben hivatásos zenészek: zenei szakközépiskolák, zeneművészeti főiskolák hallgatói, zenetanárok —, hanem mert arra törekcsenek, hogy az eredeti stílust minél jobban elsajátítsák.

Az együttesek táncházakban muzsikálnak Kolozsvárott, Csíkszeredán, Székelyudvarhelyen, és céljuk a még élő, eredeti népzene és népi tánc megismertetése és megszerettetése a fiatalokkal.

Hogy milyen méreteket öltött ez a mozgalom, azt táncházainkon kívül bizonyítja a televízió Kaláka műsorára egyre nagyobb számban megjelenő — hívott és hivatlan — fiatalok száma. (*Kostyák Alpár*).

Tájainkon több városi táncház működik: a közeljövőben elvégzendő feladat lenne tevékenységük elemzése, következtetések levonása. Véleményem szerint ennek a táncházaknak, amely ma este indul, laboratóriumi jellege kellene hogy legyen. Lehetségesnek tartok egy több ágú tevékenységet: a tánctanulás mellett beszélgetés, a néprajz szakembereivel, vagy vita-félórák megadott témáról. Az érzelmi választáson túl tehát azzal, hogy aki most itt van és itt lesz, nem diszkóklubban, nem más intézményes keretek között szórakozik, vagy nem ül otthon, nagyobb tér juthat az értékkereső együttgondolkodásnak. Eleve tudatos már az, hogy a táncház ez esetben nem egy faluközösség sajátos szórakozási alkalma, hanem különböző kollektívába tartozó, különböző érdeklődésű fiatalok péntek esti közös tevékenysége. Az is nyilvánvaló, hogy ez a kis alkalmi közösség, amely népi táncot óhajt tanulni, a parasztság értékei közül néhányat a magáénak választ: s ezek birtokában, ezek által meghatározottan képviseli el jövőjét. Az értékkereső gondoskodásnak ködoszlatónak kell lennie; múltbeli értékeket a mába csak a helyzetelemzés adta korrekciókkal lehet építeni.

A táncház egy új társadalmi tartalmak közé átültetett, formaalakító tevékenység. Szükségszerűen múlt is, de a jelenben eligazító erőt szolgáltató. De mindezek mellett és elsősorban: szórakozás. (*Gagyi József*)

Kolozsváron nehézkesen indult a táncház. A népzene és a népi táncot szerető muzsikások és a mind gyakrabban betérő fiatalok azonban rövid idő alatt megkedvelték a táncházat. Az *Ördögsekér* és a *Bodzafa* minden csütörtökön felváltva muzsikál, és mivel ekkor van kimenőjük a Kolozsváron „szolgáló” széki lányoknak, őket is elhívtuk a táncházba. Ez aztán megkönnyítette a táncoktatók munkáját. A megmagyarázott — és természetesen a gyakorlatban bemutatott — tánclepedéseket úgy lehetett a legkönnyebben elsajátítani, hogy a városiak „összekeveredtek” a falusi táncosokkal. Sok idő telt el, amíg a széki fiúk is leküzdötték gátlásaikat és megtáncoltatták az idegen lányokat. A székieken kívül a Mezőség más falvaiból származó, Kolozsváron dolgozó fiatalok is kezdtek közénk járni. Ez tette lehetővé, hogy a Szovát, Vása, Vajdakamarás környéki táncokat is felvegyék műsorrendükbe.

Egy idő után azonban a lelkesedés kezdett lelohadni és a táncoktatás akadozott. A három „banda” elhatározta, hogy új táncházat szerveznek, a korábbi tapasztalatok alapján másképpen, úgyhogy ne csak szórakozni, táncolni járjanak ide a fiatalok, hanem közben tanuljanak is. A zenét és a táncot minden alkalommal ismeretterjesztő előadások előzik meg: *Beke György*, *Salamon Anikó*, *Szentimrei Judit* különböző néprajzi tájegységek szokásairól, viseletéről beszéltek. Előadásait diapozitívek vetítésével tették színesebbé. A résztvevők zenei anyanyelve gazdagodik azzal, hogy minden pénteken egy-egy új népdalt tanulnak, hogy ha szívüket-lelküket dalba akarják önteni, ne legyenek arra kényszerítve, hogy — *Szőcs István* jóslata szerint — „mindig csak azt fújják: Három varjú kaszál vagy Elvesztettem zsebkendőmet.” (*Kostyák Alpár*).

¹ Három írásból közlünk részleteket: *Kostyák Alpár*: Közös zene, közös éneklés, közös tánc. Művelődés, 1978. 8. sz. *Horváth Arany*: Az első táncház-találkozó. Művelődés, 1978. 12. sz. — *Gagyi József*: Táncház-megnyitó. A Hét, 1978. évi, őszi melléklete.

Alig nyíltak meg az első táncházak, máris különleges társadalmi érdeklődést vivtak ki maguknak, s íme, már meg is ülték első találkozájukat szeptemberben, Székelyudvarhelyen.

Kolozs megyéből megjelentek a székiek, a mezőségiak, a méraiak, Hargitából a gyimesközéplokiak, a moldvai Diószénből *Demse Márton* mellett két lány is eljött. Ott voltak a csikszeredai táncházások és a Borozda együttes egyszál muzsikása, aki az udvarhelyi Venyigéhez csatlakozott.

Zeng az előcsarnok a táncról, a muzsikától, énektől két napon keresztül. A mezőségi legények a szállásról énekelve vonulnak a táncba, éppen mint otthon. Idősek térnek be a művelődési házba csodát látni. Egy munkáscsoport is betekint — talán nagygalambfalviak éppen —, megállnak és ott maradnak későig, éjszakáig... „Virágok közt virág voltam” — húzzák a muzsikások és százak hangján ismétlődik a szöveg. Eppen olyan stílusban, olyan hajlításokkal meg díszítésekkel, ahogyan a leelőhelyén szól. (*Horváth Arany*).

Az emberi természet egyik legalapvetőbb szükséglete, hogy ünnepeivel színezzé a mindennapokat. Önmagát és társait tiszteli meg akkor azzal, hogy más ritmusban mozog, szemlélődik, gondolkodik, kiszakad a mindennapok rohanásából, messzire tolja a köznapi érték kategóriákat: a szép, a fennkölt befogadására koncentrálnak, a közösség teret kitöltő erejére kíváncsi.

Ünnepelni jöjjünk mindig a táncházba; nagy-nagy szükségünk van a táncos ünnepekre! (*Gagyí József*)

A Honismeret első hat évfolyamának néhány tanulsága

Az elmúlt esztendőben VI. évfolyamát zárta a Honismeret. Hat év nem éppen hosszú időszak egy folyóirat életében, mégis alkalmas arra, hogy számvetést készítsünk az eddigi írások tematikai megoszlásáról és arról, hogy a megjelent cikkek és szerzőik milyen gyakorisággal képviselték és képviselik a különböző megyék és tájak honismereti mozgalmát. A hat évfolyam színvonalának megítélése természetesen nem a mi feladatunk, csupán arra vállalkozunk, hogy néhány, számadatokkal is kifejezhető tanulságot megfogalmazzunk.

A cikkek témakörök szerinti megoszlása

Végigtekintve az elmúlt évfolyamokon, azt látjuk, hogy a különböző témakörök aránya fokozatosan alakult ki és évről-évre meglehetősen ingadozik (1. táblázat). Ennek egyrészt az az oka, hogy a nagyobb szabású honismereti rendezvények (honismereti akadémiák, konferenciák, emlékülések stb.) jelentősen befolyásolják egy-egy évfolyam írásainak jellegét, másrészt pedig az, hogy a területi korlátok miatt nem mindig sikerül megvalósítani a különböző témájú írások közti kívánatos arányokat.

A cikkek témakörök szerinti megoszlása, %

1. táblázat

A témakör megnevezése	1973	1974	1975	1976	1977	1978	Átlag
Beszámolók a mozgalom eseményeiről	18,2	27,2	18,8	22,0	22,3	21,4	21,9
Elmélet, módszertan	3,6	17,0	16,0	14,5	9,8	13,9	13,1
Művelődéstörténet	9,1	8,5	9,4	5,0	5,2	18,5	9,5
Szakkörök, baráti körök	19,1	7,4	7,2	10,0	5,2	3,7	7,9
Hely- és üzemtörténet	6,4	4,8	9,9	5,0	7,8	10,6	7,5
Néprajz, népzene	9,1	3,7	3,9	2,0	2,1	6,0	4,1
Műemlék- és természetvédelem	1,8	2,7	2,8	5,5	0,5	1,4	2,5
Nemzetiség	2,7	1,6	2,8	3,5	3,1	0,9	2,4
Pályázat (kiírás és értékelés)	7,3	5,3	3,3	5,0	4,1	3,7	4,6
Gyűjtési útmutató	4,5	2,1	0,5	1,0	1,6	—	1,4
Könyvismertetés	18,2	19,7	25,4	26,5	38,3	19,9	25,1
Összesen %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
db	110	188	181	200	193	216	1088

A táblázatban közölt arányszámok bizonyos mértékig megtévesztőek, mert a cikkek számának a megoszlását mutatják, tekintet nélkül a terjedelmükre. Eszerint a legtöbb írás — az összesnek több mint egyötöde — a különböző honismereti eseményekkel (táborok, konferenciák, akciók, kiállítások, rendezvények stb.) foglalkozik, azokról számol be. Ezek gyakorlatilag a lap terjedelmének is kb. ötödét töltik ki. Különösen fontos tehát, hogy minél tömörebbek legyenek, mert úgyszólván egyedül ennél a témakörnél van lehetőség arra, hogy helyet szorítsunk a más jellegű írások számára. A mozgalom elméleti, módszertani kérdéseivel foglalkozó cikkek aránya lényegében kiegyensúlyozott, bár számukat kívánatos volna növelni. A különböző jellegű honismereti közösségekről hírt adó cikkek száma az utóbbi két évben megcsappant, nagyobb figyelmet kell tehát szentelnünk az eredményesen dolgozó honismereti szakcsoportok, múzeum-, város- és várbarát körök bemutatására. A műemlékvédelemmel, különösen pedig a természetvédelemmel, természeti tájainkkal foglalkozó írásokat tekintve nem sikerült tartani az 1976-os évfolyam kedvező arányát. Nem kétséges, hogy a honismereti mozgalom elsősorban „humán” érdeklődésű, éppen ezért a Honismeretnek számottevő szerepe lehet a mozgalom természettudományi, természetvédelmi oldalának erősítésében. Ugyancsak növelni kell a jövőben a honismereti munka színvonalának emelésére utmutatók számát.

A könyvismertetések ugyan egynegyedét teszik ki a megjelent írásoknak, de a lap terjedelméből csak mintegy 12–16 százalékkal részesednek. Talán ezen a téren vannak a legnagyobb adósságaink, amin a kiadványcsoportok összevont recenzálására való törekvéssel sem sikerült mindeddig segíteni (1973-ban 1,15, 1978-ban 1,53 könyv jutott 1 ismertetésre). Érdemes áttekinteni az ismertetett könyvek témakörök szerinti megoszlását. E téren az évek között igen nagy az ingadozás, ezért a hat évfolyam egészére vonatkozó megoszlást érdemes szemügyre venni.

Helytörténeti monográfiák	29,7 %
Évkönyvek, sorozatok	13,9 %
Irodalomtörténet, irodalmi hagyományok	10,6 %
Szociográfia, szociológia	9,9 %
Üzemtörténet	9,2 %
Műemlékvédelem, természetvédelem	4,0 %
Néprajz, népzene, nyelvészet	22,7 %
	100,0 %

A Honismeret KÖNYVESPOLC rovatában arra törekedtünk, hogy minél több „nem hivatásos” kiadónál megjelent munkával foglalkozzunk, olyanokkal, amelyek nem kerülnek be az állami könyvterjesztés vérkeringésébe. Mivel a honismereti kiadványok jelentős része ilyen, nem véletlen, hogy a recenzált munkák 71 %-a nem állami kiadóvalallatnál látott napvilágot. Az ismertetett művek 27 %-a az országhatáron kívül megjelent kiadványokkal foglalkozik, ezek közül romániai 56 %, csehszlovákiai 23 %, jugoszláviai 11 %, egyéb 10 %.

A cikkek szerzőinek és témájának megoszlása

A Honismeretben megjelent írások 40 %-a (nem számítva a könyvismertetéseket) általános témájú, területileg nem köthető sehová. A hat évfolyam cikkeinek átlagosan 8 %-a foglalkozik a határon kívüli témákkal, tehát az írások 52 %-a osztható szét tematikailag a 19 megye és a főváros között. Tekintettel arra, hogy a megyék eltérő nagyságúak, a realisabb összehasonlítás érdekében a százezer lakosra jutó cikkek számával igyekeztünk kifejezni a témák és a szerzők megyénkénti megoszlását, illetve a különböző megyékhez kapcsolódó írások és szerzők megjelenésének gyakoriságát. (2. táblázat.)

A számadatok azt mutatják, hogy az egyes megyék igen eltérő gyakorisággal szerepeltek a Honismeret eddigi hat évfolyamában. A közigazgatási egységek között a főváros vezet, évente átlagosan 8 cikkel, de ha tekintetbe vesszük, hogy itt él az ország lakosságának egyötöde, az arány már nem ilyen kedvező. A megyék közül Zala áll a legrosszabbul, de az átlag alatt szerepel Bács-Kiskun, Fejér, Szabolcs-Szatmár és Szolnok megye is. Nagyságához mérten — tehát viszonylag — Tolna és Vas megyével foglalkozik a legtöbb írás, ez azonban ebben az esetben csak azt jelenti, hogy bár a legkevesebb lélekszámú megyék közé tartoznak, mégis az átlagosnál valamivel gyakrabban szerepeltek.

A terület megnevezése	A cikkek száma		Szazezer lakosra jutó cikk	
	témák szerint	szerzők szerint	témák szerint	szerzők szerint
Budapest	48	515	2,3	25,2
Baranya	28	38	6,5	8,8
Bács-Kiskun	16	20	2,8	3,6
Békés	24	34	5,6	7,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	24	35	3,1	4,5
Csongrád	31	52	6,8	11,5
Fejér	11	11	2,7	2,7
Győr	26	45	6,3	10,8
Hajdú-Bihar	30	34	5,7	6,4
Heves	13	17	3,8	5,0
Komárom	17	25	5,5	8,1
Nógrád	15	27	6,4	11,6
Pest	26	37	2,8	4,0
Somogy	21	29	5,8	8,1
Szabolcs-Szatmár	17	20	3,0	3,6
Szolnok	11	16	2,5	3,7
Tolna	22	18	8,8	7,2
Vas	24	25	8,6	9,0
Veszprém	20	23	4,8	5,5
Zala	4	4	1,5	1,5
Magyarország összes, ill. átlag	428	1025	4,1	9,8

Mivel a cikkek jelentős részének a témája nem kötődik valamilyen vidékhez, a megyék publikációs tevékenységét jobban érzékelteti a szerzők szerinti megoszlás. A határokon túl élő magyarok évről-évre növekvő számban szerepelnek a Honismeret szerzői között, arányuk a hat évfolyam átlagában azonban mégis csak 4,2%. A hazai szerzők fele a fővárosban él, illetve dolgozik. Ez egyrészt a hazai művelődési és tudományos élet erőteljes főváros-központúságával magyarázható, és nem mond ellent a lap és a mozgalom országos jellegének. Másrészt azonban kétségtelenül arra kell törekednünk, hogy a vidéki — pontosabban: nem fővárosi — szerzők kerüljenek többségbe. Az egyes évfolyamokat számba véve, eredménynek tekinthetjük, hogy míg az első évfolyam szerzőinek csak 34,5 %-a, az utolsóknak már 57,9 %-a vidéki. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a budapesti munkatársakat nem-budapestiekre cseréltük, hanem azt, hogy a fővárosiak mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a többiek. A budapesti szerzők száma a hat esztendő során még növekedett is.

A jövőben azoknak a megyéknek tevékenyebb részvételét kell, hogy szorgalmazzuk, amelyek az eddigiek során viszonylag keveset szerepeltek. Ugyanakkor vannak megyék, amelyek évről-évre kiemelkedően sokan szerepelnek írásaikkal. Az átlagot csaknem kétszeresen haladja meg Csongrád és Győr-Sopron megye, ami nem véletlen, hiszen mindkettő házigazdája volt egy-egy honismereti akadémiának, így a mozgalom helyi embereinek nagyobb lehetőségük volt a megnyilatkozásra. Rajtuk kívül — nagyságához mérten — a Baranya, a Nógrád és a Vas megyei szerzők voltak a legaktívabak.

A Honismeretben megjelent írások témáinak és szerzőinek területi hovatartozásából természetesen nem lehet következtetni az illető megyék honismereti mozgalmának hatékonyságára. Az e téren mutatkozó aránytalanságok bemutatásával arra kívántuk felhívni olvasóink és a mozgalom irányítóinak figyelmét, hogy hol mutatkoznak kihasználatlan lehetőségek. Elsősorban azonban a szerkesztő bizottság számára szolgál tanulsággul: mit könyvelhet el eredményként, és milyen területeken kell javítani a szerkesztői munkát.

H. P.

Az Ethnographia Pannonica konferenciája Burgenlandban

Decemberben tartották az Ethnographia Pannonica IV. Symposionját a burgenlandi Bernsteinben, vagyis Borostyánkőn. Az Alpok hazánkba is átnyúló keleti nyulványának festői üdülőhelyén a régi Pannonia területén élő népek hagyományainak kutatói jöttek össze, hogy egy héten át előadásokon és vitákon mutassák be kutatásaik eredményeit. Az osztrák Néprajzi Társaság, az Oktatás és Tudományok minisztériuma, valamint a burgenlandi tartományi kormányzat rendezésében magyar, horvát, szlovén és román kutatók találkoztak osztrák kollégáikkal. Hazánkból *Barabás Jenő, Szemerkenyi Ágnes, Kerecsényi Edit, Nagy Ilona, Andrásfalvy Bertalan, P. Kovács Attila és Timaffy László* vett részt a találkozón.

Az előadásokban megvitatták az évszázadok óta egymás mellett élő népek hagyományainak, kultúrájának kölcsönös hatásait. Ez legfőképpen a népi gazdálkodásban, a szokásokban, a népköltészetben, s a népnyelv kölcsö-

nösen használt szavában mutatkozik meg.

Az évszázados egymás mellett élés tehát rokonokká, jóbarátokká tette az itt élő népeket és az Ethnographia Pannonica kutatóinak az a legfőbb feladatuk, hogy a tudomány eredményeivel is segítsék egymás megismerését, egymás hagyományainak, kultúrájának megbecsülését, s ezen keresztül a népek békés egymás mellett élését. A konferencia résztvevői felkeresték Dél-Burgenland néhány különböző nyelvű községét. A magyar nemzetiségű Alsóorsön (Unterwart) az iskolás gyerekek a község régi betlehemes játékaival lepték meg a falumúzeumba és a modern, szép könyvtárba látogató kutatókat. Az eredményes konferenciát a házigazdák nevében *dr. Gaál Károly*, a bécsi egyetem néprajzprofesszora zárta be azal a határozattal, hogy a következő symposiont 1980-ban Jugoszláviában, Csáktornyan rendezik meg.

T. L.

A Szigetköz három arca

A honismereti kutatások egyik központi témája volt mindig a táj és a benne élő ember egymásba fonódó kapcsolata. A Szigetköz országosan szép példája ennek a viszonyoknak. Ezért most, amikor az érdeklődés a Gabcsikovo (Bős)-Nagyymarosi Vízlépcső építése felé fordult, időszerűségét érezzük annak, hogy folyóiratunk hasábjain is foglalkozzunk a táj és az ember életének újabb nagyarányú változásával. A Szigetköz harmadik arcát készítik most elő.

Az első tájképet még a Duna formálta ki egyedül. Az alsószakasz jellegű folyó a maga óriási erejével, hordalékmennyiségével építette fel hatalmas törmelékűpját ide a Kisalföld felszínére Pozsonytól Komáromig. Méreteire jellemző, hogy hosszúsága megközelítően 130 km, szélessége 50 km, vastagsága pedig a középvonalán, a lipóti termálkút adatai szerint 380 méter. Ezen a rengeteg hordalékmennyiségen számtalan ágra bomolva száz és száz sziget, zátony közt folyt s így alakította ki a Szigetköz és Csallóköz területén a vízi táj ezerszínű arcát, széles ágaival, sebesvízű „csatornáival”, holtágaival, nádasaival, galériaerdő-sávjaival.

Az ember itt a folyó fizikai törvényeinek rabja volt, életével a vizekhez kellett alkalmazkodnia. Évszázadokon keresztül halászatból, gyűjtögetésből élt a falvak lakóinak nagy része. Aranyászok szűrték a zátonyok fövenyét és mosták ki a Duna kincsét a „sáraranyat”. A szigeteken hatalmas csordák legeltek és úszva vándoroltak az újabb legelők felé. A partok mentén malmok zakatoltak. Csak Szigetköz területén több mint száznál tudunk a múlt század kataszteri feljegyzéseiből és ezek hétféle finomságú lisztet őröltek a környező vármegyék gabonájából. A fő ágon áruval telt dereglyéket, burcsellákat vontattak a partokról lófogatokkal, s kelet-nyugati kereskedelmünk fő úttere volt ez a régi hajózás a Dunán. A falvak közt révészek teremtettek összeköttetést a dunaágak labirintusában. Földet művelni csak az árvizektől nem zaklatott, magasabb szigethátakon lehetett és gazdálkodásunk legrégebbi hagyományait őrizte meg a nép itt a vizek között.

A Szigetköz és Csallóköz kertészkedése már Mátyás király idejében híres volt jól kihasználták az öntéstalaj és a közeli vizek adta természeti adottságokat. Még házaikat is vizekhez alkalmazkodva építette népünk: erős karók közt fonott sövényfal tette lakását „vizállóvá”. Az Alsó-Szigetközben pedig összehordott, fűszövényvel körülfont mesterséges dombokra építette fel hajlékát, ezek szigetekként emelkedtek ki az áradásokból, s az utcákon ládikókkal közlekedtek. A falvak szegekbe, zugokba, ágak partjára települtek, s községeink máig megőrizték településformáikon a vizek hatását.

A Szigetköz második arcát a múlt század végi folyószabályozás, ármentesítés alakította ki. A gátak közé szorított Duna megváltoztatta az emberek életlehetőségeit. Fogyadoztak a halak, a halászok legértékesebb zsákmánya: a viza nem tudott már iváskor feljönni a Fekete-tengerről. Szigetköz csak a horgászok paradicsoma maradt. Az aranyászok is szegre akasztották szerszámaikat, mert a megzabolázott folyó jobban elrejtette kincsét az ember szeme elől. Elhallgattak a zakatoló vízimalmok, nem bírták a versenyt a gépesítéssel, s a régi hajóvontató utakat is benőtte a fű, kiszorultak a burcsellák a gőzhajók mellől. A dunaágakon hidak ívelnek át, s a révészekből csupán néhány hírmondó őrzi a régi emlékeket. Legtovább a félszilaj pásztorkodás tartotta magát, csak a tsz megalakulásával szűnt meg a kinti élet. A szigeteket az erdészet vette kezelésébe, s a kanadai nyár telepítéseknek ma már kitűnő exportlehető-

séget is teremtenek. A vizektől elhódított területeken felvirágzott a földművelés. Különösen az öntözéses szántóföldi kertészkedés szerzett jó hírnevet a tájnak, mert a püski — régi „lecsós” — szövetkezet paprikája, paradicsoma, a kunszigeti zöldség, az ásványi, zámolyi, újfalu káposzta külföldön is híressé vált.

A szigetközi gazdák a növénytermesztésben és az állattenyésztésben régebben is jóval az országos átlag fölött termeltek. A szocialista mezőgazdaság ezeket az eredményeket még tovább feljesztette. A lipóti termálvízű, hajtatásos kertészkedés például ma már Európa-hírű. Az ősi, természetes táj arculatát így alakította kultúrtájává a szigetközi ember tudása, szorgalmas munkája.

Nézzük meg, hogy ez a gyönyörű vízi táj hogyan él a szigetközi emberek költészetében!

Dr. Barsi Ernő:

Szigetköz népzenejéről

Szigetköz népe történelme folyamán mindig a vizektől meghatározottan élte a maga életét. Bár állandóan harcolnia kellett ezzel az őselemmel, mígnem a vízbélyezés nagyobb biztonságot nem hozott számára, a vizek mégis elzárták és védték a történelem viharaitól. Ezért aránylag egységes maradhatott ősi kultúrája, melyet sajátos színekkel is gazdagított. Népzenejében is találhatunk olyan eredeti vonásokat, melyek megkülönböztetik más tájak népdalkincsétől.

Míg a közeli Rába-közben szinte csupa feszesritmusú, táncos lüktetésű dallal élnék az emberek, itt már több parlando dallamot is találunk. Mert a vizeket járó, halászó-aranyászó ember nemcsak társas összejöveteleken dalolt, hanem vízmelletti egyedülvalóságában is. Ilyenkor szabadabb folyást engedett érzelmeinek, szinte a végtelenbe veszett a hangja, s nem szorította dallamait kérelhetetlen szabályossággal ismétlődő hangsúlyok közé.

Különösen szépek *gyermekjáték-dalai*, amelyek éppúgy őriznek töredékeket történelmi emlékeinkből, mint lassan feledésbe merülő szokásainkból. László királyunk alakja él még ma is a Lengyel László játékban. A Kis kacsá furdik ... gazdag változataiban pompás lakodalmi szokásainak emlékei is megmaradtak. Gyermekjáték-dal figyelmeztetett arra is, hogy valaha olyan ősi szokásnak is élnie kellett ezen a tájon, mint a regölés. A Rege, rege, rejtő kezdetű fülhúzogató játék aztán el is vezetett Szigetköz alsó csücskébe, a véneki regölés nyomáéhoz. A szigetközi regölés volt az összekötő híd ennek a régi szokásnak életében az ország nyugati pereme és Csallóköz között, ahonnan Martosról is van adatunk meglétéről.

Jelesnapi szokásai nagyon gazdagok és sajátosak. Seholy az országban nem tudnak olyan hosszú és érdekes mondókájú balázsolásokat, mint a Felső-Szigetközben.

Karácsonyi énekei, pásztorjátékai egyedülállóak népköltészetünkben. Népeinek derűs, tréfás kedvéről vallanak párosítói, falucsúfolói. Tizenhetedik századi virágének szövegét őrzi a dunaremetei lakodalmas gyertyástánc:

Gyöngy vagy rózsám, gyöngy vagy,
Gyöngyebbnél gyöngyebb vagy.
Maradjál meg színedben,
Virágszál termetedben.

Olyan ritka zenei emlékre is sikerült rátalálnom az ásványrári lakodalmas dalok között, mint a *Mohácsi vész históriája*, melyet a vacsora alatt az öregek éppúgy énekeltek, mint a kánai mennyegzőről való éneket.¹

Katonadalainak nemcsak erőteljes a hangja, hanem bennük bensőséges líra is megszólal. Felső-Szigetköz olyan gyöngyszemmel gazdagítja népünk katonaköltészetét, mint a Dunakilitin talált katonabúcsúzó, melyben a német császárhoz bevonuló leány vall szülőföldjéhez, szüleihez, szeretteihez való kötődéséről, meghitt kapcsolatról.²

1 Bővebben ld. Barsi Ernő: A Mohácsi vész históriája a régi szigetközi lakodalmon. Honismeret, 1978. 5–6. sz. 105–107. old.

2 Daloló Szigetköz, Mosonmagyaróvár, 1971. 142. sz. dal.

Dúros és mollos *dudanótái* tüzesen lüktetnek, s idézik ennek a már eltűnt, de valaha nagyon elterjedt hangszernek emlékét.

De a szigetközi táj nem egy vonása is kirajzolódik az itt élő népdalokban. Sokat énekel a szigetközi ember a Dunáról, annak egyes részéről. Dal szól a Zátonyi-Dunáról, melynek sok hal van a vizibe (1.).³

Szinte érezzük ősi dallamaiból a Dunáról fúvó szelet, amely szorosan kapcsolódik az itt élő ember sorsával:

Fujdogál a szél az Öreg-Duna felől,
Elszakadtam régen a szeretöm mellől. (7.)

Megjelenik dalaiban a szép Duna partja (6.), melyen azonban elaludni nem jó, mert az árvíz ki szokott önteni, s az alvó ember subáját, szűrét elviszi. Még a párvalasztást is gyakran jelképezi a megáradt vízből való halászás (20. 24.). Dal szól Szigetköz jellegzetes fűzfáiról (101—104.), a Saggyásról (sarjú erdő, 213.), a szigetközi nádas-berekről (10.). Megjelenik dalszövegeiben Szigetköz állatvilága: „parti fecske” száll a parti ágra (11.), a „gólát” pedig „hédervári vadrécének” nevezi a győrfalvai gólyaköszöntő (91.).

A Duna vizétől elválaszthatatlan a ladik (2.), a hajó (9.), mely a vízi embernek nélkülözhetetlen közlekedési eszköze. Még a szerelmes legény is a hajóstól kér útbaigazítást galambja lakása felé (3.). He pedig a révész nem viszi át a vízen, túl a Dunán lakó kedvesét meg sem ölelheti (5.).

Olyan foglalkozások emléke is él még a daloló szigetközi nép ajkán, amelyekről napjainkban már csak múzeumi tárgyak és feljegyzések beszélnek. Így gyönyörű régi stílusú dallammal szól az ének az aranyászásról, mely a halászat és a vadászat mellett egyik legjellegzetesebb foglalkozása volt Szigetköz népének (215.).

Sajnos, elég későn kezdtek gyűjteni Szigetköz dalkincsét, s éppen a régi, sajátosan szigetközi foglalkozások dalai merültek feledésbe. Alig található halászattal kapcsolatos népdal, pedig valaha ez volt a főfoglalkozása a szigetközi népnek. *Herman Ottó* A magyar halászat könyve c. munkájában még olyan halászdalokat jegyzett fel, amelynek mi már nyomát sem találjuk.

Nincs szebb élet minálunknál,
Az dunai halászkornál.
Mink porciót nem fizetünk,
Mikor tetszik, elmehetünk.

Beövedzük a ladikot,
Ki is hányjuk mi a hálót.
Kihúzzuk mi a letartást,
Megtraktáljuk a jó pajtást.

Vagy:

Az halásznak jól van dolga,
Egy tanyáról a másikra.
Ha van a halnak járása,
Az életnek nincsen mássa.

Valamivel több maradt meg a *pásztoralokból*. Híven őrzik a régi pásztoroknak, különösen a *bujtároknak* hajdani nehéz sorát, törvénnel, tisztartóval, szolgabíróval való szembenállását és mégis vidám, nótás kedvét, humorát (206—211.).

De hangot kap a régi nádaratás munkája (218. 2. v.) éppúgy, mint a zöld réten való széna-kaszálás (196.), vagy a vízszabályozás nyomában megnövekedett szántóföldeken dolgozó *aratóbándák* nehéz munkája (197—201.). A Szigetközből ismerünk aratókesztorú átadáshoz kapcsolódó éneket is (40—41.). Régi viseletdarabok nevei: fehér ümög, magyar nadrág, szűr, suba is előfordulnak a dalszövegekben (67., 6.).

Végül meg kell említenünk, hogy egész sora van az olyan daloknak, amelybe szigetközi falvak nevét éneklé bele az itt élő ember. Már a *gyermekaltatókban* is megjelenik Győr városának neve:

Csicsíjja, babája, nincs itthon a mamája.
Element Győrbe vásárra...

A *várkörjárást* játszó gyerekek sem csupán várat, hanem az „újvárosi kaszárnyát” (Győrújváros) járják, kerülik (118.), s a *hidasjátékban* „győri gyönggyel” csinálják meg a leszakadt hidat (109.). A felnőttek dalaiból a Szigetköz falvainak a nevét úgy meg lehet tanulni, akárcsak egy földrajzkönyvből. A véneki faluba zörög a

³ A zárójelbe tett számok a Daloló Szigetköz c. gyűjtemény megfelelő dalszámait jelzik.

kocsi . . . Újfaluban kiöntött a kanális . . . Október elsején megütik a dobot, zámosi regruták, be köll rukkolnotok . . . Jaj de szépen zöldel az ásványi határ . . . Sej-haj Darnózselin megkondult a nagy harang . . . Bádogozzák a kiliti templomot . . . Héder-vári csárda cserépsindeles . . . A sérfenyi bíró kapujába, eltörött a kis pejlovam lába . . . — mondják a dalok, s ha dallamuk talán máshol is ismerős, mégis így, szigetközi falu-nevekkel énekelve erről a tájról beszélnek. Aki hallja, annak a Szigetközre kell gondolnia. Amíg ezeket a dalokat így, ebben a formában énekeljük, addig mindig meg-elevenedik, életre kel egy darab Szigetköz. Ez a költészet még a tájat is túléli.

Milyen lesz a Szigetköz harmadik arca? Hogyan változtatja meg a táj, az élővilág és az ember életét a most készülő emberi beavatkozás?

Alexay Zoltán:

A Szigetköz élővilága

A víz teremtette és uralta Szigetközben a vízi és a vízkedvelő élőlények telepedtek meg. A Duna szeszélyes járása miatt kevés az endemikus (bennszülött) faj, így nem is ezek, hanem a táj és az élővilág együttese miatt jelent a terület különleges, Magyarországon egyedülálló értéket.

Az 1885—1904 között elvégzett folyamszabályozási és árvízvédelmi munkálatok megszüntették a víz korlátlan uralmát, s az ősi vízvilág visszaszorult a Nagy-Duna meder és a töltés közötti hullámtérre és a szigetekre, míg a Szigetköz lényegében kultúrtájjá alakult, ahol a korábbi, jellegzetes élővilágnak csak a nyomai találhatók meg. A szigetekeken is korszerű erdőgazdálkodás folyik, így a természetes növénytársulások itt is csak kis foltokban, a mélyebb, vízjárta területeken maradtak fenn. Bár az erdőszet az eredetileg is jellemző fűzetek és nyárákat telepíti, a kultúrerdők aljnövényzete, hangulata mégis egészen más, mint a valamikori fűz-nyár ligeteké volt.

Hússzínű kosbor

Óriás nyúljuhózzám

Az élővilág rövid jellemzésekor csak a természetes társulásokról beszélek, amelyek elsősorban a szigetvilágban és a hullámtéren található meg.

A Szigetköz *növényföldrajzilag* a magyar flóratartomány (Pannonicum) alföldi flóravidéke (Eupannonicum) kisalföldi flórajáráshoz (Arrabonicum) tartozik. Jellemző növénytakarója az ártéri mocsarak és ligeterdők. A nyíltvízű holtágakban, a csatornáknban, a szigetek sekélyvízű belső tavaiban az édesvízi vegetáció típusai, a lebegő és gyökerező hínártársulás jellegzetes fajai élnek, mint a békalencse, a rucaöröm, a békatutaj, a vízi boglárkák, a rence, a vízi lófark, a nyílfü stb. Nagyon szépek nyár elején a tündérrózsás hínártársulások által borított vizek, ahol a fehér tündérrózsza, a tavirózsza, a tündérfátyol alkotnak — más fajokkal együtt — színpompás csoportokat. A vizenyős réteken, feltöltődő ágakban magassás-társulások és nádasok alakultak ki. A nádas végigkíséri a Duna-ágak partjait, felveri a szigetek és a hajdani medrek mélyebb részeit is, kitűnő élőhelyet teremtve sok madárfaj részére. A nagy kiterjedésű réteken, legelőkön érdekes és jellegzetes növények élnek. Az elszórtan álló, tájképileg is nagyon szép botló fűzek, nyárok, kőrisek, galagonyabokrok között virít a mocsári gólyahír, a nyári tőzike, a fekete nadálytő, a sárga nőszirm, a ritka szibériai nőszirm, a hússzínű és a mocsári kosbor, a nagytermetű mocsári kutyatej, a réti fűzény, a kornis tárnics és még számos növényfaj.

A Szigetközben a ligeterdők minden típusa megtalálható, s a szigetvilágban ma is tart a vegetáció fejlődése. A keletkező zátonyokon fokozatosan megtelepedik a növényzet, szigetzátonnyá alakulnak, s ha tovább épülnek, kialakul rajtuk a bokorfűzes. Ezt felváltja a magasabb területeken a fűz-nyár ligeterdő, amely az Alsó-Szigetköz sajátos erdőtípusa. Jellemző fajai a fehér fűz, a fekete- és a fehér nyár, a mézgás éger, cserjeszintjükben gyakori a zselnicemeggy, a galagonya, a hamvas szeder, a gypsintben pedig a csillagvirág, a nyári tőzike, a salátaboglárka, az erdei nyenyúlhozám stb. Napjainkban egyre jobban terjed a Duna mentén a magasnövésű, bíborvörös virágú óriás nyenyúlhozám.

A magasabban fekvő Felső-Szigetközben uralkodó erdőtípus a tölgy-kőris-szil ligeterdő. Ennek szép maradványai élnek a Feketeerdő mellett, de másutt is megta-

Szarvasok a Duna jegén (Alexay Z. felvételei).

lálhatók az évszázados kocsányos tölgyek, amelyek jelzik a valamikori eredeti erdő-társulást. Ennek az erdőtípusnak jellegzetes aljnövényzetéből említésre méltóak a következő fajok: az ostorménfa, a kányabangita, a húsos és veresgyűrű som, a bíboros-és a vitézkosbor, a tömegesen virító hóvirág, a medvehagyma, a szagos müge, a farkasszőlő, a kontyvirág stb. Néhány helyen megvannak még a hajdani égerlápok maradványai is, s azt itt élő növények érdekes színfoltjai a Szigetköz flórájának. Legjelentősebb közülük a Mosonmagyaróvár melletti Parti-erdő égerlápja. Az ősi vízi növénytársulások maradványait őrzik az ármentesített területen a lipóti és dunaszegi holtágak.

A Gabcsikovozi Vízlépcső felépülése után a szigetvilág legnagyobb része megszűnik. A mellékágak kiszáradnak, s a talajvíz szintje jelentősen lecsökken csaknem az egész Szigetközben, így a terület lényegesen szárazabbá válik, mint ma. Ennek az lesz a várható hatása, hogy a vízkedvelő társulásokat a szárazabb viszonyokra jellemző növényzet váltja fel, a fűz-nyár ligeteket a tölgy-kőris erdők, s a szukcesszió eljuthat a klimaxig, a gyertyános tölgyesig. Ezzel lényegében még a századvégi szabályozás után fennmaradt ősi vegetáció nyomai is eltűnnek. A kiszáradó mellékágakat várhatóan felveri majd a bozót, áthatolhatatlan sűrűk alakulnak ki, ha nem lesz gyakori a frissítővíz levezetés és az áradás. A vizenyős rétek növényei is valószínűleg megváltoznak, a helyüket a pusztai rétekre jellemző fajok foglalják el. Az eredeti flóra nyomokban talán megmarad a bagaméri és a patkányosi területen, ahol a vízviszonyokban nem következik be olyan gyökeres változás, mint másutt. Ez természetesen csak az építkezés után derül majd ki, de ezt a területet feltétlenül szigorúan védeni kell.

A Szigetköz *állatföldrajzilag* az alföldi faunakörzet (Pannonicum) kisalföldi faunajárásához (Arrabonicum) tartozik. Az alapfauna európai, közép-európai jellegű, kevés pontusi, pontokaspi és mediterrán fajjal. A terület zoológiailag legjellegzetesebb részei a szabályozás után a szigetvilágban maradtak fenn, itt még ma is nagy tömegben élnek a vízi és a vízkedvelő állatok. A természeti táj és az ármentesített kultúrtáj állatvilága szoros kapcsolatban van egymással, sok állatfaj jár ki a hullámtérből táplálékot keresni a mezőgazdasági területekre, s fordítva: a kinn élők gyakori vendégek a szigetvilágban. Árvíz alkalmával az állatok a hullámtérből kiszorulnak a töltésen kívülre, s ilyenkor jelentős lehet a nagyvadak okozta vadkár.

E helyen nincs mód a gerinctelenek óriási tömegeivel részletesen foglalkozni. Röviden azt mondhatjuk, hogy leggyakoribbak a zooplanktont alkotó alsóbbrendű rákok és férgek, a vizek mentén élő és szaporodó szitakötők, az embert és állatot egyaránt győtrő szúnyogok, a hártvány- és kétszárnyúak, a lepkék, a sáskák és a szöcskék, valamint a csigák és a kagylók.

A vizek legendás halbősége bizony már a múlté. A szabályozás után lecsökkent az ívóhelyek száma, s azóta is egyre fokozódik a vízszennyezés, épülnek a gátak és az erőművek a Duna hosszában, ami tovább gyéríti a halállományt. A vizek mentén a kételtűek majdnem mindegyik hazai faja él, a hullók közül leggyakoribb a vízi sikló és a fűge gyík. A hajdani vízi világ a madarak igazi paradicsoma volt. Ma már csak nyomait láthatjuk azoknak a roppant madártömegeknek, amelyekről a múlt századi feljegyzések megemlékeznek, de a szigetvilágban még most is számos ritka és értékes madárfaj él vagy tartózkodik vonulás alatt. (Az itt fészkelő és átvonuló madárfajok száma mintegy 200.)

Féltett, ritka fészkelő a fekete gólya, a fekete harkály, a kis kócsag és a barna kánya. A korábban még rendszeresen költők közül ma már csak átvonuló a réti sas, a kárókatona, s az egész évben itt tartózkodó nagy kócsagok és a nyaranta gyakori kanalas gémeke fészkelése sem bizonyított. A korábbi gémelepek közül ma már csak kettő van meg, az egyik a cikolai szigetvilágban, a másik pedig Ásványráró közelében. Ez utóbbit együtt költ a szürke gém, a bakcsó és a kis kócsag. A récék közül a leggyakoribb a tőkés réce, ősszel és télen a vonulókkal együtt számuk sok ezerre tehető. Kora ősztől kezdve rendszeresen itt tartózkodnak a vadludak, télen megjelennek a bukók és az északi récefajok is.

A ragadozó madarak közül a vörös vércse és az egerész ölyv a legközönségesebb, de gyakran látni a barna rétihéját és a héját. Télen megjelennek a kékes rétihéják és néha a réti sas is. Sok erdei fülesbagoly fészkel az öreg fák odvaiban, előfordul a réti fülesbagoly és a macskabagoly, valamint a kuvik is. Sok a vöcsök, a vizenyős területeken fészkel a bibic, a nagy goda, a sárszalonna, a piroslábú cankó, a csatornában a szárcsa, a vizityúk stb. Az énekesek felsorolására a hely szűke miatt nem is vállalkozhatom, pedig számos fajuk él a Szigetközben.

Az emlősök közül a XX. században telepedett be a gímszarvas és a vaddisznó, jelenleg népes populáció él belőlük a területen. Sok az őz, gyakori a róka és a borz. Eltűnt viszont a vidra, a vadmacska, de betelepedett a pézsmapocok és várható a nyestkutya és a mosómedve megjelenése is. A kisorozatok közül gyakori a menyét, a hermelin, a görény stb. A mezei nyúl, az ürge, a hörcsög, a pockok képviselik a rágcsálókat, sok a cickány, a keleti sün és a vakond.

A tervezett építkezés elsősorban a vízhez kötődő fajokat veszélyezteti, így a halakat, a kétéltűeket és a vízi madarakat. Az emlősök számára a kiszáradó mellékágakat valószínűleg benövő bozotos sűrűk kedvező helyzetet teremtenek. Félő, hogy a ma is ritka, értékes vízimadarak az élőhelyek megszűnése, illetve átalakulása miatt végleg eltűnnek a környékről.

A beavatkozás következtében a Szigetköz mai, a szabályozás után még meglévő jellegzetes élővilága minden bizonnyal megsemmisül. Hogy a megváltozott ökológiai viszonyok között milyen fajok maradnak itt, illetve telepednek be — azt nehéz lenne előre megjósolni.

Válki István:

A Dunakiliti térségben épülő duzzasztómű várható következményei

A beruházás hivatalos neve *Gabcsikovo (Bős)—Nagymarosi vízlépcső rendszer*. Rendszer, mert a nagymarosi duzzasztómű hatással van a fölötte lévő Dunaszakaszcra egészen Pozsonyig. Ugyanakkor része a Duna—Majna—Rajna hajóútnak. Amikor az egész terv megvalósul, a többi Duna menti állammal együtt Magyarországnak is közvetlen víziútja lesz a Fekete-tenger és az Atlanti-óceán felé. Ennek érdekében készültek a jugoszláv-román-osztrák- és NSZK-beli dunai vízlépcsők és készülnek még a továbbiak.

A nagymarosi duzzasztómű maximális duzzasztása 9,43 m. Ez azt jelenti, hogy Esztergomig a duzzasztott Duna vízszintje kissé az eddigi mértékadó árvíz-szint fölé emelkedik. Komárom előtt még magas vízszintű, Gönyűtől fölfelé középszint várható. Természetesen ez ingadozik, mert ha teljes kapacitással — 146 MW teljesítménnyel — működik az erőmű, a duzzasztott vízszint lassan csökken. A nagymarosi duzzasztás hozza létre a Gabcsikovo-i vízlépcső alatti dunaszakaszcban a hajózáshoz szükséges mélységű vizet. Ugyanilyen vízszint ingadozást engedményez a Gabcsikovo-i vízierőmű is, amelynek visszaduzzasztó hatása a mosonai Dunára is kiterjed.

Térjünk át a bőszi vízlépcső alaposabb megismerésére, mert csak ezután becsülhetjük meg a Szigetközön és környékén várható változásokat.

Dunakilitinél jőkorát — kb. 45°-osat — kanyarodik a Duna. Ennél a kanyarnál épül a régi medret merőlegesen lezáró duzzasztómű, vagyis egy 7x24 m nyílású gát, a szükséges elzáró szerkezettel. A közúti forgalom itt megszűnik. Ettől a helytől fölfelé majdnem Pozsonyig húzódik majd a tározó tó. Elképzelhető, hogy mekkora mesztérséget tesz ez, amelynek szélessége 4,5 km, hossza 12 km, legnagyobb felülete pedig 60 km². Ezt a hatalmas víztömeget Pozsonyig húzódó magas védtöltések fogják közre.

A már említett Duna-könyöktől érintőlegesen indul ki a Csehszlovák oldalon, Csallóközben az ún. felvízcsatorna, amely 17,6 km hosszan egészen Bősig húzódik. Szélessége 350 és 650 m között változik. A csatornafének a jelenlegi terepszint közelében lesz, medrére pedig 18 m magas gátrendszer kíséri. Gabcsikovonál a csatornára merőlegesen épül a vízlépcső másik duzzasztó rendszere, amely két darab hajózásiillet, árapasztókat és vízerőtelepet foglal magában. A földuzzasztott víz itt nagy — maximum 23 m — és után folytatja útját a bevágásba épült alvízcsatornában, 7,6 km hosszan. Majd ugyancsak egy alkalmas dunakünkornál érintőlegesen visszacsatlakozik az Öregdunához, kb. a medvei híd fölött 5 km-re, Szapnán (Palcsikovo).

Az erőmű főleg csúcsidőszakban termel és 700 MW teljesítményre lesz képes, de ehhez megfelelő vízmennyiség szükséges. Ezért kisvíz esetén a csúcsüzemnél lezúduló vizet újra pótolni kell a tározóban. Így kis vízállás esetén a Duna vízhozamát majdnem teljes egészében az üzemvíz-csatornán kell lebocsátani. Az elhagyott Nagyduna-

meder az árvizek lebocsátására szolgál. Számítógépes vizsgálat eredménye, hogy igen nagy árvíz (15 000 m³/másodperc) ezer évenként várható. Ennek megfelelően épül ki a gátrendszer. A 15 000 m³/sec vízhozamból a hajózócsatorna levezet több mint 5 000 m³/sec vizet, a többi pedig a régi Duna-mederben távozik a Dunakilitinél lévő duzzasztómű felnyitott zsilipkapuin át. A zsilipkapuk felnyitására és az elhagyott Nagy-Duna medrének öblítésére persze nem ezerévenként kerül majd sor, hanem sűrűbben, illetve rendszeresen. Kisebb árhullámok gyakrabban lesznek, ezek főleg a vízzel a régi meder öblíthető, és némileg fenntarthatók a régi Duna-ágak.

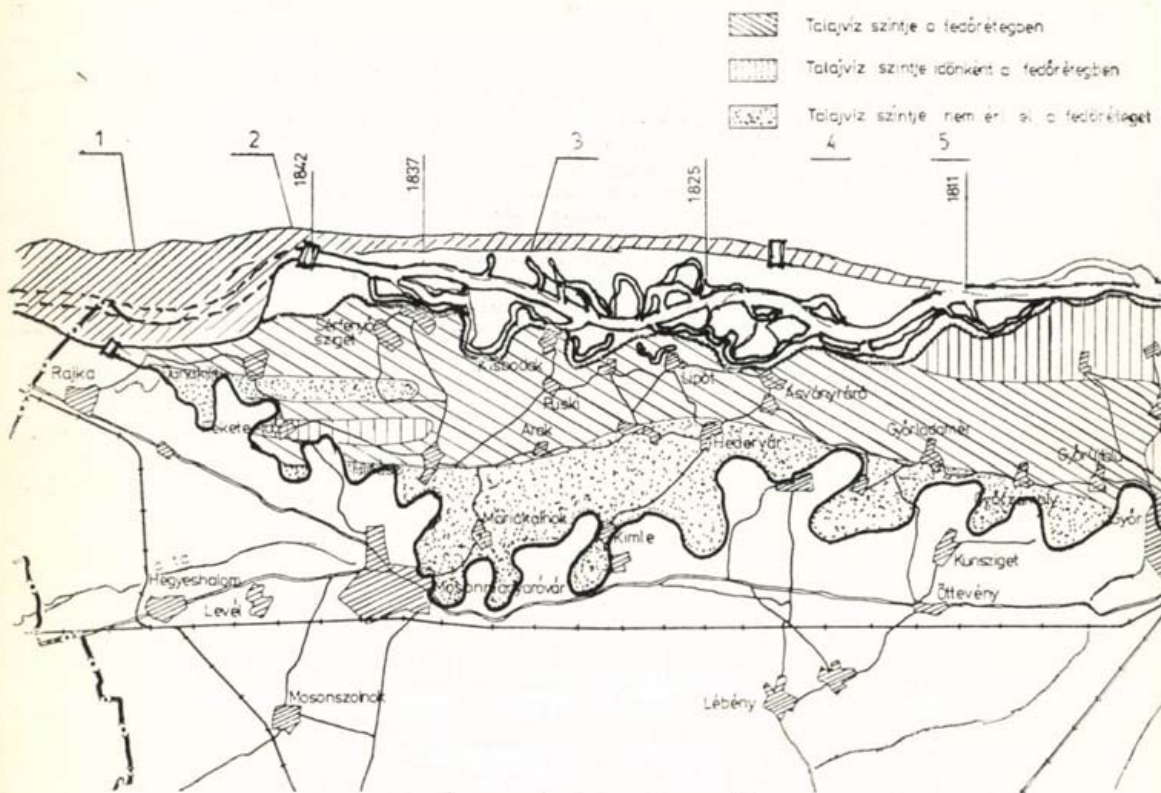
Azt hiszem most értem el mondandóm legizgalmasabb részéhez. Mi lesz a Nagy-Dunával, a csodálatos ág-Dunákkal, a régi vízjárásokkal, laposokkal, a dunai erdőségekkel, a talajvízszint változással? Hogyan érinti a változás a mezőgazdasági művelést, lesz-e elég ivóvíz a kutakban, mik a vadgazdálkodási, halászati, üdülési kilátások, mi lesz a Mosoni-Dunával és még sok-sok kérdés érdekli és izgatja az itt élő embereket.

Érdekes, hogy a hajózás lehetőségeiről, az energiatermelésről nem nagyon kérdeznak, úgy látszik ez túlságosan szakmai terület és országos gond, az egyént nem érinti közvetlenül. Eppen ezért erről okvetlen szólnom kell.

Pozsonytól Szapig a mederfenék lejtése 30–40 cm/km, ez Szap térségében hirtelen 8–10 cm/km-re csökken. Ebben a térségben az évi görgetett hordalék kb. 600 ezer m³. A kisvizek és a nagyvizek szintje közötti különbség elérheti az 5–8 méter. Így a

A GABČÍKOVO - NAGYMAROSI VÍZLÉPCSŐRENDSZER HATÁSAI A SZIGETKÖZBEN

1. JELENLEGI ÁLLAPOT

Pozsony—Gönyű közötti szakasz hajózása mederkotrással nem állandósítható. A meg-növekedett hajóforgalom a gázlók kis vize miatt nem bonyolítható le. Jelenleg a hajóút mélysége 1,8—2,3 m és a legkisebb szélessége 50 m. A kiépítés után a hajóút mélysége 3,6—4,0 m lesz, a legkisebb szélessége pedig 180 m. Ezen felül a legolcsóbb villamosenergiát a vízi erőművek adják. Ezek a beruházások viszonylag rövid idő alatt kifizetődnek.

De térjünk vissza az előbb említett legfontosabb kérdésekre. Azt hiszem, bátran kijelenthetjük, hogy a Szigetköz hazánk egyik legszebb ösvidék-jellegű része, melynek szépsége mellett nagy környezet- és természetvédelmi értékei vannak, nemcsak köznapi értelemben, hanem tudományos szempontból is.

A nagyszabású munka előkészítésénél és tervezésénél a tervezők és a közreműködő szakemberek mind azon munkálkodtak, hogy a kétségtelenül bekövetkező változások ellenére a táj lehetőleg a legkisebb mértékben változzon. A Szigetköz a múlt század végéig az igazi ősi vízvilág volt, de az itt élő emberek életét és vagyonát állandóan fenyegette a zabolátlan Nagy-Duna. A rendezési munkák 1904-ben fejeződtek be. Öreg szemtanúktól tudom, hogy a rendezés előtt a fő vízfolyás a csallóközi oldalon volt és a fő Duna-ág időnként változtatta medrét. Akkor a jelenlegi főág helyén, Dunaremeténél átgázolható ágvíz folydogált csak, amit a legények meztláb gázoltak át, amikor mentek Dunaszerdahelyre sorozásra. Az ősi vízvilágot már csak elbeszélésekből ismerjük. Az akkor élt embereknek az volt a Szigetköz, de az utánuk jövőeknek, nekünk is maradt belőle, melyet hiányérzet nélkül, egyszerűen Szigetköznek fogadtunk el. Ezzel azt akarom magyarázni, hogy ha okos tervezéssel, hozzáértéssel végezzük a jelenlegi rendezési munkákat, megmenthetünk annyi értéket, hogy az utánuk jövőök ismét Szigetköznek fogadják el ezt a tájat.

A tervet nagy vonalakban már ismertettem. Kis vízállás esetén a Nagy-Duna elhagyott medrében másodpercenként csak 50 m³ úgynevezett öblítővíz kerülne le-bocsátásra. Számítások szerint az elhagyott Duna-mederben egy körülbelül 150 m széles eléggé sekély vízfolyás alakul ki, a meder többi része kiszáradt kavicsmező lesz. A meder ilyen „tiszta” állapotban tartandó fenn, mert a már ismertett árvizek esetén a főleges vízmennyiséget itt kell levezetni. Az 50 m³ öblítővízen felül az ág-Dunák vízének pótlására további vízmennyiséget kell lebocsátani. Megfelelő gát-rendszerrel az ág-Duna medrekben magasabb vízállás biztosítható, mint a Nagy-Duna mederben. Szükség szerint mezőgazdasági tenyésztésidőszakban további vízlebecsátás lehetséges, hogy a környék talajvízszintje megfelelőbb legyen. Ugyanis a tározótó alatti területrészek a talajvízszint csökken, s ennek kedvezőtlen hatása a Szigetköz középső részén várható leginkább. Szigetköz alsó részén a visszaduzzasztott Duna miatt a talajvízhelyzet kedvezőbb lesz. Az előkészítés során mi, Győr-Sopron megyeiek ahhoz ragaszkodtunk, hogy az elhagyott Duna-mederben magasabb legyen a vízállás, de ez az erőmű termelését csökkentené. Megoldásnak látszik, hogy a vizet fenéklépcsőzéssel tartjuk optimális szinten, ugyanis Szigetköz középső részén a talajvízszint süllyedés miatt a hagyományos mezőgazdasági termelés csak öntözéssel képzelhető majd el. E rendszer kiépítését a költségvetés tartalmazza. Az öntözési költségek természetesen jóval kisebbek, a terméseredmények biztonságosabbak lennének, ha a megfelelő talajvíz utánpótlás is meglenne. Ebben a térségben az ázott kutak vize is lejjebb száll. A vezetékes vízhálózat kiépítését szintén tartalmazzák a tervek.

Azok a régi vízfolyások, melyeknek nyomait jelenleg nádas szélű árkok, botló-fűzfák jelzik, valószínű eltűnnek. Ezek a „laposok” mezőgazdasági művelésbe vonhatók, mert tavaszoként nem lepi majd el őket a „fakadóvíz”.

A dunai erdőségek arculata is megváltozik, főleg a Szigetköz középső részén. A talajvíz-szint süllyedése miatt az öregebb szálerdők fái már nem képesek mélyebb gyökérzetet nevelni, és a jelenlegi honos fűz, nyár, kanadai nyár, éger fajok több vizet igényelnek, mint amennyi majd várható. Az erdőket kevesebb vizet igénylő fa-fajokkal kell fokozatosan újratelepíteni.

Dunaremete, Lipót, Ásványráró térségében a jelenlegi ág-Dunák a frissítővíz feltöltés ellenére jócskán lepadnak az év túlnyomó részében. Elképzelésem szerint a jelenlegi mederszélességek egyharmadára zsugorodnak, szárazabb évszakban összefüggő vízmozgás, vízfolyás nem is alakul ki, csak a zátonyok és a gödrökben rekedt víz változtatják egymást. Természetesen a folyamatos vízmozgás mederfenék rendezéssel megoldható lenne. A meg-növekedett partoldalakat hamar benövik majd a különböző vad-bokrok, majd valamikor, művelt erdővé válhatnak. Ezek a sűrű bokrosok jó vadrejthő helynek bizonyulhatnak. Az árvizek megszűnése is kedvezni fog a vadállománynak, mert bizony a tavaszi árvizek eddig nagy pusztítást végeztek a vadban. Sajnos, vagy szerencse — még nem tudjuk —, de a vaddisznó is el fog szaporodni ezeken a része-

ken. Úgy gondolom a vízi vadnak is kedvező vízfelületek maradnak, de a vízfelületek és ezek élővilágának szűkülése az élőlény fajok érzékeny csökkenését eredményezi. Biztos, hogy kevesebb víz kevesebb halat hoz. A kialakult új körülményeknek megfelelően meg kell találni azokat a lehetőségeket, amikkel a halgazdálkodás megoldható. A mélyebb mederszakaszok kihasználása, vagy új élőhelyek kialakítása kötással, haltelepítéssel is lehetséges. Ebben csak az a gond, hogy egy nem várt méretű árvíz ezt a haltelepítést el is viheti.

A Mosoni-Dunán kedvezőbb lesz a helyzet a jelenleginél, mert most az év legnagyobb szakában a kis vízállás miatt vannak problémáink. Rendezés után a nagy tározó csurgalékvizeinek egy részét a Mosoni-Duna vezeti el, és megfelelő zsiliprendszerrel egész évben megoldható lesz a közepes vízállás. Ez sokkal jobb üdülési, halászati, vízkivételi, vízi szállítási lehetőségeket nyújt majd a Mosoni-Dunaág mentén. A tározó környékén üdülőterületek alakulhatnak ki, és a nagy tó olyan vizisportolást is lehetővé tesz, mely jelenleg csak a Balatonon üzhető. Akinek fürdésre hidegnek bizonyulna a Duna-ágak, vagy a Mosoni-Duna vize, azok is fürödhetnek, mert másirányú fejlesztéseinkben tervezzük termálkútjaink üdülési, gyógyítási hasznosítását.

A hajózóút, az energiatermelő berendezések nélkülözhetetlenek és kincset érnek, de pótolhatatlan kincs a Szigetköz—Csallóköz jellegű vidék is. Ezeket a helyeket kis időn belül a leghatásosabb gyógyításként fogja használni a városokba préselt ember. Ezért kell nagy műszaki tudással, tudományos alapossággal nyúlni a problémához, mert azt jól is megoldhatjuk, mint ahogy a tervek ezt kutatják, de pótolhatatlan veszteségeket is okozhatunk magunknak, ha nem vigyázunk.

Remélem, hogy e szűkre szabott terjedelem ellenére sikerült ismertetnem az oly sok embert foglalkoztató vízi erőművet, amely a térség gazdasági, kulturális életére és idegenforgalmára is nagy hatással lesz. Feladatunk a lehető legjobb megoldás megvalósítása. Amire jelenleg nincs elegendő pénzünk, de később megoldható, annak föltételeit nem szabad elrontanunk, hogy az utánunk jövő generációknak — akik talán okosabbak, de mindenképpen gazdagabbak lesznek, mint mi — hagyjunk még tenni-valót.

Vörösmarty Géza:

A bösi-nagymarosi erőmű — a Duna bal partjáról

Csallóköz Duna menti részén Körtvélyestől (Hrušovo) — Szapig (Palkovičovo) terjedő szakaszán a múlt évben megkezdték az előmunkálatokat, hogy 1991-re elkészüljön a magyar—csehszlovák összefogással épülő vízi erőmű. A tervek a pozsonyi Hydroprojektben és a budapesti Vízügyi Tervező Irodában készültek.

Előrebocsátjuk, hogy a századforduló éveiben már készült terv a Duna-kanyarban létesítendő vízi erőműre. Egy másik, a Duna—Pozsony—Győr közötti szakaszára tervezett erőműre vonatkozóan néhány irat megtalálható a pozsonyi egyetemi könyvtárban. Ezekből az tűnik ki, hogy az 1913-ban készült tervet a Pozsonyi Magyar Királyi Folyammérnöki Hivatal, mint hatósági szakértő, műszaki szempontból megvalósíthatónak tartotta, de ugyanakkor annyi elvi jelentőségű aggálynak adott kifejezést és ezzel kapcsolatban olyan nehézségeket támasztott, hogy ezáltal a terv gyakorlati kivitelezését illuzórikussá tette. A folyamammérnökség aggályait az Alb—Buss et Cie vállalat mérnöki szempontból megcáfolta. A vállalkozó és a hatóságok közötti vita azután elhúzódott, és a terv kivitelezését már amúgy sem lehetett megvalósítani, mert 1914. nyarán kitört az első világháború.

E rövid történelmi visszapillantás után térjünk vissza a mostani építkezéshez. Pozsony alatt, Körtvélyesnél kezdődik majd a felső komplexum víztárolója 200 millió m³ térfogattal. Három falu: *Vajka* (Vojka n. D.) *Doborgaz* (Dobrohošt) és *Bodak* (Bodiky) szigetté válik A szigeteket a csatornán keresztül a Keszőlcsés (Kyselica) melletti kompon lehet majd elérni.

A nagymarosival ellentétben a bösi erőmű nem működik majd egész nap, csupán reggel és este 2—2 órán át. Csak így oldható meg a 710 megawatt csúcsteljesítmény. Ebből az következik, hogy az erőműtől naponta kétszer jelentős árhullám indul lefelé. Ez azonban a partokban nem tehet kárt, mert a nagymarosi erőmű tárolójává-

ban az árhullámok szertefutnak, elsimulnak, csupán néhány cm-es vízszint ingadozást okoznak.

A tizenhárom évig tartó építkezés 6 300 embert (egyharmaduk csallóközi lesz) foglalkoztat. A környező községeknek, főleg Bősnek éppen elég gondot fog okozni a vendégmunkások elszállásolása, étkeztetése, kulturális, szórakozási igényeik kielégítése.

Milyen előnyei lesznek a nagyszabású beruházásnak?

Elsősorban a dunai hajózás fog előnyösen alakulni: a nyolcvanas évek elején a Dunát egybekötik a Rajnával. Ezáltal 3 500 km vízi úton, az Északi tengertől a Fekete tengerig lehet hajózni. A hajózás szempontjából fontos eredmény, hogy a Duna-kanyarban és a Garam-torok alatt a Helemba gázló rettegett homokpadjai a duzzasztás következtében mélyen a víz alá kerülnek. Ugyancsak eltűnnek a Szap és a Pozsony között lévő „rossz hírű” gázlók.

Ha felépül a nagyszabású erőmű Csallóköz és Szigetköz népének nem fog többé álmatlan éjszakákat okozni az árvízveszély. A nagy építkezés ugyanakkor számottevő károsodást fog előidézni a vidék növény és állatvilágában. A területet a legérzékenyebben a talajvíz szintjének a csökkenése érinti. Emiatt az erdei növénytársulások csupán a csapadékból származó nedvességre lesznek utalva, márpedig ez a vidék amúgy is szegény csapadékból, az átlagos évi mennyiség mindössze 550–600 mm.

Az állatvilágban is nagy változások várhatók, mindenekelőtt azon fajoknál, amelyek az erőmű építése előtt más ökológiai körülmények között éltek. A ténylegesen megállapított tizenegy kétélű fajból körülbelül hat várhatóan eltűnik. A kilenc csúszómászó faj közül nyolc valószínűleg kipusztul majd. A kétszáz bejegyzett madárfajból százharminc lesz veszélyeztetve. A jelenleg itt élő negyven emlősfajból pedig — a kutatók becslése szerint — mintegy harmincról kell lemondanunk. Az erdő növényzetének megváltozása veszélyezteti az összes denevérfajt, de minden bizonnyal hasonló sorsra jut a borz és a vidra is. Mindent összevetve összesen mintegy száznyolcvannégy gerinces állattal lesz szegényebb a Szigetköz és a Csallóköz. A számítások szerint 3 400 ha erdőt, 1 000 ha rétet és legelőt, valamint 2 800 ha szántóföldet követel a bősí vízi erőmű.

Ilyen lesz tehát a Szigetköz harmadik arca. A néprajzi szemlélethez azonban az is hozzátartozik, hogy miként gondolkozik, mint nézi mindezt a nép? Emlékeztet, hogy a múlt század végi szabályozást milyen idegenkedve fogadták és szinte ellenséges szemmel nézték a dolgozó „inzellérek”, akik szerintük „elvették tőlük a vizet”. A mostani beavatkozást hasonló aggodalommal kísérik. Cikolán, Püskin, Lipóton arról beszélgetnek az emberek, hogy a mélyre süllyedt talajvíz helyett csak öntözéssel lesz megoldható a mezőgazdasági termelés? Hogy lesz-e annyi öntöző víz, amit ez a hatalmas kavicskúp el ne nyelne? És a kiszáradó kutak vizét hogyan pótolja majd a vízvezeték? Aggódom kérdezik, vajon néhány évtized múlva nem kell-e a mai mezőgazdaságnak is szegre akasztania szerszámai, miként az aranyászkok tették a szabályozás után? Dunakilitin viszont a fejük fölé 16–18 méter magasra tervezett víztömeg miatt aggályoskodnak: mi lesz, ha az ezerévenkéntre számított pusztító árvíz hamarabb megjön és a gátakból kicsordul a hatalmas mennyiségű víz? A haladást senki sem akarja gátolni. Csak azt nem szeretnék az emberek, ha a nemzetközi víziút biztonságát, s az olcsó villamosenergiát a szigetközi és csallóközi népnek kelle-ne megfizetnie.

Bizunk a szakemberek tudásában és pontos munkájában, hogy a Szigetköz új arca az itt élő népnek is újabb lehetőségeket hoz és boldogulást jelent!

Dr. Timaffy László

Móricz Zsigmond Szabolcs-Szatmárban

Ha ma élne és ismerné az 1950 óta bevezetett kettős megyeelnevezést, valószínűleg kijavítaná és *Szatmár-Szabolcsról* beszélne (mint nem egy mai, szatmári területről származó vidéki ember). De azért mégis, nyugodt lélekkel, írhatják le a szabolcsi részen lakók is, hogy a mostani megye mindkét részét, Szatmárt is, Szabolcsot is magáénak vallotta *Móricz Zsigmond*.

1.

*Szatmár*hoz kötötte már a születés is, hiszen száz évvel ezelőtt, 1879. június 29-én — vasárnap — Csécsén látta meg a világot. Amikor az *Életem regénye* megírására készült, széles érdeklődésű levelezést folytatott a környék református lelkészeivel, hogy a családfát összeállíthassa és bizonyos családi legendákat igazoljon vagy elhagyjon. A legendákat végülis inkább *Móricz Miklós*, az író öccse oszlatta el, alapos kutatások nyomán, s a bátyjáról írt első könyvében kellőképpen dokumentálja, hogy apai és anyai ágon egyaránt a környéki falukból származtak az ősök, s az is érdekes, hogy Csécsé az anyai ágon is szerepet játszott a felmenő ősök életében. Mindenesetre az *első öt évet Csécsén* töltötte s erről írta önéletrajzi írásában, hogy ez volt számára az a *boldog sziget*, ahol gyermekkorának gondtalan első szakaszát tölthette, egészen a családi tragédiát okozó tüzeségig robbanásig.

A helytörténeti kutatók, a látogatók könnyen akadályba ütköznek, ha Csécsén járnak és a mai, 1979-ben felújított, megszüpített emlékházat megnézik; főleg, ha a rajta levő emléktáblát is elolvassák. Az író régebbi levelezéséből, az *Életem regényéből*, a fehérgyarmati telekkönyvi adatokból *Molnár Mátyás* kutatásai nyomán ma már egyértelműen tudjuk, hogy a Móricz-családnak itt három háza volt. A *milotai* faluvégén volt a szülőház, itt voltak az 1929. évi félszázados jubileumi ünnepségek. Ezt ma már nem ismerhetjük fel, mert a tulajdonos a régít lebontotta, újat épített a telken. A falu másik végén (összesen néhány száz lépésnyire a szülőháztól), a *tiszakörödi út mentén*, egymással szemben van a másik kettő. A mai emlékházban is laktak: egyes adatok szerint ezt a házat az író édesapja építette; ez a kisgyermekkor színhelye, a boldogság tanyája, szigete. Ezzel szemben van az a ház, amelyet igen korán adott el a család iskolának, s ezt a község ma is ennek használja, nem túlságosan sok átalakítással, de szükséges korszerűsítéssel. Így tehát nem téved az emléktábla, hogy ott, abban a községben született Móricz, de nem abban a házban; viszont arra a házra már nem lehet áttenni a táblát, mert a szülőház nincs többé. Így nem kegyeletstértés, ha az 1952-ben elhelyezett tábla itt marad, az időközben népi műemlékké nyilvánított lakóházon.

Csécsén nem volt nagybirtok, sok a rokon, a család anyagi helyzete gondtalan, az apa *Móricz Bálint* vállalkozásai többnyire hasznosak, a kisgyermek Zsigmond, a növekvő családdal, két kisebb testvérével nyugodtan, békében, örömben, gondtalanságban él.

Az apai vállalkozás kudarca az Alföldön telorobbant cséplőgép: erre rámege az összes csécséi, egyébként is agyonterhelt föld, s a család szétválak. A szülők, a két kisebb gyermekkel — rokonai hívásra — az akkoriban még Szabolcs megyéhez tartozó *Pthügy* (Pthügy) községbe mennek a Tisza alsóbb folyásához közel Anyai nagymamával Zsigmond a Pthügyi nagybácsihoz kerül. A csécséi boldog évek után a második faluba, Laci bátyja itt, *István*diban a Kende uradalom gépészkeverője: tekintély a falu parasztlakossága előtt, de cselédember az uraság szemében. Itt már rétegezett társadalomban él. Ahogy egyszer a fiatal földbirtokos bejött a községműhelybe és nemhogy a kalapját nem vette le köszönéskor, de a székre még a lábat is feltette s

nem szolt rá senki: akkor vált ismertté a gyermek számára a fenn és lenn, az úr és a nem úr, egyáltalában a kiszolgáltatottság és a védettség nagy különbözősége. És é már Istváándiban (ma: Túrístváándi) nem a védett oldalon áll, ezért is említi önéletírásában ezt a három évet „*Jellemformáló kohónak*.” (Az *Életem regényének a Kasz-tok küszöbén* című fejezetében meglehetősen tragikomikusan mondja el találkozását a Kende család egyik, íróvá és grófnővé vált tagjával, 1910-ból.)

Túrístváándiban ma nemesak emléktábla hirdeti nevét az egykori kovácsműhely falán, hanem az anyakönyvekben is olvasható. Itt már iskolába jár és itt találkozik azzal a *Zsuzsikával*, aki gyermekkorra emlékei nyomán mindig a friss, üde bimbózó szerelem leírásakor válik modellé — a *Pacsirtaszó* kezdeti megformálásától a *Pillangó* idilljéig, egészen a *Rózsa Sándor* kötetéig. *Molnár Mátyás* még találkozott vele, összegyűjtötte az emlékeket, *Tertinszky Edit* az ötvenes években még szalagra vette Kőszegi Zsuzsika hangját, aki, sajátos véletlen, egy *Mórutz Zsigmond*nak lett a felesége. (Az anyakönyvek — elsősorban az író őseivel kapcsolatban — meglehetősen felületesek a beírásokban: a Mórutz, Mórucz, Mórítz, Mórícz írásmódok gyakran váltakoznak, ugyanannak a személynek az adatainál is.)

Miért-miért nem, Laci bátyja 1887-ben el akarta hagyni az istváándi kovácságot, s így a kis Zsiga sem maradhatott tovább. Szekér vitte be egy nyári napon Fehérgyarmatra, onnan pedig vonattal ment — Mátészalkán, Nyíregyházán átszállva — teljesen egyedül Tarcalgig. Ez a vasútállomás esett legközelebb az akkor Szabolcs megyéhez tartozó *Prügyhöz*, s innen megint szekérral jutott el a családhoz, ahol már újabb testvérek, számára még ismeretlen gyermekek is várták a szülőkkel. Ez a korszak, amelyik továbbbedzette a kisgyermek szemléletét, befelfordulásra kényszerítő szorongásait: a jómódú rokonok nem segítenek szülei nyomorán, édesanyja éppúgy vállalkozóvá kényszerül, mint az apja. Amíg Mórícz Bálint egyre nagyobb építkezéseket vállal, lényegében megfelelő szakképesítés nélkül, édesanyja a varrógép fölé hajolva igyekszik elkészíteni a falusi megrendelők nem túlságosan változatos ízlése szerint a ruhákat, kötényeket. Így a *Hét krajcár* színhelye a valóságban is előttünk áll, atmoszférájával együtt. Ezért mondhatja Mórícz Miklós is azt, hogy a Hét krajcár kötet, az első nagy novellák emléktárgya mind szabolcsi eredetű. És az emlékek nyomászta súlya miatt válik az *Életem regényében* indokolttá Prügy mellé „*a feledhetetlen szenvedések*” korszakjelző.

Nem számítva esetleges átmeneti, gyors látogatásokat, már felnőtt, budapesti lakos, nemsokára már nős ember, amikor a század első éveiben, a Kisfaludy Társaság megbízásából *népköltési gyűjtő utakat vállal* s 1903. és 1906. között bejárja a szatmári falvakat, nagyokat gyalogolva, vissza-visszatérve szállásra egy-egy református lelkészlakba, ahol megint másféle élmények várják. Ez az öt gyűjtőtűt (jó háromnegyedét tesznek ki összeadva az itt töltött napok, hetek) azért fontos Mórícz művészetében, mert a gyermekkorai, elsődleges és felületesebb benyomások a 25 év körüli íróban erősítést, igazolást kapnak, társadalmi összefüggésekre való rádöbbenést eredményeznek. Az a paraszti élményanyag, amelyik — főleg az 1919 előtti — írásaiban jelentkezik, ezeken az utakon vált tudatossá. Ez nemcsak a művekben kísérhető nyom, hanem Mórícz is így mondta el egy előadásában, 1933-ban, a Nyugat-baráti kör egyik rendezvényén. És a nagy műveltséggel, többnyire nyugati egyetemek látogatási, tanulmányi tapasztalataival a kis szatmári falucskák parochiájára szorult, elparlágiasodott anyagias életet folytató papok élményanyaga is ezekről az utakról kelteződik: a *Galamb papné*, az *Arvanyok*, a több kísérlet után megírt *Fáklya* és több elbeszélés, mind.

A *Fáklya* zárójelenete egy másik szatmári eseményhez kapcsolódik. 1910. március 27-én volt *Szatmárökörítón* az az ünnepi bál, amelyen — a szervezői ostobaságok nyomán — 312 ember halt meg a szigorúan bezárt csűrben. Mórícz sem akkor, sem máskor nem járt itt: de az olvasott híradások hűvössége, a pusztán csak a tényekkel foglalkozó hivatalos állásfoglalások felelőtlen, sőt, pontosabban: felelősséget nem vállaló hangja, stílusa miatt írt egy olyan vádiratot a Nyugat 1910. április 16-i számában az uralkodó osztály a nép hivatalos vezetői ellen (akik sötét tudatlanságban tartják a népet), hogy szinte várta az érintett személyek felfortyanását, rendreutasítását, megsértődését. De hiába: oly magasan, oly távol voltak ezek az emberek a napi élet nehézségeitől, annyira nem érdekelte őket a felelősség, hogy még válaszra, megjegyzésre sem méltatták Mórícz első, igazán nagy jelentőségű társadalombíráló tanulmányát.

Az első világháború után összezsugorodott Szatmár megye, a megmaradt terület és a kijelölt megyeszékhely már csak emlékeztet arra a világra, amelyet a Borovszky-féle monográfia kötetében Móricz is megírt vagy a maga nevéen, vagy Nyilas István álnév alatt. Így, a háború befejezése után legközelebb csak 1929-ben járt erre, amikor az ötvenéves jubileum kerül sorra: az akkori szokásoknak megfelelően tűzijátékkal, nagy bankettel és díszpolgári oklevél átadásával. Alaposabb utánanézésrel azonban kitűnik az egykori újságcikkekből, hogy nem sikerült az ünneplés, az akkor éppen tetőző gazdasági válság miatt; nagy nyomorban élő paraszti közönség meglehetősen távolról nézte, figyelte, irigyelte a bankettező „urakat.”

A húszas években így inkább a *szabolcsi környék*, *Nyíregyháza* volt látogatásainak színhelye. 1924. végén tartózkodik itt hosszabban, akkor keres, szerez ismeretséget, az itt turnézó színészek sebtiben betanulják, bemutatják a *Sári bírót*. Majd 1928-ban kap meghívást a volt iskolatárs alispántól: vele olyan társaságokban fordul meg, ahol közelebről megismeri a szabolcsi dzsentrit, annak a többnyire birtokát veszttett, a régi uralkodó osztály immár hivatalnok tagjait, akik még nem akarnak elhagyni semmit a fényűzésből, de már csak egy-egy nagy ebéd, nagy muri lehetősége maradt meg nekik. Inkább novellákban, karcolatokban számol be ezekről az élményeiről (*Ebéd*, *Halásztanyán*, *Szabolcsi földvár*). A regényekben nemigen találunk dzsentrit, a *Kerek Ferkó*, az *Uri muri*, a *Rokonok* világa más: ott a második-harmadik generációs meggazdagodott parasztbirtokosok, civissé vált, városiasodott valósága kerül elénk, ehhez más vidékről hozta az eredeti élményt.

Mégis, ezek az 1924-ben, 1928-ban tett utazásai, látogatásai sok emléket jeleznek a regényekben, a legsűrűbben talán az 1928 végén, a Pesti Napló közölte *Forró mezőkben*. A kezdő jelenetek színhelyei ma is nyomon követhetők, a cselekmény alapját jelentő gyilkosság törvényszéki tárgyalásai épp akkor folytak, amikor 1928-ban itt járt (maga a színhely, Csobaj, Prügy szomszéd községe, ezért különösen is érdekelhetette); a nyomozás során megtett utakon a megyejárásai benyomások egy-egy részlete villan elő, pontosan körülírható és követhető formában.

A harmincas években *Lili* leánya gyakran járt Nyíregyházán a színházi társulattal: az író nemegyszer izgulta végig az előadást, a régi nyíregyházi színház nyirkorgó székein, *Bródy Sándor* színművében, a Lyon Leában különösen szép sikert arató színész leányának szerepléseit. 1930-ban a Nyugat szervező körútján olvasta fel a Kossuth Gimnáziumban egy másik útjának élményét: a tiszazúgi méregkeverő aszszonyokról; később egy korszerűnek mutatkozó, városkörnyéki bérleti rendszernek lett nagy propagátora.

3.

Nyíregyházán a Kelet Népe érdekében végzett toborzó útján járt *utoljára*, 1940. január 22-én, Mátészalkán pedig valamivel később, amikor egy nagy állami szociális akció valóra váltása érdekelte. 1940. februárjában azonban olyan rossz idő lett, hogy a vonatok nem közlekedtek, ezért három napig ott maradt, s közben meghívták előadásra a szalkai állami polgáriba. Itt a tornateremben beszélt a tanárokkal, diákokkal és más iskola növendékeivel is a kulturális elmaradottságról, a kibontakozás lehetőségeiről. Amikor elment és élményeit a Kelet Népeben megírta, a tankerületi főigazgatóság felelősségre vonta a szalkai igazgatót, hogyan merete beengedni Móriczot engedély nélkül egy állami iskolába.

A fegyelmi ügy elaludt, aktái elporladtak, de azért nekünk, akik ezen a vidéken élünk és szeretjük Móricz művészetét, mindig figyelmeztető kötelességet jelent, hogy most már hivatalos engedéllyel, sok egyéni ötlettel és kezdeményezéssel tegyük lehetővé, hogy Móricz Zsigmond művésze éljen és hasson szülőföldjén, Szatmárban és Szabolcsban is.

Margócsy József

Móricz Zsigmond és szülőföldje

Amikor hatvanéves korában befejezte *Életem regénye* című halhatatlan művét, visszaidézte minden áldott élményét, amely a szülőföld tájaihoz, embereihez, családjához és a hazához bilincselte. Ezzel búcsúzott a könnyesen szép emlékektől:

„Ma három hónapja, egyetlen pihenő napom, sem éjszakám nem volt. Egyetlen izzásban égett az agyam: talán soha ennyire nem fűtött át a tűz.

Újraéltem egész életemet.

S nem is kívánok többé magammal foglalkozni.

Tízéves koromig több történet velem, mint azóta ötven év alatt.

Írhatnám még világ végéig, az életem végéig. Minek. Ennél többet nem mondhatok magamról.

A többi a regényekben megírtam.”

Feltárul ebben a regényben Csécsé: a „boldog sziget”; Istvándi: a „földrengések után” címmel, s Prügy: „a feledhetetlen szenvedések” korszaka. Mindaz, ami a *Légy jó mindhalálig* Nyilas Misijét foglalkoztatta az 1919-es kommunizmus után elszenvedett sérelmei miatt. Vagyis a szülőföld szeretete, amiről így vallott: „Nálam, ahol igazán a gyermekkorra szorul minden emlékkép, valóban úgy tűnik föl, mint valami objektumnak az emberre gyakorolt hatása. A szülőföld keretében mit találok? ... Számomra Csécsé szín, hang, íz, szag és tapintás. Az őt érzék indukciója kitölti a szülőföld minden élményét. S mivel a csecsemő bárhol és bármiként is élt az első három évében, hacsak megvolt az ennivalója, csak boldog tudott lenni: ezért minden, ami erre a boldog időre emlékeztet, örömezzéseket kelt benne.”

De így vagyunk ezzel mindannyian, akik a szülőföldtől távol estünk, s őrizzük magunkban a valóságban már régen megváltozott világot. „Boldog órák szép emlékeképpen” a szépitő messzeségből lelkesít bennünket élményeink tisztaságának csodás világa. Móricz már pályája elején rájött, hogy a szatmári világ, az áldott „fekete föld” mennyire különbözik más tájaktól: „Az én pátriám más, Szatmár megye már Erdély partiuma, a mi falvaink picik, a mi házaink rajzosabbak, kerítéseink vesszőből font garádjai; festői táj; meglíbenő Tiszszapart; gyönyörű lombos fűzesek; vidám pirosarcú földiek, fehérgubás apró őslények, nagyot mondók s nagyot kacagók, s magukat agyondolgozók.”

Szükséges ma, születésének századik évfordulóján, emlékeztünkbe idézni a gyermekkorban lelkébe ivódott világ továbbélését műveiben. Nem tudatosítottuk, hogy hogyan is őrizhette meg mindazt, amit a szülőföld adott, olyan frissen és elevenen. Nem árt figyelni mindenre, mert a későbbi és gyakori érintkezése a szülőföld világával állandóan felfrissítette benne és elmélyítette annak a világnak csodálatos gazdagságát. Haza ment Szatmárba s Anteuszként tért mindig vissza onnan, hogy mind gazdagabban és szebben építhesse bele műveibe annak tájait, emberalakjait.

Szatmárból hamar elkerült Szabolcsba, onnan Debrecenbe, Sárospatakra, Kisújszállásra, majd újra Debrecenbe s végül Budapesten találta meg állandó lakhelyét; de érdeklődése, kenyérkeresete és emlékei mindig visszairányították a boldog gyermekkori emlékek hazájába.

Előbb a Kisfaludy Társaság megbízásából, mint népköltési gyűjtő éveken keresztül járta a megye falvait, s jegyezte fel a népköltészet előtte feltáruló anyagát. Sokszor sövények tövében meghúzódva elleste és felírta a legbizalmasabb beszélgetéseket is, amelyek későbbi munkáiban mind jellembrázoló erővé váltak, s részei lettek az egész nagy életműnek, amely népéről szól.

Ő maga így vallott erről: „Bejártam szülőföldem kedves tájait, valami harminc falut, s összeírtam azokat a nótákat és meséket, amiket még abban az időben össze lehetett szedni. Voltaképpen akkor ismertem meg a falut és a falu népet. Igaz, hogy tizenegy éves koromig falun éltem a szüleimmal, de csak ezek a gyűjtő utak nyitották ki előttem a földműves nép lelkét.

Ott laktam köztük, ott háltam a kockás cihákban, tanyán, béreseknél, parasztnál, dohányosok között.

Már akkor jobban érdekelt a népdalnál maga a nép, s az életükről számtalan jegyzetet csináltam. Ezekből a feljegyzésekből lettek tíz év múlva a regényeim.”

1907. március 20-án ilyen tájékoztatást kapunk *Beóthy Zsoltnak* írt beszámolójából: „Mély tisztelettel jelentem, hogy a Szatmár megyei népköltési gyűjtemény adatgyűjtő munkáját elvégeztem. 1903 nyarán tettem az első utat, azóta összesen öt körutat tettem, a legutolsóra múlt év június havában kaptam megbízatást és segílyt.

meséket... Azonban a mostani kimenetelemmel egy kissé bajban vagyok. Félek elindulni, mert ebben az időtájtban ott hallatlan rossz utak vannak. Gyalog nemcsak egyik faluból a másikba, de egyik háztól a másikig is nehéz eljutni. S így tartok tőle, hogy kis területet tudok bejárni csak, pedig én szeretnék éppen olyan széles nyomozást végezni mesék után, mint a nótákkal tettem; pláne a fonográfal sok helyre el akarok menni, ahol már voltam, dallamok felvétele kedvéért. Most ott még szekeret kapni is nehéz. Ezért én szeretném, ha a nyáron tehetném meg ezt az utat; időm is sokkal jobb volna rá, s utána járnom is jobban lehetne."

Nincs rá adatunk, hogy sikerült-e fonográfot is magával vinnie, de a fényképezést nagy lelkesedéssel végezte, s gyűjtése felbecsülhetetlen kincse a néprajztudományak. Feljegyzései alapján írta meg pár év múlva a *Borovszky-féle megyei monográfiák* sorában az 1908-ban megjelent kötet *Szatmár vármegye népe* című izgalmas és értékes tanulmányát, amelyből különnyomatokat is készítettett, s barátainak és jó ismerőseinek kedveskedett vele, mint addig megjelent egyik fontos művével.

A népköltési gyűjtés után a Monographiai Társaság tisztviselője lett, s különösen nagy kedvvel és lelkesedéssel működött közre a *Szatmár vármegye* című kötet szerkesztésében. Sőt ebben a kötetben a néprajzi tanulmányon kívül megírta *Nagybánya történetét* is, aztán a megye 301 helységének a történetét is elkészítette nagy apparátussal, ez a *Szatmár vármegye községei* című fejezetben jelent meg.

Kevésbé ismert ez a fontos adat, mert tanulmánya Vende Aladár neve alatt látott napvilágot. *Móricz Virágtól* tudjuk, hogy a monográfiába írt cikk kéziratának vastag, feketébe kötött példánya ma is megvan, s azt a belső borítéklapon így ajánlotta fiatal feleségének, *Holics Jankának*:

*Feketén fekete
rózsaszínű ifjú korunk
verejtékes munkái
tied ez is Édes! Zs.*

A százharmincöt oldalnyi községéletrajz végére pedig ceruzával ezt írta: „De sokat kínlódtam evvel. A végén azt mondta Vende, hogy ennek az ő neve alatt kell jönnie, mert a megyében őt ismerik. Hát legyen, mondtam. Úgy se voltam büszke rá, inkább restelltem a becsutott munkát. Odium is lesz belőle biztosan, jutalmul azt is odahagytam Vende uramnak, ő úgy is könnyen viseli azt.”

Azóta is nagyon sokan felhasználták Móricz Zsigmond tömör összefoglalásait, mert azok a leghitelesebb források alapján készültek. Ma is megcsodálhatjuk tudományos forrásfeldolgozását, amelyekbe beledolgozta egyéni feljegyzéseit és a családi levéltárakból összegyűjtött adalékokat is.

A monográfiákban megjelent illusztrációk közül ma már nem lehet pontosan megállapítani, hogy melyek az ő fényképfelvételei, de a megye népéről írt cikk illusztrációit biztosan ő készítette. Gyermekkoromtól kezdve állandóan emlegették szülőfalumban, hogy egy vasárnap délelőtt a templomba készülő csengeri legényeket egy kis köpcös „úr” fényképezte a csengeri piacon. Ez a fénykép benne van a kötetben a csengeri bíró, *Kún István* képével együtt. A négy, ünnepelőbe öltözött legény *Kondor Pál, Bánk Sándor, Bokk Sándor és Szabó Ferenc*.

A népköltési utak, a Szatmár megye történetével való elmélyült foglalkozás ébren tartotta és elmélyítette a gyermekkorú élményeket, s egyúttal ihlető erővel indította el a novellaírás útján is, mert a megyei monográfia azt is elárulja, hogy már 1908-ban, a *Hét krajcár* megjelenése előtt fontosnak tartotta ezt a munkát, s a *Szatmár megyei írók* között megjelent összefoglalás minden adata arra vall, hogy azt ő tartotta lényegesnek nyomtatásban megjelentetni:

„Móricz Zsigmond író született Csécsén, 1879-ben. 1900-ban a *Debreczeni Hirlap* segédszerkesztője volt, 1900 őszétől Budapesten él az irodalomnak s irodalomtörténeti, esztétikai műveket ír, amelyek az *Uránia* s az *Athenaum* folyóiratokban, Az *Ujságban* s több napilapban, hetilapban és számos ifjúsági és népies vállalatban jelentek meg. Néhány elbeszélést német lapok is közölték, így a *Leipziger Tageblatt, Reichswer* stb. Az *Ujságnak* megalapítása óta belmunkatársa. Dolgozik *Molière* összes színművének fordításán: már készen van „A fősvény” s több darab részben. Össze-gyűjtötte *Szatmár vármegye* népköltési adalékait. Erdő-mező világa c. könyve (verses állatmesék 1907) sikert aratott. Munkatársa e monográfiáknak s jelen kötetben a vármegye népéről és a nagybányáról szóló fejezeteket ő írta.

Megjelent munkái között jelentékenyebbek: *Reviczky Gyula* (1902); *Bajza nagy polémiái, Molière* (1903); *Gyulai Pál* mint költő (1904); *Csokonay Vitéz Mihály, Lúdas*

Matyi (1905); *Két biblia (elbeszélés 1906)*; *A biblia fedele, Vas Jankó, Mikor a part szakad (elb. 1907)*; *Erdő-mező világa (1907)*; *A biblia (tanulmány 1908)*.

Ezzel is közelebb jutottunk Móríc Zsigmondhoz, mert azóta is ez az egyik leg-hitelesebb forrás pályája kezdetéről. Nem sokkal a monográfia megjelenése után látott napvilágot a Nyugat-ban a *Hét krajcár* című elbeszélése, amely egycsapásra országos hírv íróvá avatta. A nemzedék nagy prózaíróját köszöntötte benne *Ady Endre*. Onnan jött, arról a földtől, amelyet Ady „Magyarország dagasztó tekenőjének” nevezett.

A szülőmegyéhez kapcsolódó emlékek közül egy alig ismertet is be kell illeszteni az időrendi sorba. Reánk maradt Móríc Zsigmondnak egy 1906. április 25-én írt levele, amelyet *Luby Géza* (1847—1911) országgyűlési képviselővé választásának támogatására írt a fehérgyarmati választókerület elnökének, *Thury Zsigmond* (1853—1914) kisari református lelkésznek. Ez a levél azt is bizonyította, hogy látta azt a választási küzdelmet, amely ebben a járásban a kormánypárti jelölt és a negyvennyolcas programmal fellépő *Luby Géza* között folyt. A választás 1906. május 3-án megtörtént, s *Luby Gézát* újra megválasztották országgyűlési képviselőnek, ellenzéki programmal. A *Thury Zsigmondnak* írt levél szövege a következő:

Kedves Elnök Ur!

Éljen Luby Géza!

Ezt irattam rá egy dalfüzet homlokára, tiszta szívből jött jókívánsággal. És most a következő meglepetéssel állok elő:

Holnapután pénteken postára teszek 100 példányt belőle s elküldöm, hogy az én kedves megyében, azokban a falukban, ahol én minden nótát összeírtam tessék a nemzeti lobogókkal szétosztani.

Igaz, a nótákat én írtam, a zenét s a művészi címlapot egy-egy kitűnő művész csinálta, azt hiszem a választási harcot, mely remélem most lelkes, egyhangú és fényes — ez a művészi beavatkozás emelni fogja.

Nagyon kérem, tessék pártfogásba venni egy lelkes honfi-kobzos dolgát s ha több — esetleg pár száz példányt küldhetek — 2—300 példányt is szétosztának, tessék táviratozni (Budapest, IX. Üllői út 91. II. 51.) címre.

Semmi egyebet nem kérek érte, csak hogy a nyomdai költséget fizesse ki a „hazafias párt” (100 pl. 30. kor.).

És ezek után hatalmas és dicső választást kívánva, maradok kedves Ntisz Urnak igaz hű tisztelője.

Bp. 1906. április 25.

Móríc Zsigmond

Ebből a többszáz példányban megjelent kiadványból eddig egyetlen egyet sem ismerünk. *Luby Géza* leánya, *Luby Margit* (1885—1976) úgy emlékezett, hogy nagyon szép és színes, szecessziós kis füzetecske volt, s a családnál őrzött példány 1944 őszén Nagygyarmán pusztult el sok családi irattal együtt.

Feltehetően ennek a képviselőválasztási küzdelemnek a visszfénye tükröződik vissza az 1912-ben megjelent *Harmatos rózsa* című regényében, *Dávid Zsolt* képviselővé választási körülményei között.

A *Hét krajcár* meghozta az országos sikert s egymást követték elbeszéléskötetei a *Tragédia*, a *Magyarok*, majd 1910-ben a *Sári bíró* c. színmű és 1911-ben a *Sárarany* című regény amelyekben a szatmári világ millió problémáját mutatta be és művészi ábrázolásával, új faluképével az irodalmi élet középpontjába került.

1910-ben az ököritói tüzvész alkalmával azonnal a helyszínre sietett, s a magyar politikai rendszer bírálatával fogalmazta meg véleményét *Ököritó* című tanulmányában. A nagy tüzvész hamarosan része lett a *Fáklya* című regényének is. Egymást követték a szatmári indítású elbeszélések, regények: a *Galamb papné*, a *Harmatos rózsa*, s a világháború lélekromboló erejét elemző *Szegény emberek*. Mindaz, amit szatmári útjain látott, hallott, tapasztalt alkotó erővé váltak mind híresebbé váló szép-irodalmi alkotásaiban. Közben bejárta Ausztriát, Svájcot, Francia- és Olaszországot, de alkotásaiban akkor is a szülőföldön járt, s onnan vette az ihlető erőt, amikor éveken át színt sem látta.

Érdeklődése a húszas évek közepe táján újra szoros kapcsolatot teremtett a szabócsi és szatmári emberekkel és többször látogatott el arra a tájra. A nagykállói *Görömbey Péterrel*, a laskodi *Jármy Béla* családjával való ismeretség újra ennek a vidéknek a tájait és problémáit emelte szépirodalmi alkotásainak tematikájába. A *Kivi-*

lágos kivirradtig, a Forró mezők, a pompás remekmű: az *Ebéd*, s még számtalan elbeszélés (*A kondás legszennyesebb inge* stb.) és riport a tanubizonysága ennek.

1929-ben lett ötven éves és csoda történt: a szülőfalu — Csécse — papja, *Orosz Kálmán* kereste fel levéllel, hogy az ötvenedik születésnapot ünnepeljék meg. *Orosz Kálmán* a kerület országgyűlési képviselőjével, *Gaál Endrével* együtt szervezte ezt a vállalkozást. Nagy meglepetés volt ez *Móricznak*, s *Orosz Kálmánnak* így válaszolt levélre: „... kijelentem, hogy a legnagyobb megtiszteltetésnek veszem, ami életemben érhet, ha szülőfalum, amelyhez csak a szeretet, a hála s a boldog és szép emlékek zavartalan sorozata fűz, szülőházamat, életem ötvenedik születésnapjára — ha isten megadná megérem —, emléktáblával jelölje meg. Ebben a sors díszes és dicsőséges akaratát fogadom, ha írói munkámat édes falum lakói s szeretett vármegyéim közönsége méltónak találják erre a tisztességre. Csak hálával és szeretettel tudom ezt fogadni.”

Megvallja: „Én magam bizony kevés ideig éltem Csécsén... De énnekem Csécse marad a tündérsziget, ahova mindig visszavágytam, ahol engem mindenki szeretett, ahol már igen kicsi gyermekkoromban feltűntem, s ahova mindig úgy tér vissza az emlékezet szárnyán a lelkem, mint a boldogság és a béke kedves szigetére.”

Az ünnepség tervei közt felmerült, hogy a szülőfaluban szobrot is felállítanak, de ezzel nem értett egyet: „En ahhoz nagyon nyakas kálvinista s magyar puritán vagyok, hogy magamat ünnepeltessem... Én nem számítok másra, csak arra, hogy az én szülőfalum szeretettel emlékezzen rám, s szüleimre, akikre az öregek még bizonyára emlékeznek. Ha ez így van, akkor én úgy fogadom ezt a születésnapjaim köszöntést, mint egy bokréta virágot, amit az én édes falum ad nekem. Ötven éves vagyok, ötven könyvet írtam eddig, valamennyiben a magyar nép életét írom, hol ragyogó napfényben, hol borúban s bánatban, de mindig szeretettel. Ha ez a nép, egy kis faluja, a legszebb valamennyi közt, mert az én gyermekéim szívárványán keresztül csak a legszebb, szívesen lát, akkor én, Isten neki, elmegyek s odaadom kezemet ezeknek a becsületes és szeretett testvéreknek. És a szívemet.”

1929. június elejére az ünnepség végső terve is készen volt, s erről így tudósítja *Orosz Kálmán*: „E percben itt volt nálam *Gaál Endre* képviselő úr s megbeszéltük a következőket: Nem lesz szobor, sem emléktábla. Én nem akarok a világi hiúságnak ilyen jelét életemben. E helyett ennél sokkal szebbet gondolt ki a képviselő úr, a díszpolgári oklevél átadása fog megtörténni azon a napon.”

Az ünnepély 1929. június 30-án, Péter-Pál napján ment végbe óriási megyei közönség részvételével. *Móricz Zsigmond* felesége és két leánya kíséretében, *Ady Lajos*, *Kárpáti Aurél*, *Nagy Endre* társaságában vett részt azon, s nagyon boldog volt, hogy újra hazahívták a szülőföldre, a Tisza partra.

Ezután is haláláig foglalkoztatta szülőföldje és nemzete minden problémája. Gondosan megőrizte a felújított kapcsolatokat rokonokkal, barátokkal, ismerősökkel. Munkássága utolsó szakaszában halhatatlan művekben örökítette tovább a szatmári tájak és emberek életét, problémáit. Így született *A boldog ember*, amely regénye főhősének mintájául unokabátyját, a magosligeti Papp Mihályt választotta, s Joó György néven tette maradandóvá. A regényben topográfiailag is mindaz igazi névvel szerepel, amit annak idején a gyűjtőúton és később tapasztalt. Majd a *Betyár*-ban már a szociális követelések is megszólalnak *Avar Jani* ajkán: „A föld azé, aki megműveli”.

Gondolatban most visszaköltözött a gyermekkorba, s megírta önéletrajzi nagy művét az *Eletem regényé*-t. Tízéves koráig követi a folyamatos fejlődés rajzát, de benne, vele, mögötte egész életének minden szépsége élénk tárul. Belefért ebbe minden, amit a szülőföld tájairól őrzött lelkében. S vele és általa minden olvasójának azon az édes anyanyelven küldött üzenetet, amelyet annyira szeretünk. Azon a nyelven, amelyet gyermekkorában tanult, s amelynek ízét gondosan őrizte s állandóan frissítette és gazdagította. Tudta ezt már fiatalon is, hogy a szatmári nép nyelve milyen sokszínű: „A Szatmár megyei nép nyelve a tisztai nyelvjáráshoz tartozik. Legtisztabb a Szamos mentén. A szamosparti sűrűn lakott kis falukban az országnak talán legtisztabban beszélő népe lakik... Ha a hangtani tisztasággal akarjuk leírni beszédét, meg vagyunk akadva, mert alig látszik meg a szövegben, hogy nem tiszta irodalmi a kiejtés. Természetesen megvan azért a beszédnek a maga hangtani színe, azonban a fonetika mai állása mellett ezeket a gyöngé árnyalatokat nem lehet lerögzíteni, kifejezni, legfeljebb a fonográf örökíti meg azokat a meglehetősen kicsiny, de mégis állandó és jellemző hangszíneket, amelyek a szatmári ember beszédét más vidék lakosai előtt rögtön felismerhetővé teszik.”

Ez az a magyar nyelv, amely az *Erdély* című triológiában aratja legnagyobb diadalát.

Molnár József

Orbán Balázs változatlan időszerűsége

Születésének 150. évfordulóján

Olyan gazdag munkásságot hagyott maga után, hogy még az örökség egyébként elfogulatlan bíráló is egyenként — és nem egyszerre — tudnak csak egy-egy ágat letérni a terebélyes életfából.

Tulajdonképpen nem volt igazi történész, mondják némely mai történészek, hiszen Orbán Balázs nem ismerte, nem használta fel a maga idejében a történelemtudomány minden akkori eredményét, nem alkalmazta a maga idejében a korszerű kutatási módszereket, és következtetései nemegyszer tévesek. Ez pedig nagyjából igaz is. Pedig Orbán Balázs korántsem volt „tudatlan” történész. Feljegyzések alapján alakul ki róla a kép, amely Londonban ábrázolja a British Museum olvasótermében, könyvek fölé hajólván. A szemben lévő asztalnál Louis Blanck, a híres-neves utópista szocialista búvárkodott. Ha felemelték fejüket a könyvekből, éppen egymás szemébe néztek. Blancknak igen kedvére való volt a tudásra szomjas, szorgalmas székely ifjú ember, ezért szívesen vitázott és társalgott vele. Ezeken a vitákon alighanem az udvarhelyi származású Orbán Balázs volt a hevesebb-tüzesebb, és nem az utópia megszállottja. Okkal állította róla egy másik romantikus lélek, a francia *Victor Hugo* — az elnyomásnak éppoly lázas ellensége, mint Orbán Balázs —, hogy száz ilyen emberrel meg tudná dönteni III. Napóleon császár zsarnoki uralmát. Ilyen „világkitekintéssel” is lehet tévedni, a történelemben beleképzelni, a múltba visszavetíteni kortárs vágyálmokat, mint amilyen a székelyek hun származása. Orbán Balázs történetírói munkásságát mégsem lehetne ennek alapján sommásan elítélni. Mert ő nemcsak „álmodta”, de „le is gyalogolta” a történelmet, faluról falura járva az egész Székelyföldön, Aranyos-széken és a Barcaságon, feljegyzett minden népi mondát, legendát, felkutatott minden levéltárat. Így hát a vele vitázó történészek is sűrűn hívják és fogják hívni még hosszú időn át tanúságra vagy segítségül.

Nem volt képzett néprajzos mondják róla, és joggal. Hiszen egyszerű ceruzáján és fényképezőgépén kívül alig volt más „segédeszköze”, és egy számára nagyrészt ismeretlen tudomány gyakorlati alapjait kellett megvetnie. Részletes feljegyzések, egy-egy pászma néprajzi térképei készültek ugyan előtte is, de egységesen, mindenre ki-

terjedően ő készítette el a székelység és a barcasági csángók néprajzát. „Gazdag helytörténeti adatközlésével oly nagy — eléggé nem méltatott — szolgálatot tett történeti néprajzkutatásunknak, mint azóta senki más — így vélekedik dr. Kós Károly, a mai romániai magyar tudós-kutató. — Fő művével, a Székelyföld leírásával az erdélyi néprajzi kutatás egyik legjelentősebb úttörője”.

Nem volt képzett földrajz-kutató. Ez így igaz. Manapság egy önmagára adó falusi földrajztanár többet tud nála a szakmájáról. Orbán Balázs mégiscsak a maga idejének földrajzi ismereteit összegezte könyveiben. Leírásai során ő, a gyakorlati céllal kutató és gyalogoló, újra meg újra alkalmat kerített arra, hogy a Székelyföld természeti kincseit tudatosítsa és a vidék ipari fejlődéséért, haladásáért szót emeljen — annak a célnak a szolgálatában, amely csak napjainkban teljesedhetik ki.

Műveit nélkülözhetetlen forrásnak tartja ma a történelem, a földrajz és a néprajz tudománya, nemkülönben az irodalom. (*Jókai Mór* éppen Orbán Balázs történelemidézéséből és leírásából ihletődött *Bálványosvár* című regényéhez.) Orbán Balázs hatkötetes fő műve, a Székelyföld leírása nem szorítható egyetlen szaktudomány határai közé. Egyetlen ötvözetbe fogta össze a szaktudományt és a valóságot, miként az életben is együtt él a földrajz és a történelem, a néprajz és a szellemi kultúra, hatnak egymásra, kiegészítik egymást. A Székelyföld leírása éppen ezért messze kimagasló teljesítmény, egy vidék igazi enciklopédiája.

Nyilvánvaló, műkedvelőnek tartanak ma azt, aki ilyen sokoldalú próbálna lenni a népelet és a népi-nemzeti múlt kutatásában. De vajon nem követhető-e Orbán Balázs példája egy-egy pászmán haladva, az utat mélyítve, a múlt és a jelen, a tárgyi valóság és a tudat új rétegeit tárva fel? Tette kész tanáraink és nem csak tanáraink, de nem is csak értelmiségeink, hanem valamennyiünk számára izgalmas példa, a serkentés példája.

Egyetlen „szakma”, amelyben Orbán Balázs illetékességét nem vonja kétségbe senki: az irodalom, mégpedig az útirajz és riportírás. Már az első nagy műben, a szintén hatkötetes *Utazás Keleten*-ben azt a riporteri alkatot érhetjük tetten, amely manapság lépett ki az újságírásból, mindig társa az irodalomnak, mondanivalójának hiteltérő történelmet és szociográfiát, vagyis társadalomrajzot idéz meg, emberi sorokat és jellemeket ábrázol, írói stílussal hat, írói szemmel vizsgálódik. Orbán Balázs fiatal korában bejárta a Közél-Keletet, hosszabb időt töltött Konstantinápolyban, személyes tapasztalatait pedig — mint említettem — az angol múzeum könyveivel vetette össze. Ha ezt a munkát Londonban vagy Párizsban jelenteti meg valamely világnyelven, nem pedig 1881-ben Kolozsvárott magyarul, azóta talán lefordítjuk és a jelentős műnek kijáró tisztelettel beszélünk róla. De mivel „csak” egy hazai, erdélyi író munkája, ugyebár, az eleve más, azonnal megérezni rajta — szagolgatni sem kell — a vidékiesség illatát... Istenem a provincia mindig ott kezdődik, ahol rettegve menekülni próbálnak előle!

A sokféle ismeretet, amelyet a székelyföldi és barcasági barangolásain összegyűjtött, talán nem is tudta volna másként egységes egészzé ötvözni, csak az előbb említett riporteri alapállásból. Dokumentáris szépirodalom ez, olyan literatura, amelyre találónak érzem *Csehi Gyula* egykori megállapítását — ha az ő példája nem is ez volt —, hogy „alapvető sajátossága az egyéni élmény, a megismerés és a kifejezés egysége. Bármilyen váratlannak is tűnhet első látásra ez a megállapítás, a dokumentáris szépirodalom jellegzetesen lírai tartást tételez fel. Az ábrázoló nemcsak mélyesen, hanem közvetlenül is jelen van művében”. Orbán Balázs ilyen értelemben költő is, riportter is — miért ne lehetne riportternek nevezni, ha a riport történetét a Vezuv kitérését személyes élménye alapján leíró ifjú *Plinius*ig vezetjük vissza?

Orbán Balázs publicista is volt, főként az, és ebben a műfaji együttesben, ötvözetben az irodalom egyik sajátos, igazán erdélyi jelensége és nagysága, akit ma ösztönösen és tudatosan egész riporteri raj követ, kellőképpen megtagadva és hűséggel a nyomdokain járva.

Beke György

A Terézváros a Tanácsköztársaság idején

Budapest VI. kerületének lakossága tisztelettel emlékezik a Tanácsköztársaság történelmi eseményeire. A Terézvárosnak — már földrajzi helyzeténél fogva is — jelentékeny szerepe volt e nagy időszak mozgalmában. Akkor a kerület nagyobb volt mint ma: magába foglalta a XIII. kerület, az Angyalföld Váci útig záródó nagy gyári területét, továbbá a mai Zuglót, a XIV. kerületet is, a Városligettel együtt. Lakosságát tekintve tehát a főváros második legnagyobb kerülete volt, ugyanakkor az egyik legnagyobb munkáskerület, s egyidejűleg igen nagy zöldterülettel rendelkező kerület is (ez utóbbi az élelmezési nehézségek idején volt fontos tényező). Azonkívül itt húzódik a főváros legpompásabb, és a munkásmozgalom megmozdulásainak leghagyományosabb felvonulási útvonala, az Andrássy út (ma Népköztársaság útja). S végül — de nem utolsósorban — ebben a kerületben volt található a forradalmi irányba lendülő kultúra sok nagyszerű létesítménye, mint a Zeneakadémia, a Képzőművészeti Főiskola, a színházak, az újságírók és írók szervezetei, továbbá sok szakszervezet és más jelentős intézmények, mint a Vörös Őrség központja és a Marx—Lenin-ház, amelyben a különböző nemzeti kommunista frakciók, így a Vörös Hedsereg első egységeit kiállító volt orosz hadifogoly kommunisták pártfrakciói is székeltek. Talán jogos, ha a Terézváros munkásmozgalma című kiadványból idézve azt mondjuk, hogy bizonyos történelmi pillanatokban „a magyar munkásmozgalom szíve a Terézvárosban dobogott.”¹

A Tanácsköztársaságot létrehozó első politikai lépés, a KMP és az SZDP március 21-i egyesülése, természetesen helyi vonatkozásaiban is alapvető jelentőségű volt. Március 25-én volt a terézvárosi pártszervezet egyesítést előkészítő ülése (Rózsa — ma Rózsa Ferenc — utca 65.); következő napon pedig a pártszervezet első pártnapja a Lenin körúton (akkor Teréz krt. 7.). A VI. kerületi direktórium tagjai: *Geréb Imre, Kollin Zsigmond, dr. Tarchy Leó, Kertész Jenő, Nagy Béla, Gallai (Goldberger) József, Leél Leó, Szijjártó Lajos* és mások.² Ettől kezdve szerdánként tartották a kerület hat alapszervezetében a pártnapokat. A kerületi pártvezetőség szoros — irányító — kapcsolatot tartott a március 28-án kinevezett munkás-elöljáróval, *Brunner József*-fel, majd a tanácsválasztások után a kerületi munkás- és katonatanács vezetésével.

Április elején megkezdődött az állami- és társadalmi rend forradalmi átalakítása. 2-án megjelent a Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya — a véglegesen a június 12—13-i pártkongresszuson, illetve a 14—23-án tartott Tanácsok Országos Gyűlésén hagyták jóvá — *A kapitalista termelési és társadalmi rend megszüntetése és a szocialista termelési és társadalmi rendszer megteremtése* címen, kiegészülve a gyárak, a lakóházak és a nagybirtokok államosítási rendeleteivel. Mindezt az ország dolgozó népének kellett jóváhagynia és megerősítenie az április 6—8-a között megtartandó tanácsválasztásokon. Budapest kerületeiben 7-én tartották a választásokat. 1912-ben, a régi képviselőválasztásokon csak 17 027 (a lakosság nem egészen 11⁰/₀-a) volt a VI. kerületben választók száma; a tanácsválasztásokon több mint ötször ennyi, 96 616 fő. A VI. kerület a Budapesti Munkás és Katonatanácsba (melynek 500 tagja volt) 89 tagot küldött. Ennél több szavazó és küldött csak a VII. kerületben volt.

A VI. kerületi munkás- és katonatanács április 9-én tartotta alakuló ülését a Teréz (Lenin) krt. 7. sz. alatti épületben. Elnöke *Nagy Béla*, társelnöke *Kovács Balázs*, titkára *Szabó Károly*, jegyzője pedig *Goldschmidt Sári* lett. Tagjai között szerepeltek a budapesti tanácsba küldött *Alpári Gyula, Czóbel Ernő, Fiedler Rezső, Gallai (Goldberger) József, Szabados Sándor, Hevesi Gyula, Révai József* — akik a munkásmozgalomnak később is jelentős személyiségei voltak —, de itt választották még pl. *Rónai Zoltánt, Kabók Lajost* és *Peyer Károlyt* is.³ A VI. kerületi Munkás- és Katonatanácsnak — mint a helyi tanácsoknak általában — nagyfontosságú szerepe volt a Tanácsköztársaság gazdasági, szociális és kulturális programjának gyakorlati megvalósításában.

A VI. kerületi tanács és a lakosság között kialakított közvetítő szerv volt a házbizalmiak (*bizalmi férfiak*) szervezete, amelynek nagy szerepe volt a lakosság mindennapi életének alakításában. Ők osztották ki — a családok lélekszáma szerint — az élelmiszerjegyeket, az áru (pl. textil, dohány, cipő, stb.) utalványokat, a részlet-

1 A Terézváros munkásmozgalma. Szerk. *Szinai Miklós*, Bp., MSZMP VI. ker. Bizottsága, Bp. 1970. 69. old.

2 Vörös Újság, 1919. III. 29. 8. old.

3 Népszava, 1919. IV. 10. 8. old.; IV. 12. 5. old.

re vásárolható bútor utalványokat, javaslatokat tettek a kiutalandó lakásokra stb. A lakbért — a házfelügyelőkkel együtt — ők szedték össze és fizették be az államosított bankba — a VI. kerületben az Andrassy úti MOKTÁR-fiókba. A párt és a tanács ellenőrzést gyakorolt a bizalmi férfiak munkája felett, hogy vissza ne éljenek széles jogkörükkel. Erre szükség is volt, mert kiderült, hogy az április eleji házbizalmi választásokon az osztályellenesség is befurakodott a bizalmiak testületébe. Ezért még április 16-án tanácsi határozat született a Terézvárosban, amely „a megejtett összes házbizalmi választásokat érvénytelennek jelenti ki. E hó 18-ig minden ház lakói tartoznak új bizalmi választani...⁴”

A kerületi — így a VI. kerületi — tanács döntő szerepet játszott a termelési és elosztási, valamint a kulturális és a szociális kérdésekben; az államosított nagyüzemek természetesen közvetlenül az illetékes népbiztosságok alá tartoztak. A nem jelentéktelen kisipari termelés — az iparengedélyek kiadása, áruhitelk és bérkölcsönök folyósítása — azonban, hasonlóképpen (s különösen május után, amikor a fővárosban az élelmezési kérdések mind súlyosabbá váltak) a 100 négyszögölnél nagyobb zöldterületeken a mezőgazdasági és állattenyésztési termelés feltételeinek megteremtése a kerületi tanácsokhoz tartozott. A Terézvárosban a tanácsnak tíz elárúsító bódéja volt és júniusban — az Élelmezési Diktatúra országos bevezetése után — rendeletekben írta elő, hogy a zöldterületek termékefeleslegét, mind az egyéni termelőket, mind a szövetkezeteket, a tanács vásárolja fel és árusítja kizárólagos joggal. A VI. kerületi tanács 1919. július 14-i ülésén is a lakosság ellátása volt az egyik főkérdés, ahol *Hinorányi József* tanácsstag kijelentette, hogy „falun ipari cikkekre van szükség és nem pénzre.”⁵ Ez az Országos Proletár Árucseré éppen kibontakozó kísérletének támogatása volt, amit az időhiány és a termelés elmaradottsága már nem engedett kibontakozni.

A tanács szociális tevékenységének egyik fő területe a lakáselosztás volt. E téren előnyben voltak a vöröskatonák családjai. Eközben gondoskodni kellett az erőszakos foglalások felszámolásáról, hogy a valóban jogosultak juthassanak a lakásokhoz. A szociális gondoskodás másik nagy területe a gyermekfoglalkoztatás volt: ingyen fürdő, napközi ellátás, nyaraltatás, gyermekvédelem stb.

A kulturális kérdésekben ugyancsak jelentős kezdeményezések születtek. Az Operaházban és a Zeneakadémián a munkások számára számos előadást tartottak. Áprilistól kezdve *Bartók*, *Dohnányi*, a *Waldbauer-Kerpely* vonósnégyes, sőt a Budapestre látogató *Huberman Bronislaw* adott többek között hangversenyeket. Az operettszínházat gyermekszínpaddá alakították át. Képzőművészeti kiállítások egész sorát rendezték, pl. *Vaszary János*ét az Ernst Múzeumban.⁶

A helyi párt-, állami- és tanácsszervek tehát a Terézvárosban is hatalmas erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a dolgozó néptömegeket mind anyagilag, mind pedig kulturálisan felemeljék, emberi körülmények közé helyezték. A Tanácsköztársaság 133 napja azonban nagyon rövid és válságokkal terhes időszak volt ahhoz, hogy mindez megvalósulhasson. A szociális és kulturális politikát mind kényszerűben váltotta fel a honvédelem katonai feladata, s a VI. kerület ebből a küzdelemből is kivette a részét.

Március 25-én jelent meg a forradalmi kormányzótanács rendelete a Vörös Hadsereg létrehozásáról. Március 29-én tartották az első fővárosi toborzónnapélyt az Operaházban, s a hadsereg nagyobb felvonulásai, díszszemléi nagyrészt ugyancsak a kerület főútján, az Andrassy úton (Népköztársaság útján) folytak le. Ilyen volt az április 6-i toborzó felvonulás, amely a Milleneumi emlékműnél zárult, ahol *Bajor Gizi*, *Beregi Oszkár*, *Paulay Erzsébet*, *Fedák Sári* szavaltak és kórus mutatta be *Zerkovitz Béla* toborzódalát.⁷ Még nagyobb jelentőségű volt a román királyi hadsereg április 16-i támadása és a gyári ezredek felállítására vonatkozó rendelet után, április 23-án ugyannyi lefolyt díszszemle, amelyen a Tanácsköztársaság vezetői — *Kun Béla*, *Szamuelyi Tibor*, *Garbai Sándor* és mások előtt — 15 000 frontra induló gyári munkás vonult fel.⁸ Itt kell megemlíteni az ugyancsak a VI. kerületben lévő Marx—Lenin-házban csoportosuló nemzetközi pártsekcik tevékenységét is. Az I. nemzetközi ezred — amely főleg fiatal orosz és ukrán hadifoglyokból állott — a szovjet kormány, *Csicserin* külügyi népbiztos felhívására már március végén 1500 vöröskatonával állt

4. U. o., IV. 16. 11. old.

5. Párttörténeti Intézet Archivuma 600 f. 3/14. 59—60. old.

6. Néprajalom, 1919. III. 21. 15. old.; Világ, IV. 10. 5. old.; Új Idők, VI. 20. 20. old.; Magyarország, IV. 9. 7. old.

7. Erdekes Újság, 1919. IV. 10.

8. Vörös Katona, 1919. IV. 24. 3. old.

készen a Tanácsköztársaság megvédésére. Hamarosan megalakult a második nemzetközi ezred is, főleg német és osztrák internacionalisták részvételével.

Természetesen maga a VI. kerület lakossága — mindenekelőtt munkássága — is résztvett ezekben a honvédelmi megmozdulásokban. A román támadás után, április 20-án a VI. kerületben 11 helyen rendeztek toborzógyűléseket; a toborzóirodák a pártszervezetek helyiségeiben voltak. Júniusra már 10 toborzóiroda működött a kerületben. Ekkor döntöttek úgy — a többi tanácshoz hasonlóan —, hogy a tanácstagok fele kimegy a frontra. A kerület — főleg angyalföldi — gyáraiból áprilisban három zászlóalj munkáskatoná csatlakozott a román intervenciók ellen felvonuló Vörös Hadsereghez, ami az összes — tizenhatszáz — zászlóalj egyhatod részét képviselte.⁹

Politikai, de — mint következményei mutatták — nagymértékben honvédelmi jelentőségű volt az a hatalmas tömegmozdulás, amelyre május elsején az Andrássy (Népköztársaság) úton került sor. Ez a Magyarországon első szabad május 1-i tömegtüntetés — a maga 600 000-es felvonulójával — eldöntötte, hogy a Tanácsköztársaság szembefordul az imperialista — román és cseh-szlovák — intervencióival. A győnyörűen — vörös zászlókkal, szobrokkal, jelszavas táblákkal, festményekkel — feldíszített Andrássy-úton menetelő százazrek a tanácshatalomra szavaztak, s a már Szolnoknál álló román királyi hadsereggel szemben kimutatták a magyar dolgozó nép valódi akaratát. Ez a tömegdemonstráció kisebbségre szorította a kormányzótanács jobboldali megadásra hajlamos tagjait, és a Budapesti Munkás- és Katonatanácsra támaszkodva elrendelte a már ismeretes toborzást és az intervenció visszaszorítását.

Nem szabad elfelejteni a magyar tanácshatalom gondjait — amelyeket korábban elsősorban mint élelmezési nehézségeket láttunk —, amelyekhez a belső ellenforradalmi megmozdulások is csatlakoztak. Az ezeitében Kalocsa környékén kitört ellenforradalmi lázadást a kormány leverte, de június 24-én már Budapesten is kitört egy — a ludovikások által megindított — ellenforradalmi felkelés. Ennek a Terézvárosban kettős következménye volt. A Hungária-körúti Engels-laktanyában ellenforradalmi megmozdulás kezdődött, amelyet azonban egyetlen ember, *Tar Elemér*, a VI. kerületi munkástanács tagja „vert le”, felvilágosítván a katonákat, hogy nem katonai gyakorlatról, hanem ellenforradalomról van szó. Ezzel a tettével „az Engels-laktanyában 44 (ellen) forradalmi tisztet toppolt le”.¹⁰ Még jellemzőbb volt azonban a kerület forradalmi beállítottságára amit *Vágó Béla* népbiztos írt le. „Az ellenforradalom kitörésekor a Váci útra siettem. Nem volt riadó, ... a munkászászlóaljokat nem lehetett értesíteni. A gyárak dolgozói mégis összesereglettek és rövid tanácskozás után fegyvert fogtak. Az összes gyárakban már felfegyverkezve találtam a munkászászlóaljakat ...”¹¹ A ludovikások elleni harcban résztvett a VI. kerületi tanácstag, Gallai (Goldberger) József is,¹² ő vezette az első támadást.

A belső ellenforradalom tehát csődöt mondott, a külső imperialista túlerő azonban győzött a Magyar Tanácsköztársaság felett. A Clemenceau-jegyzék ígérete ellenére a román hadsereg tovább támadt, s július végén újra átkeltek a Tiszán. Augusztus 1-én lemondott a tanácskormány. Ezen a napon érkeztek az ellenforradalmi román királyi csapatok a VI. kerületbe — a Nyugati pályaudvarra.

Tolnai György

A leghívebben mindhalálig

Kétszáz évvel ezelőtt, 1779. május 11-én esett el az észak-amerikai polgári forradalom és függetlenségi háború magyar résztvevői közül a legmagasab rendfokozatot és beosztást elért *Kováts Mihály*. A születő Egyesült Államokért vívott küzdelmekben való részvétele és hősi halála máig elevenen él az Újvilág közvéleményében. Mások mellett elsődlegesen *Póka-Pivny Aladár* (1881—1976) publikációi nyomán szülőföldje közvéleménye előtt sem ismeretlen életpályája. *Póka-Pivny Aladár* öt évtizedes kutatásából származó óriási tudományos hagyatéka ma már árnyaltabb kép megfestésére is módot nyújt. Ennek alapján kívánja ez az írás feleleveníteni Kováts Mihály életét.

Kováts Mihály származását és ifjúkorát még ma is csak hézagosan ismerjük. Szülőhelyét Karcagújszállásban, a mai Karcagban jelölte meg, ezek szerint privilégizált

⁹ A Terézváros munkásmozgalma. I. m. 68. old.

¹⁰ Párttörténeti Intézet Archivuma. Id. hely, 45. old.

¹¹ Vörös Újság, 1919. VI. 27.

¹² Magyar Ifjúság, 1959. III. 21. 8. old.

nagykun család sarja volt. Életkoráról közvetlenül sohasem nyilatkozott, de a különböző források adatainak egybevetésével az a legvalószínűbb, hogy 1724 augusztusában született. Vallására nézve azt mondta, hogy „református kálvinista”. Fennmaradt kézírásai, az azokból megnyilatkozó latin tudása alapján jogos az a feltevés, hogy elvégezte a karcagi református gimnáziumot.

Feltételezhetjük, hogy már fiatalon a katonai hivatás mellett döntött. Egyes adatok szerint 1740-től közhuszárként, majd őrmesterként szolgált a 4. huszárezredben. E kötelekből az osztrák örökösödési háború első felében ismeretlen körülmények között a szembenálló franciákhoz került, ott szolgálatot vállalt, és 1745-ben kornétásként (zászlósként) tért vissza. Hadbíróági eljárást folytattak le ellene és 1746 elején átadták a magyarországi toborzó parancsnokságnak. Még ebben az évben — ugyancsak kornétásként — a jáász-kún szabad huszárezredben tűnt fel, de hamarosan nyoma veszett.

Kováts Mihály később azt állította, hogy 1746-ban ezrede feloszlása miatt elbocsátották a Habsburg-szolgálatból, majd szökött szolgáját üldözve Sziléziában porosz fogságba esett és katonai szolgálatra kényszerítették. Ezt az állítását azonban a kutatások jelenlegi állásánál semmi sem támasztja alá. *Halmágyi István* göttingai naplóbejegyzése szerint inkább az tételezhető fel, hogy többszáz társához hasonlóan ismét a francia hadseregbe állt, mivel 1752-ben mint szolgálaton kívüli francia hadnagy volt úton, hogy a poroszokhoz álljon.

Poroszországi pályafutása a források tükrében meglehetősen világosan áll előttünk. 1752. szeptember 23-tól kornétásként *Székely Mihály* ezredes 1. huszárezredében szolgált, s a hétéves háború első, 1756-os hadjáratát követően, 1757. február 2-án másodhadnaggyá léptették elő. A további harcokban is vitézül küzdött, és az 1757. szeptember 17-i gothai csatában súlyosan megsebesült. Az ezredparancsnokságot átvevő *F. W. A. von Kleist* ezredes 1759. július 15-i jelentése szerint önálló parancsnoki jogkörhöz jutott és ismét előléptették: „Mintegy 80 lóból álló osztályt alakítottam. ... Ezredemből Kováts hadnagyra bízam a parancsnokságot.”

Szabadcsapatával még sikeresebben folytatta a Habsburg-seregek elleni hadműveleteket, és 1760 elején már kapitányként szólnak Kovács Mihályról a források. Akkor azonban méltatlan feladatokkal bízta meg a porosz hadvezetés, ahogyan Kleist ezredes 1760. január 26-i jelentése kérdésként megfogalmazza: „Elküldhetem-e Kováts kapitányt Nordheim, Heiligenstadt, Mühlhausen és Eichsfeld körzetébe, ... hogy anyagi segélyforrásokat hozzon?” A Közép- és Dél-Németországban elrendelt hadisarc-behajtáshoz túszedési feladatok párosultak. Ezek végrehajtásával kapcsolatban Kováts Mihály kedvetlenségére utal Kleist ezredes 1760. március 1-i jelentése: „Ha Kováts kapitány megbízatását ügyesebben teljesítette volna, úgy még többet tehettem volna”, ti. a hadisarcok beszédésének területén. Bizonyára azért törekedett Kováts Mihály az újonnan létrehozott 1. szabad huszárezredbe, ahol *II. (Nagy) Frigyes* 1760. március 27-i hatállyal — kapitányként — a 2. osztály parancsnokává nevezte ki.

Új beosztásában is hasonló feladatokat kellett ellátnia, ám továbbra is vonakodott a hadisarc- és túszedési embertelen feladataitól. Bizonyára ezért maradt az 1760. november 30-i ranglista szerint „beteg” Magdeburgban és ezért kérte a porosz uralkodótól, hogy korábbi sebesüléseire és betegségeire való tekintettel fürdőkúrárt vehessen Szászországban. Később azt állította, hogy a kúra nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és kénytelen volt obsjtját kérni. A források ezzel szemben — prózai módon — csupán arról szólnak, hogy 1761. március 12-én Kováts Mihály elszökött a porosz szolgálatból.

Lengyelországba távozásánál ismét rejtélyes eseményekkel állunk szemben. Vezető szász államférfiak ajánlólevelével érkezett Varsóba és azok alapján útlevelét és a francia udvarhoz szóló ajánlólevelet kapott. Ezt követően Dél-Lengyelországban heteken át jelentős politikusok, többek közt a trónörökös vendége volt. Talán általa kívánt a franciáérti lengyel nemesség kapcsolatba lépni a Versailles-i udvarral. Ugyanakkor a bécsi udvar már 1760 dereka óta figyelte, és a magyar határ átlépése esetére elrendelte letartóztatását. Ő pedig — lengyel irataival, jelentős útimálhával és készpénzzel — mit sem sejtve, Magyarországra érkezett.

1761. május 11-én Késmárkon vették őrizetbe, majd Bécsbe vitték, ahol felség- és hazaárulási perbe fogták. Kihallgatása során egyáltalán nem tagadta kilétét, s részletes felvilágosításokat adott 1752 óta teljesített porosz katonai szolgálatáról. A korábbiakkal kapcsolatban azonban többször is ellentmondásba keveredett. Végülis hosszas politikai megfontolások után *Mária Terézia* 1762. május 10-i döntésével visszaadta szabadságát, sőt — további rejtélyként — 1763. január 31-én úgy döntött, hogy magyar huszárnagyi kegydíjat állapít meg számára. Kováts Mihály már fogsága idején úgy

nyilatkozott, hogy feleségül kívánja venni *Szinyei Merse Franciskát*, s az eküvőre hamarosan sor is került. Az ifjú pár Eperjesen telepedett le, de házasságuk rövid életűnek bizonyult.

Eperjesen 1765-ben tevőlegesen részt vállalt az orosz nyomás alatti királyválasztással elégedetlen és felkelésre készülő lengyel nemeselek toborzásában. Ezért Kassán jelölték ki tartózkodási helyét, de ő kérvényezéssel elérte, hogy Budán telepedhetett le. További rejtélyes momentuma életének, hogy 1772-ben református létére római zarándoklat — és eközben lipcsei kintlevőségének behajtása — céljából kért és kapott útlevelet, majd pedig két évre nyoma vesztett. Korábbi és későbbi lengyel kapcsolatai alapján feltételezzük, hogy távollétének okát a lengyel nemeselek bari konföderációjában kell keresnünk. 1775 végén ugyan visszatért Pestre, de nem sokáig maradt itthon. 1776 októberében jelentette a budai hadparancsnokság, hogy Kováts Mihály engedély nélkül külföldre távozott. Erről az útról maradtak fenn források, így tudjuk, hogy engedély nélkül viselt magyar huszárőrnagy i öltözékben Itálián át a franciaországi Bordeaux-ba igyekezett.

1777. január 13-án Bordeaux-ban keltezte *Benjamin Franklin*hoz (1706—1790), az Egyesült Tartományok franciaországi követéhez intézett latin nyelvű sorait, amelyben felajánlotta szolgálatait, mint írja: „Semmit annyira hevesen nem óhajtok, mint innen hamar útrakelni, hogy készséggel életre-halálra odakötődjem, ahol a legnagyobb hadi-szükség megkívánja.” Amerikai útjának híre eljutott szülőföldjére is. A budai hadparancsnokság 1778. január 9-i jelentésében ez áll: „A már 1776-ban innen engedély nélkül eltávozott Kováts nyugalmazott őrnagy nem tért vissza és hírek szerint Bordeaux francia kikötőbe távozott, onnan azonban továbbment Amerikába és ugyanott az Egyesült Tartományoknál hadiszolgálatot vállalt.”

Azt még mindig nem tudjuk, hogy végülis mikor hajózott át Kováts Mihály Amerikába, de 1777 végén már bizonyosan ott volt. *Gróf Kazimierz Pulaski* (1748—1779) brigadéros, lovassági főparancsnok *George Washington* (1732—1799) tábornokhoz, a Kontinentális Hadsereg fővezéréhez intézett 1778. január 9-i levele tanúsítja, hogy Kováts Mihály már a harcoló csapatoknál tartózkodott: „Kováts ezredes nagyérdemű férfiú és a kiképzőmester hivatalát látja el. Ő a kiválasztásra méltó tiszt és képességeinek teljes ismeretében kérem, hogy Excellenciád őt alkalmazza.” Ehhez Washington már 1778. január 14-én hozzájárult: „Minthogy oly sokat hallottam már Kováts úr jelleméről és képességeiről, nincs kifogásom az ellen, hogy néhány hónapra kiképzőmesteri minőségben alkalmaztassék.”

Amikor Pulaski lemondott korábbi beosztásáról és kérte légiója megalakulásának engedélyezését, 1778. március 19-i levelében ismét így írt: „Alárendeltemnek egy tapasztalt tisztet ajánlanék, Kovátsnak hívják. Előzőleg ... szabadsapat-vezér volt porosz szolgálatban.” A II. Kontinentális Kongresszus Kováts Mihály ezredesi és a Pulaski-légió lovassági parancsnoki kinevezését — Washington ajánlására — 1778. április 18-án hagyta jóvá. A toborzás és a kiképzés feladatait követően Kováts Mihály 1778 júniustól Pennsylvaniában vett részt a harcokban. A téli hónapokban New Jersey állam határait védte alakulatával. 1779 februárjában Dél-Carolinába rendelték, majd kisebb csatározások után Charleston felmentésére vonult.

Itt a Pulaski-légió bátran megtámadta a túlerőben lévő angolokat és az egyenlőtlen küzdelemben több társával együtt 1779. május 11-én Kováts Mihály is hősi halált halt. Egy ifjú kortársa így öröközte meg ezt az eseményt: „Pulaski május 11-én érkezett meg Charlestonba. ... Rögtön megtámadta a briteket, ... számos személyes összecsapása akadt az ellenséggel, s mindig ő volt a győztes. A parancsnoklásban utána következő Kováts ezredes nem volt ily szerencsés. Miután az ellenséggel bátran szembeállt, súlyosan megsebesült, a visszavonuláskor az úton leesett a lováról. Az angolok ott temették el, ahol elesett ... Nagyérdemű és nagyon tapasztalt magyar születésű katoná volt, aki mint huszártiszt Nagy Frigyes alatt szolgált.” Kováts Mihály hősi halálának híre szülőhazájába is hamar megérkezett, s a holtát nyilvánítási eljárást követően, 1779. november 12-én, törölték a kegydíjasok névsorából.

Ha Kováts Mihály életének számos részlete még ma is homályos, fényesen ragyog a késői utódok előtt az a tette, hogy a haladás oldalára állva, a születő észak-amerikai polgári államért küzdő európai önkéntesekhez csatlakozott. Hősi halálával tanúsította, mennyire komolyan gondolta szolgálatának felajánlásakor, hogy „a leghívebben egészen a Kegyelmes Egyesült Kongresszus szabadságának szenteltem magam”. Nevét örökre beírta az amerikai és a magyar hadtörténelembe, emlékének méltó őrzése így megtisztelő kötelességünk.

Dr. Zachar József

Száz éves lenne Dienes Valéria

1879-ben született, Szekszárdon, abban az utcában, amelyben négy évvel később *Babits Mihály*, akihez baráti kapcsolat fűzte az egyetemi évek idején. Az elemi és a polgári iskolákat Szekszárdon és Pápán járta, majd Győrött és Budapesten tanítóképzőt végzett. Győri prepa korában hoztak rendeletet arról, hogy nők is végezhetnek egyetemi tanulmányokat. Érettségi vizsgát tett a budapesti Bulyovszky utcai reáliskolában, majd matematika szakra iratkozott a Budapesti Tudományegyetemre. A matematika mellé később a filozófia és az esztétika szakot is felvette, matematikát *Beke Manónál* és a műgyetemen *Radosnál*, filozófiát *Alexander Bernátnál*, esztétikát *Beöthy Zsoltnál* hallgatott. Fizika tanára *Frölich* (elméleti fizika) és *Eötvös Loránd* volt. 1905-ben doktorált filozófiából a valóságelméletekkel, majd doktori címet szerzett matematikából és esztétikából is. Férje, *Dienes Pál*, ugyanez évben matematikából a Taylor-sor konvergencia-körének rendkívüli pontjaival szerzett matematikai doktorátust. 1906-tól szoros kapcsolatban volt *Szabó Ervinnel*, *Jászi Oszkárral*, *Madzsar Józseffel*, előadásokat tartott a Galilei Kör rendezvényein, könyvtárosa volt a Társadalomtudományi Társaságnak. Az 1908-as tanév első felében Az emberi tudat szerkezetéről címmel négy, a második félévben Mechanika és termodinamika címmel hat órát tartott 180–200 munkáshallgató előtt. Matematikát, fizikát oktatott az Istvántelki Főműhely középiskolapótló tanfolyamán, 1907-ben előadásokat tartott a nőmozgalom köréin belül. Ezekben az években írta a Huszadik Század Jászi Oszkár szerkesztette folyóiratban a zene lélektani vonatkozásairól szóló, valamint filozófiai tárgyú cikkeit. (A zenei hatás és alkotás lélektanáról, Lélektani megjegyzések a programzenéről (1906–1907), Kísérletek az immateriális és halhatatlan lélek természet-tudományi igazolására (1906), Royce erkölcsstana és az etikai racionalizmus (1907). A Zeneakadémia Kőssler-től zeneszerzést, majd *Szendy*től zongorázni tanul, megjelennek első fordításai.

Egy korábbi rövidebb franciaországi utazás után 1909-től három évig Párizsban élt férjével. Az egyetemen *Bergson*tól hallgat filozófiát, egy évig *Berkeley*-ről, egy évig *Spinozá*ról, egy évig *Plotinosz*ról, s az előadásokon kívül négy ízben is több órán át beszélgetett *Bergson*nal, aki a beszélgetések során, (mint 1974-ben *Vitányi Iván*nak adott interjújában elmondta) „megalapozta világszemléletét.” Lefordította *Bergson*nak *Babits* itthoni könyvismertetését, az elismerő fogadtatásról levélben számolt be *Babits*nak, majd maga is fordított *Bergson* műveiből. Először *A nevetés* címmel egy tanulmányát a komikum jelentéséről, és négy lélektani értekezést, majd az Idő és szabadság-ot. (Később, az 1930–1940-es években lefordítja a *Tartan* és egyidejűséget és a *Teremtő fejlődést*.) Még 1909-ben látta Párizsban a Chatelet-ben táncolni *Isadore Duncan*, ez az élmény és *Raymond Duncannel* való ismeretése fontos volt életében és az orkesztika megszületésében. 1910–1911-ben dolgozta ki önálló matematikai tételeit Taylor-sor logaritmikus pontjairól, amelyeket *Picard* olvasott fel az Academie des Sciences-on, s amelyek később az Academie Comptes-rendu-jében jelentek meg, majd *Dienes Pál* tanulmányába beledolgozva (A Taylor-sor konvergencia-köréről). 1910–1911-ben ismét *Bergson*t és *Pierre Janet*-től lélektant hallgatott. Ekkor ismerkedett meg *Raymond Duncannel* és a Rue des Ursulines-en lévő kolóniával, ahol *Raymond Duncan* táncelméletet és némi gyakorlati szemléltetéssel vezetett táncanfolyamot szervezett. (A kolóniában emellett szövással, kerámiával, testneveléssel foglalkoztak antik görög mintára — céljuk elsősorban az életmód kutatása és megváltoztatása volt.) Ezek a találkozások, valamint *Bergson* mozdulat-pszichológiája alakítják ki benne a mozgás-szemiotika iránti érdeklődést.

1912-ben hazatérnek, nem sokkal később tánciskolát nyitott — egyelőre álnéven („szégyellte, hogy tánciskolát vezet”) — a Bercsényi utcában. 1917-ben, az akkori Uránia Színházban (ma Uránia mozi) tartottak az iskola növendékei bemutató előadást, amelyet a sikerre való tekintettel háromszor is megismételtek.

1919. után emigrációban élt (*Dienes Pál* az egyetem politikai megbízottja volt a Tanácsköztársaság idején) előbb Bécsben, a Grinzingi Kinderheimben tanított orkesztikát, majd Nizzában, ahol (az időközben odatelepült) *Raymond Duncan*-féle kolóniában élt és főként gyermekekkel foglalkozott. Később, már Párizsban, miután férje visszatért Walesből, ahol mint egyetemi tanár matematikát oktatott, megvált a kolóniától. 1923-ban jött haza ismét. Pápán *Domonkos Lászlóné* iskolájában tanított. Néhány volt tanítványa kezdeményezésére ismét oktatott orkesztikát, a csoport több előadást tartott; misztérium-, parabola-, és kórusjátékokat adtak elő. (Hajnalvárás,

Nyolc boldogság, Magyar végzet, Magvető, Tíz szűz, Gyermek Ulja.) A játékok zenéjét *Bárdos Lajos* szerezte, szöveges részeket is tartalmaztak. Általában a „néma mozgás” és „láthatatlan hang” egysége, egyénileg kidolgozott mozgások egybekomponálása és a csoportok azonos, vagy harmonikus mozgása jellemezte őket.

Az 1930–40-es években a már említett Bergson-fordítások mellett fordított *Locke*-ot és *Binet* Gyermeklélektanából is. Fordítói munkásságáért (többek között *Illyéssel*, *Tersánszkyval* együtt) Baumgarten-díjat kapott. 1970-ben jelent meg ismét egy *Locke*, 1973-ban egy *Teilhard de Chardin*-fordítása. 1974-ben a Tihanyi Nemzetközi Szemiotikai Kongresszuson a szemiotika történetével, jelenével, valamint tánc és mozgásszemiotikával foglalkozó előadását a kongresszus alapdokumentumaként értékelték. Ebben az előadásban fejtette ki a mozdulattal, mint jellel (illetve a jellel, mint mozdulattal) kapcsolatos alaptéziseit. A mozdulat térben, időben történő, jelentéssel bíró erő kifejtés, ilyen értelemben a beszéd, ábrázolás, jel maga is mozdulat, mint folyamat vagy tárgyiasult eredmény. A jel-mozdulat a „befogadóban” visszhangmozdulatot” vált ki, melynek során az végigjárja, mintegy „lerajzolja” a jel-mozdulatot és él az „eszmélő”- (értelmező-) lehetőségek egyikével, vagy azok közül többel, újraalkotva egészében érti-értelmezi („eszmél rá”) a jelet. A tánc maga a nehézségi erő ellenében kifejtett, az egyensúllyal játszó folyamat, melynek jelentésdimenziója (szimbolikája) három másik dimenziójából, a plasztikából (térbehelyeztettség), a ritmikából (időbehelyeztettség) és a dinamikából (erőkifejtés) alakul ki, mint ezek együttes jelentésű egésze. Az 1970-es évektől haláláig dolgozott újabb művén, az „evologikán”, amely a fejlődés általános törvényszerűségeivel foglalkozott, a bergsoni „időreform” alapján.

1978-ban, kilencvenkilenc évesen hunyt el.

Fazekas István

Eröss Gyula, a hazai gyermekgyógyászat egyik úttörője

Megsárgult újságcikkek, évkönyvek, géppel írt családi krónika lapjait forgatom dr. Eröss István nyugalmazott járási főállatorvos dolgozószobájának remekművű íróasztalánál. A szoba is egy kis családi múzeum, a falakon az Eröss familia tagjainak képei sorakoznak. Az íróasztal mögötti falon egy hetykebajszú, szakállas, szemüveges jovialis öregúr tekint rám: dr. Eröss Gyula egyetemi tanár, gyermekorvos, a hajdani poliklinika igazgatója. Tösgyökeres somogyi volt, nemzetközi híru orvosprofesszor, akiről megyéje szinte teljesen elfelejtkezett. Igaz, néhány évvel ezelőtt a Somogyi Néplap és az Orvosi Hetilap közölte dr. Frank József megemlékezését, de emléket nem őriz sem utca, tér, sem pedig gyermekintézmény. Pedig kiemelkedő munkássága, egész élete arra érdemesíti, hogy az utókor így is tiszteljen neki. Frank doktor már idézett visszaemlékezése így kezdődik: „Eröss Gyula elmondhatta volna Kölcesey szavaival: »Büszke magyar vagyok én, Somogyban nőtt törzsoke fámnak«. Dédapja, Eröss Sándor darányi prédikátor, édesapja: Eröss Sándor görgetegi tanító volt. Utóbbinak saját kezűleg írt életrajza így szól: „Részt vettem az 1848/49-es hadjáratban, mint önkéntes honvéd, 17 éves koromban. Mint őrmester vagyok igazolva Budáról, érdemmel ellátva Komáromból. Klapka tábornoktól 1849. október 4-én lettem elbocsátva. Nősültem 1854-ben. Két orvos fiam van...”

A fiú — Eröss Gyula — gyermekéveit Görgetegen töltötte a szülői háznál, ott végezte elemi iskoláit is. A gimnázium négy alsó osztályát Csurgón, a felső osztályokat pedig Sopronban, ahol kitűnő eredménnyel érettségizett. Az orvosi pályát választotta és a Budapesti Orvostudományi Egyetemen 1879-ben avatták doktorrá.

A Magyarország vármegyéi és városai című sorozat (Szerk: *Borovszky Samu*) Somogy megyéről szóló kötetének 240. oldalán a következőket olvashatjuk: „A legújabb kor írói és tudósai között is nagy számban vannak Somogy férfiai, akik tehetségükkel és maradandó alkotásaikkal országosan ismeretes nevet szereztek maguknak...” Köztük találok *Kaposi Mihály* világhíru bőrgyógyászt, a lakócsai születésű — ugyancsak orvos — *Fodor Józsefet* és a csurgói *Kétly Károly* egyetemi tanárt, országos híru belgyógyászt. Őket követi Eröss Gyula dr. gyermekorvos, a budapesti poliklinika igazgatója, egyetemi tanár, aki 1855. május 20-án született Dombón (ma Kastélyosdombó). Tanulmányait a Budapesti Orvostudományi Egyetemen végezte 1879-ben, amikor a szegény-gyermekórház segédorvosa lett. 1883-ban ösztöndíjjal külföldre utazott, ahol egy évig Európa nevezetesebb kór- és lencházait tanulmányozta és főleg gyermekgyógyászattal foglalkozott. 1886-ban a budapesti poliklinika gyermekgyógyászati osztályának főorvosa. 1887-ben a budapesti egyetem gyermekgyógyászatának magántanára, 1898-ban a poliklinika igazgatója, 1904-ben pedig egyetemi rendkívüli tanár lett.

Eröss Gyulának nagyszámú, főleg az újszülött gyermekek betegségeiről és kezeléséről, valamint a lelelcügyről szóló értekezése és cikke jelent meg a hazai és a külföldi — elsősorban német — szakfolyóiratokban. Az első gyermekvédelmi törvény megalkotásában is jelentős része volt. Az Új Idők Lexikona (Bp. 1938-as kiadás) a gyermekgyógyászat című fejezetben felsorolja a magyar tudományos gyermekgyógyászat megteremtőit, úttörőit. *Schöpf-Mérei Agoston, Bókay János és ifj. Bókay János* neve után — ez utóbbinak kortársa és közvetlen munkatársa is volt — szerepel Eröss Gyula.

A gyógyító munka, a poliklinika igazgatása mellett elévülhetetlen az az érdem, amelyet a gyermekvédelmi törvény megalkotásával szerzett. *Dr. Regöly-Mérei Gyula*: Orvosi portrék a budapesti orvosi iskola múltjából című cikkében a következőket írja: „A megesezt leányanyákat és a házasságon kívül született gyermekeket szegényen bélyegezte meg az akkori felfogás. A legtöbb leányanya valamely elhagyott kapu aljába vitte gyermekét. Orvosok voltak az elsők, akik embertelen állapotuk megjavítására felemelték szavukat. Eröss Gyula a lelelcügy egyik szószólója. Szilárd indítványára a Budapesti Orvosegyesület feliratot intéz a belügyminisztériumba: — Tény, hogy egy művelt állam sem olyan mostoha a társadalom árvái iránt, mint a mienk, s tény, hogy ezen igazí árvák nálunk árvaságuk következtében tömegesen elvesznek. Meggyőződésünk, hogy egy célszerűen berendezett országos gyermekmenhely a bajon segíthet, igen sok emberéletet menthetne meg...

Hosszú évek telnek el, míg végre megalakultak az állami gyermekmenhelyek és Eröss Gyula tevékenységének eredményeként létrejött — századunk elején — a gyermekvédelmi törvény.”

Hivatása teljesítéséről, emberségességéről sok adalékot tartalmaznak a korabeli újságcikkek, emlékbeszédek, különösen azok, amelyeket halála alkalmából, 1925-ben mondtak el. *Bókay János* így írt róla: „Meghalt 70 éves korában, miután negyvennél több évig szolgálta hűségesen, s odaadással munkáját.”

A poliklinika 1925. december 6-án, Eröss Gyula emlékére tartott rendkívüli közgyűlésén elhangzott emlékbeszédből való a következő részlet: „Ha Eröss Gyula orvosi működését szemléljük, ezer meg ezer szegény gyermek megsegítését jelenti a reá ólálkodó enyészettől, jelenti a fényesnek ígérkező orvosi pálya anyagi és erkölcsi jutalmainak feláldozását. Ő teljesítette kötelességét, nem élt hiába...”

Munkásságát, életpályáját nemcsak az orvostársadalom tagjai méltatták hanem az egész magyar sajtó. A Világ 1925. június 27-i számában (ez a kor legjelentősebb polgári radikális napilapja volt, amelyet ellenzéki álláspontja miatt 1926-ban betiltottak — DS.) többek között ezeket írja: Aki igazságos volt az igazságtalanság című cikkében: „Eröss professzor puritán jellemű, szerény, egyszerű ember volt, akinek minden gondolatát a poliklinika foglalta le. Bár egyike volt a legkiválóbb gyermekorvosoknak, akit egész Európában ismertek, mégis alig volt magángyakorlata és teljesen szegényen halt meg, mert a poliklinikát elébe helyezte az orvosi gyakorlatnak. Több ízben ki akarták tüntetni. Eröss tanár azonban minden egyes alkalommal elhárította magától a kitüntetések. Nem fogadott el kitüntetések, és nem fogadott el külön anyagi javadalmazásokat.” Az Újság című, ugyancsak polgári liberális jellegű lap (1925-ben ezt is betiltották — DS.) 1924. szeptember 5-i számában így ír a Látogatás a legbetegebb Budapesten című cikkében: „Eröss tanár úr a poliklinika igazgatója 69 éves, fiatalos, szép öreg úr. Hófehér szakállát állán kettéválasztva viseli, tiszta kék szemei jólelkűen csillognak, amint felvidítja a kis pácienseket. Aki sír azt megcsiklandozza, aki jó azt megdicséri. Mindent lát, mindenkihez arányosan kedves, türelmes. A semmiből megteremtette a poliklinikát, boldoggá tett tízezer és tízezer embert, s ma ő maga is szegény ember.”

Eröss Gyula bármennyire is elhárította a hivatalos elismerést, mégis kapott olyan legfőbb „kitüntetés”, amely elől nem térhetett ki. 1906. április 1-én a következő szövegű okmányt kapta: „Ő Császári és Apostoli Királyi Felsőfokú folyó év március 22-én a legfelsőbb elhatározásával elismerését tudtul adjuk.” A Magyar Királyi Igazságügyi Minisztertől 1916. június 26-án kelt 8144/1916 számú leirat tudomására hozza, hogy a „Császári Apostoli Királyi Felsőfokú elhatározásával elismerését fejezi ki.”

Eröss Gyula — bár munkája a fővároshoz kötötte — soha nem szakadt el szűkebb hazájától, s mindig somogyinak vallotta magát. Ha tehette hazalátogatott Görgetegre, Ithrosberénybe, Nagyatádra rokonaihoz, ismerőseihez. Halála előtt levelet írt a Poliklinika Orvosi Testületéhez, amelyben — többek között — a következőket olvashatjuk: „En tiszta belső impulzusból merítettem azt a törekvést, hogy sok segítő kéz igénybevételével és támogatásával építsem a poliklinikát. Sem hiúság, sem egyéb

embéri gyarlóság nem férközött hozzám, hogy e jó célnak szenteljem férfikorom legzebb törekvését. Nincs befejezve a nagy mű, ezt nem a mi jóakaratumk hiányossága, hanem az áldatlan nehéz külső viszonyok okozzák. De ez ne tántorítsa el Önöket, hogy törhetetlen igyekezettel legyenek a hátralevő nagy feladat befejezésén. Ez az én végső ohajtásom és kérésém kedves pályatársaimhoz.”

Nagytád — amelyhez sok kedves ifjú- és felnőttkori emlék fűzi, ahol szívesen töltötte szabadságát rokonai, barátai és jó ismerősei körében — a gyermekek nemzetközi éve alkalmából, méltóképpen kíván emléket állítani Eröss Gyulának. A városi tanács róla nevezi el az egyik új lakótelepen a közelmúltban megnyílt 100 személyes, korszerű bölcsődét és ebből az alkalomból emléktáblát lepleznek le az épület főbejáratánál.

Doresi Sándor

A Szondi-emlék története és a Szondi Album

A múlt század harmincas éveitől 1918-ig a Honti Kaszinó fontos szellemi-társadalmi gócpontja volt az Ipoly völgyének. Legtöbbször itt találkozott a vármegye értelmisége, ide tömörült a bujdosó hazafiak egyik csoportja is az abszolutizmus korában.

A Kaszinót 1834-ben alapították Ipolyságon a rozsnói káptalan segítségével. A társaságnak már a szabadságharc előtt több mint ezerötyszáz kötetes könyvtára volt, s ez a könyvvállomány rövidesen háromezerre nőtt. A kaszinótagok nagymértékben előmozdították Ipolyság és környéke szellemi életének élénkítését. Műkedvelő köröket, előadásokat és egyéb rendezvényeket, összejöveteleket szerveztek; adományokat gyűjtöttek jótékonyági célokra és a Magyar Tudományos Akadémia alapjának javítására.

A Szondi-emlékszobor, illetve emlékkápolna felállításának gondolata is a Hont megyei Kaszinó Társulathoz fűződik. A tagság 1860. október 2-i ülésén indítványozta Pongrácz Lajos¹ és Majthényi László,² hogy Szondi Györgynek, Drégelyvár hős kapitányának, a török ellen vívott harcok kiváló egyéniségének állítsanak méltó emléket a hajdani Hont vármegyében. Még ebben az évben megalakult a Szondi-emlékválasztmány, mely javasolta, hogy a Szondi-emlékszobrot közadakozásból állítsák fel. Sajnos 1866-ig mindössze ötszáz forint gyűlt össze a kitűzött célra. A bizottság tagjai a Szondi-emlék ügyében röpiratot bocsátottak ki,³ s 1868-ban az emlékválasztmány tiszteletbeli tagjává választották Arany Jánost, Horváth Mihályt, Ipolyi Arnoldot és Simor Jánost. Simor János esztergomi érsek (aki később az emlékválasztmány elnöke lett) indítványozta, hogy a drégelyi csata közelében emeljenek emlékkápolnát, s abban helyezték el a hős szobrát. A hercegprímás később az emlékkápolna felépítésének összes költségeit magára vállalta.

A kápolna építéséhez 1883-ban fogtak hozzá, 1884 végére pedig már be is fejezték a munkálatokat. A huszonhárom méter magas toronyból, hajórészből és félkörű szentélyből álló épületet — amelyben a Szondi-szobor⁴ is helyet kapott — 1885-ben szentelték fel.

Az ünnep tiszteletére a Kaszinó Társulat emlékérmét⁵ veretett, Pongrácz Lajos pedig megjelentette a Szondi Albumot. Ezt 1886-ban másodszor is kiadták Ipolyságon, Neumann Jakab könyvnyomdájában. A második kiadás szükségességéről így nyilatkozott Pongrácz Lajos, a könyv szerkesztője: „Minthogy az általam múlt évben egyedül csak tisztelt előfizetőim, barátaim és rokonaim számára kiadott Szondi Albumot megjelenése óta többen bírní kívánták, s tetteleg meg is rendelték: hazafiúi kötelességemnek tartottam abból — különösen a szomszéd Nógrád megyéből csoportosan jelentkezett, Szondi ügybeni törekvésemet méltányló igen tisztelt honfiak iránti hálaként — új, díszesebb kiadást rendezni, melynek bővített tartalmát a következőkben találják fel szíves olvasóim...”⁶

1 Pongrácz Lajos (1815–1899), Hont vármegye alispánja, Kossuth Pesti Hírlapjának honti levelezője. Szerkesztette a Honti Literatúrát Füzért, az Esztergomi Ujságot és a Szondi Albumot.

2 Majthényi László, Hont vármegye alispánja.

3 Szózat a Szondi-emlék ügyében. Esztergom, 1868.

4 A szobrot Kiss György (1852–1919) szobrász készítette.

5 Az emlékérmét Gerl Károly (1875–1907) kőművbányai éremművész készítette.

6 Szondi Album. Ipolyság, 1886 — Utóhang.

Mit is tartalmaz tulajdonképpen ez az albumszerű könyvecske? Beszámol a Szondi-émlék huszonöt éves történetéről, bemutatja a hajdani drégelyi várat, közli a vár ostromának leírását, megismertet bennünket a Szondi Györgyre és Drégelyre vonatkozó hiteles okiratokkal stb.

Höke Lajos⁷ Drégelypalánk című írásában a vár történetét dolgozza fel. Foglalkozik az 1552. július 9-i török támadással, Drégelyvár elestével. Megjegyzi, hogy „Szondi és társai halála korántsem szolgált példaként a szomszéd erődvárak őreinek”, mert Ság, Gyarmat Szécsény, Salgó és Holókö várait „az őrség az ellenség szabad martalékaul gyávan odahagyta.” Höke Lajos többek között említést tesz arról is, hogy hódításuk után hogyan gazdálkodtak a törökök az Ipoly völgyében. Megtudhatjuk, hogy az itt tartózkodó törökök még rizstermesztéssel is foglalkoztak Szécsénke és Szelestyén határában. Ez annál is inkább érdekes, mivel az említett területeken az ötvenes években is kísérleteztek rizstermesztéssel.

Értékes írást olvashatunk Horvát Jenőtől⁸ is. Tanulmányában a szerző Drégely várának és környezetének stratégiai leírásával foglalkozik. Ezenkívül megemlíti Szondi hősi helytállását is. Rámutat arra, hogy a várvédő kapitány magatartásával nagy hatással volt az egeri és a szigetvári hősökre is. A továbbiakban a drégelyi ostrom tragikus kimenetelének okait, következményeit elemzi.

Dr. Velics Antal⁹ a török kormányzat egykori számviteli könyvei (defterek) alapján mond el hiteles és érdekes dolgokat a XVI. századi Drégelypalánkról. A szerző munkájából megtudhatjuk, hogy a Bécsi Császári Könyvtár török kódexei szerint Drégelypalánkon pl. 1562-ben hatvanegy ház volt, s a helységet a török okiratok városként emlegetik. A szerző továbbá megjegyzi, hogy a defterekből pontos fény derül Drégelypalánk korabeli népességi, nemzetiségi és gazdasági viszonyaira, valamint az erődnök a török határvárak rendszerében betöltött szerepére.

Kubinyi Ferenc¹⁰ Drégely vára című írásában ugyancsak a vár történetével foglalkozik, hiteles forrásmunkákra támaszkodva.

Az albumban szó esik azokról az ereklyékről is, amelyeket a Hont megyei történetészek, s régészettel foglalkozó egyének találtak a vár környékén. Az ereklyék részét alkotja az az 1514-ből származó kemencemaradvány, melyet dr. Bakó János főorvos és Verebelyi József ipolysági járásbíró talált a várom közelében.

Az emlékkönyvben olvashatunk a legrégibb Drégelypalánkról készített rajzokról is. Ezek közé tartozik Bouttats Gáspár¹¹ 1695-ből származó rézmetszete, valamint Braun György¹² festménye.

A könyvben található okiratos adatok főleg a korabeli levelek másolataiból valók. Ezek a másolatok az Országos Levéltárban, a Bécsi Császári Levéltárban, valamint a Császári Hadi Levéltárban található eredeti levelek alapján készültek, s a törökveszély közeledtéről tudósítanak. Az Okiratos adatok című fejezet egyébként jól kiegészíti a második kiadást, s az album anyagának legértékesebb része.

Ugyancsak az album második kiadásában olvashatjuk Horváth Mihálynak és Ipolyi Arnoldnak a Szondi-émlékválasztmányhoz írt levelét, melyben a két tudós az emlékbizottság tiszteletbeli tagjává való kinevezését köszöni meg. Horváth Mihály és

7 Höke Lajos (1813–1891) történész, Hont vármegye levéltárnoka.

8 Horváth Jenő (1831–1950) történész, tanár.

9 Dr. Velics Antal (1885–1915) orvos, orientalista. Lefordította azokat a kincstári deftereket, melyek a Bécsi Császári Könyvtárba kerültek.

10 Kubinyi Ferenc (1796–1874), paleontológus, liberális politikus.

11 Bouttats Gáspár, XVII. századi rézmetsző.

12 Braun György, XVII. századi festő. (Valószínűleg az ő képe alapján készült Bouttats rézmetszete is.)

Ipolyi Arnold — ahogyan a levélből kitűnik — örömmel elfogadták a kinevezést, felajánlották segítségüket és támogatásukat.

Az album szerkesztője a második kiadásban közzéteszi Szondi azon levelének szövegét is, amelyet a várkapitány 1552. március 13-án írt Drégelyről a Pozsonyban székelő magyar királyi kamarához „fennálló követeléseinek kiegyenlítése iránt.”¹³

A közzétett történelmi tanulmányokon — színvonal tekintetében — jóval alulmarad az album irodalmi anyaga. Csengeri János¹⁴, Gáspár Imre¹⁵, meg a többi előkelőség versei — bármennyire is sugallják a hazafiúi buzgalmat — nem illenek az emlékkönyvbe. Egyedül csak Tinódi: A jó Zondi Györgyről című versének eredeti formában való közlése érdemel figyelmet. Kár, hogy a szerkesztő nem tette közzé irodalmi nagyjaink egy-egy Szondiról írt versét. Ezek a versek bizonyára emelték volna az album színvonalát. Egyébként Gyürki Ödöntől¹⁶ is közöl a szerkesztő egy írást (Szondi a magyar költészetben), melyben a szerző Tinódi, Kölcsey, Czuczor és Arany egy-egy versét elemzi, méltatja.

Végezetül leszögezhetjük, hogy az album a maga formájában is szépen példázza a Kaszinó Társaság, valamint Pongrácz Lajos hajdani nemes cselekedetét, Szondi iránt érzett tiszteletét.

Csáky Károly

„A nagy Juss készül megint . . .”

Tornyai János férfikorának javarészét Pesten töltötte. 1921-ben költözött föl, s csak 1934-ben jött vissza Vásárhelyre, ahonnan, míg itt élt, állandóan elvagyott, s ahová öregkorában mégis vissza kellett térnie. A főváros, mint a művészi élet központja, nem váltotta be maradéktalanul Tornyai hozzáfűzött reményeit. Voltak sikerei — főleg a húszas évek végétől, s majd legutolsó éveiben —, de igazán soha nem került a középpontba. Pesti művész létére, az öregkori elismerés jó részét is vidéki tárlatain — Vásárhelyen, Baján, Makón — és külföldön — Barcelonában — szerezte. Soha nem érezte magát otthon a fővárosban, s ennek ottani nyomorúsága csak egyik oka volt. Idegen volt tőle a nagyvárosi túlekedés, a „flaszter”, meg a „pojácáskodás.” Ez sugárzik abból a levélből, amelyet 1930 júliusában írt Budapestről Vásárhelyre, Rostás Tibornak.

Az 59 éves Tornyai — amint Dömötör János kutatásaiból tudjuk¹ — 1928. nyárvégén és 1929. nyarán összesen körülbelül négy hónapot töltött Baján, változatos és kedves tájon, barátok, tisztelők között. Művészetének új fölívelése, öregkori kiteljesedése kezdődik itt derűs tiszta színekkel, a kései nyár napsütése ragyog föl melengető békével. Ez az új fölívelés tetőzik majd 1932. és 1934. között a szentendrei nyarakban. A Baja és Szentendre közötti szürke fővárosi napokat azután felesége, Szabó Proits Rozália gondoskodása, és a Pestre látogató — vagy ott élő — vásárhelyi ismerőseinek, barátainak látogatása, földieinek társasága segített elviselni.

Ilyen, Tornyai számára kedves, társaság gyűlt össze 1929–30-ban majd minden nap Faragó Sándor (a Tornyai Társaság egyik, későbbi alapítója) és sógora Rostás Tibor közösen bérelt, Andrássy út 83. sz. alatti lakásán.

Amint a jelenleg nyugdíjasként Vásárhelyen élő Rostás Tibor elbeszélte, a társasághoz tartozott Banyai László — később József Attila sógora —, Pákozdy Ferenc költő, valamint Simonka György újságíró. Többen közülük Rostás Tibor gimnáziumi osztálytársai voltak. A fiatalok tisztelettel és szeretettel fogadták Tornyait, aki — hiszen jól ismerte Rostás Tibor, de Faragó Sándor édesapját is — szívesen és rendszeresen jött közéjük. Hazulról kapott disznótoros ingyenségekből pátriárkális lakomát csaptak, aztán elüldögéltek itt, vagy valamelyik Andrássy úti kávéházban.

Rostás bácsi így emlékezik: „Jártunk vele a Japán kávéházba is, bemutatott egy csomó művészfelének. Egyszer azt mondta: most még olyan nem sokat érő emberek vagyunk, de majd ha möghalunk . . . Érdekes emberek voltak szegényök, de én mint fia-

13 A levélben Szondi az évi háromszáz forintnyi járadékát követeli a kamarától.

14 Csengeri János (1856–1945), filológus, műfordító, egyetemi tanár.

15 Gáspár Imre (1854–1910), újságíró, költő, műfordító.

16 Gyürki Ödön, Hont vármegyei közeleti személyiség.

1 Dömötör János: Tornyai Baján. A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve 1966–1967. I. Szeged, 1968. 145–166. old.

tal jól kereső szakmunkás — gőzfűtés-szerelő voltam —, nem sokba néztem őket. Úgy voltam vele, hogy az életben köll a mögböcsülés, nem a halál után.” „Voltam a Horánszky utcai műtermében is. Csak néztem, milyen óriási műterem, milyen picike szoba. Asztal, két szék, egy vacok. A műteremben stószba rakva a képek, magosra, az angol WC-ben oldalszalonna lógott fölakasztva.”

Két vállalkozó szellemű fiatal — Faragó Sándor és Rostás Tibor — 1929-ben ipar engedélyt kapott egy hirdető vállalat alapítására, és ezúton atyai barátjukat is „medzselni” próbálták. A *Prosperitás* nevű ügynökség székhelye is a lovag *Ansbach* (?) *Lajosnétől* bérelt, Köröndre néző toronyszoba lett. Hirdetésekkkel teli prospektusukat — amely egyben pesti útikalauz is volt — a szállodák portáján osztogatták. A kis tájékoztató füzet közölte Tornyai *Nagy Bercsényi Miklós* című festményének képét és Tornyai műtermének címét is, portréfestőként ajánlva őt.

„Mire kezdett volna jól menni az üzlet, az IBUSZ fölfigyelt ránk, és elnyomott bennünket. Nem tűrte a konkurenciát.”

Rostás Tibor 1930 júniusában költözött haza Budapestről, éppen Péter-Pálra ért haza. Egy hónappal későbbi keltezésű az az általa őrzött, neki címzett levél, amelyben egy fáradt, öreg bölcs — törött testtel és lélekkel —, példát ad nekünk küzdésből, újrakezdő reménységéből:

„Kedves Kis Sógor!

Már régen készülök, hogy írok Neked, mer hogy már régen nem beszélgettünk, mondok...

Ma délután az a nagyon jó Édes Apád Urunk megtisztelt engem a látogatásával és jóformán meg se köszönhettem neki ezt a kedvességét, annyira el voltam fogódva, hát Neked írom meg, kedves Kis Sógor, hogy milyen véghetetlenül jól esett nekem ez az ő kedves figyelmessége, hogy a beteg barátját útbá ejtette. Mert olyanforma állapotba vagyok, Kis Sógor, mintha beteg volnék.

Jól mondják azt Kis Sógor, hogy hosszú zingásnak farás a vége. Addig-addig húztam a lábamat, meg kaszáltam vele, hogy végre aztán teljesen leestem róla. Sőt, azt hittem, hogy most már üresen hagyom azt az egyetlen egy pár rosszacska cipőmet, amelyet eddig nyüstöltem a pesti aszfalton.

De — hál Istennek és Izsó bácsinak — most már rohamosan javulok és örömmel halottam édes Apád Urunktól, hogy Te is minden tekintetben jól érzed magadot ott a szép nagy Alföldön, az arany kalászkok között, az arany tengerben. Nincs annál szebb élet, Kis Sógor, én mondom Neked és nincs undokabb, mint a pesti pojacáskodás, amit nekünk csinálnunk kell, vagy akarjuk, vagy nem. (A.f.ö.m.) (Tornyai kedvelt kifejezése, értsd: a fene ögye mög.)

Csak fajoztasd és neveld a tyúkokat, Tiborkám; mert mi úgy tervezzük Sándorka boldog apával, hogy szüretre meglátogatunk Téged. Te pedig tudod a magyar gyomornak azt a betyár okosságát, hogy sohse esik neki olyan jól a jó paprikás-hús, (akár büрге, akár tyúk) mint éppen szüretkor! (Ugyan máskor se nagyon tüsszköl tőle, hanem inkább érte!)

Hát úgy számíts, hogy akkor megkínálj minket egy kis jó »magamfőzte« higas tarhonyával!! Jó?? (Mer hogy szögén Juhász Ferkó barátom is nagyon szerette!) Mit írjak még? A nagy Juss készül megint, kedves Kis Sógor, és — majd bejárjuk még vele Veled együtt a fél világot, ez lesz az én tojós tyúkom, azt hiszem.

Hát csak gyűjtsd a garasokat a tojásokból, hogy az én nagy tyúkkal is tojattassuk az arany tojásokat!!

Isten veled Kis Sógorom, élj jó kedvvel és boldogan és vígan, a legközelebbi viszontlátásig, amikor kedvünkre kibeszélgethetjük magunkat a pusztai és réti élet mibenvalóságáról és különbözőségeiről...

Szeretettel ölel
Tornyai János bátyád”

Budapest, 930. júl. 20.

A borítékon elől:

Tekintetes Rostás Tibor Úrnak gépész-mérnök
Hódmező Vásárhely

(Fejérváry József szerkesztő úr megmondja hol lakik.) (Ha ugyan nem tudnák a Rostás Márton leltárbiztos úr lakását?)

A borítékon hátul:

Tornyai VIII. Horánszky u. 9.

Postabélyegző kelte: 1930. július 22.

A levél címzettje, Rostás Tibor, ugyanebben az időben fényképfőlvételeket is készített Tornyaiiról. A két főlvétel egyike a festő egész alakos képe, a másik pedig Faragó Sándorékkal — Rostás nővérével, sógorával — örökítette meg a keménykalapos díszét megadóan viselő, gyanakvón ránk fürkésző Tornyait. A képek a festő Horánszky utca 9. szám alatti lakásában készültek, 1929-ben vagy 1930-ban, korabeli technikával, üveglemezre. A két 6x9-es méretű üveglemez majd ötven évig kallódott jóformán elfelejtve, a tulajdonos csak a közelmúltban akadt rájuk, s engedte át másolatkészítés céljára.

Kőszegfalvy Ferenc

Bem József és Ostrolenka

Bem tábornok a magyar és a lengyel szabadságküzdelmek (a bécsi forradalom) kiváló katonája köré számos legenda fűződött. Emlékét számos országban ápolják: *katonai egységek, oktatási intézmények, utcák, terek* viselik nevét, *szobrok, emléktáblák* hirdetik nagyságát. (A magyarországi lengyelek kulturális egyesülete is Bem József nevét viseli.) Bem az 1848/49. évi magyar szabadságharc egyik legismertebb tábornoka, magyar nemzeti hős. Hazánkba már híres, tapasztalt tábornokként, katonai szakértőként érkezett.¹ De honnan indult? Hol kezdődött ez a nagyívű emberi, katonai pálya?

A lengyelországi Bem emlékek nyomába szegődve — többek között — *Ostrolenkába* is ellátogattam. A Narew folyó partján épült Ostrolenka évszázadokkal korábban is fontos folyami átkelőhely, *Kurpió vidék*² gazdasági, kulturális központja volt. A települést az évszázadok során többször kirabolták, felgyújtották, lakói, a kurpiók (vagy ahogyan magukat nevezték: *puszczyak*) mindig túléltek a történelem viharait. Az erdőben, vízben gazdag vidék szabadságot és megélhetést jelentett számukra.

A város viszontagságos történetében 1831. május 26. napját külön hely illeti meg. A dátum a cárellenes lengyel felkelés — egyik — vesztés csatáját idézi. Bem József hőstette miatt mégis a felkelés jelentős eseményeként tartjuk számon.

A turisztikailag érdektelen Ostrolenkába elsősorban Bem miatt utaztam el. Megilletődötten sétáltam a város utcáin, a Narew jobb partján lévő mezőn, ahol 1831. május 26-án az ostrolenkai csatában az oroszok 172 tisztet, 4700 katonát veszítettek. A cári elnyomás ellen felkelő lengyel katonai egységek is súlyos veszteséget szenvedtek, 255 tisztet, 5900 katonát írhattak a veszteséglistára.³ A nevezetes napon Bem alezredes lett a csata hőse, aki lélekjelenlétével, 10 ágyújával, a helyzetnek, terepviszonyoknak legmegfelelőbb taktika alkalmazásával megmentette a lengyel hadsereget a teljes

1 Vö.: **Lagzi István**: Tábornok, az Ön dicsősége örök... (Kossuth és Bem.) Lengyelország. 1974. 3. sz. 42. old.

2 Lásd a vidék monográfiáját: **Zofia Niedzialkowska**, Ostrolenka dzieje miasta. Warszawa, 1975. A város elnevezése a történelem folyamán többször változott. Korábban **Ostrolenka**, majd **Ostrolenka** (Élesmező). A kurpiók királyi szabad emberek voltak, vadászattal, faszén égetéssel, hamuzsír készítéssel foglalkoztak. Fegyvert viselhettek. A városban 1578-ban **Báthori István** lengyel király is megfordult. Fontos földrajzi helyzete miatt a nemzeti felszabadító harcokban fontos szerepet kapott.

3 A legrészletesebb monográfia Bemről **Kovács Endre** Kossuth-díjas történész tollából jelent meg. Lásd: **Kovács Endre**: Bem József. Bp., 1954. Lásd még: **Czetz János**: Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben. Pest, 1868. Meg kell említeni a **tarnóvi Magyarbarátok Társasága** által kiadott Bem dokumentumok fontosságát. A Bem kultusz ápolásának központjában, Tarnóban évente közzé tesznek egy-egy „füzetet”, melyben ismeretlen, Bemmrel kapcsolatos dokumentumokat olvashatunk. Lásd: **Eligiusz Kozłowski**: Nowe dokumenty o gen. Józefie Bemie. Tarnów, 1975.

pusztulástól. Bem nevét innét a *kurpiói* Ostrolenkából kapta szárnyára a hírnév. Még a csata idején ezredessé, röviddel később tábornokká, a felkelő csapatok tüzérségi parancsnokává nevezték ki. Országos viszonylatban, megérdemelten ismert tisztté vált. Később, már Erdélyben is gyakran alkalmazta az „ostrolenkai taktikát”, a tüzérség gyors bevetésének, a gyors átcsoportosítások módszerét.

Kétségtelen tény, 1831. május 26. Bem életének egyik legsikeresebb napja lett. Ostrolenkában Bem ezredes olyan tüztisztnek bizonyult, aki a csapatvezetésben, helyzetfelismerésben, a haditechnikai eszközök alkalmazásában, de személyes példaadásban is felülmúlta kortársait.

Bem emlékét Ostrolenkában is gondosan ápolják. A város főterét Bemről nevezték el. A település alapításának 600. évfordulója alkalmából — társadalmi adakozásból összegyűlt pénzből — a május 26-i csata hősenek monumentális emlékművet állítottak.

A Narew folyó jobb partján, az egykori csatatéren emlékparkot létesítettek. A néhány méter magas halom tetején szerény emlékmű látható: koronás sas vigyázza a harcban elesettek nyugalma. Az emlékmű talapzatán lévő bronztábla Bem katonai hőstettét, az 1830/31. évi lengyel szabadságharc tüzérségének önfeláldozását hirdeti.

Ostrolenkában Bem tábornok nevét viseli a Körzeti Múzeum (Múzeum Okregowe), valamint a helyi gimnázium és liceum. Meg kell említeni, hogy a Bem emlékek leglelkesebb őrzője, ápolója s egyben a lengyel—magyar barátság népszerűsítője a tekintélyes pedagógus, a liceum igazgatóhelyettese: *mgr Tadeusz Siewerski*. Az általa vezetett irodalmi színpad, táncgyűttes a város és a környék folklórájának bemutatásában is sok szép sikert ért el.

A liceumban minden év május 26-án előadásokkal, műsoros ünnepséggel emlékeznek Bem tábornokra. Az ünnepséget a város is magáénak vallja: *a lengyel lobogó mellé felvonják a piros-fehér-zöld zászlót is*, ezzel is hangsúlyozni akarják azt, hogy Bem emléke közös, a két nemzet közös szabadsághősét ünneplik. Az ünnepségek meghatározó pillanatai közé tartozik, amikor lengyel nyelven elhangzik Petőfi Sándor *Az erdélyi hadsereg* c. költeménye, Ostrolenkában, Bem első sikereinek színhelyén számon tartják Bem magyarországi tevékenységének legfontosabb állomásait, sikereit is.

A „tűz” őrzői, Bem emlékének legszorgalmasabb ápolói a helyi cserkészek, akik a többi fiatallal együtt tisztelik és szeretik a magyarokat. Önként felmerül a kérdés: vajon nálunk tesznek-e annyit a Bem hagyományok ápolásáért, mint *Ostrolenkában* és Bem szülővárosában, *Tarnówban*? A honismereti szakkörök, úttörőcsapatok vajon megemlékeztek-e Bem tábornok születésének 125. évfordulójáról? Az ünnepségeken a magyar mellé odakerült-e a lengyel zászló? Mert Bem József tábornokra való emlékezéskor ne feledjük: *lengyel hazafiként harcolt magyar földön, de magyar tábornokként hazája szabadságáért is küzdött.*

Dr. Lagzi István

4 A Bem-hagyomány Tarnów-i ápolásáról lásd dr. Szele Lajos cikkét: Honismeret 1976. 4. sz. 44—45. old.

KELEMEN LAJOS:

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

(Bukarest, Kriterion, 1977.
292 oldal és 139 kép.)

Kelemen Lajos hatalmas szellemi hagyatékából kiadott tanulmánykötetét csak mély megilletődéssel lehet kézbevenni. Közel 50 éves terv valósult meg benne. A szerző már 1930 táján gondolt tanulmányainak gyűjteményes kiadására, majd újból az 1950-es évek végén, amikor a kéziratot is előkészítette, kiegészítette. Dédelgett terve azonban nem valósulhatott meg, a szerző nem láthatta meg munkája eredményét, a sokszor elgondolt kötetet.

A szerző születésének 100. évfordulójára, 1977-ben azonban mégis megjelent a kötet tanítványainak hűséges és odaadó gondoskodásából. A késői, posztumusz kiadás mintegy a szerző életének irányvonalát jelképezi. Ő mindig csak adott és mindenkinek adott pazar bőkezűséggel a tudomány önzetlen szolgálatában. Most is ugyanezt a munkát végzi tanulmánykötete, melynek megjelenése végtelen öröm Kelemen Lajos tisztelőinek, tanítványainak és mindazoknak, akik Erdély múltját szeretik és becsülik.

A kötet tartalma igen változatos, jól szemlélteti szerzőjének sokoldalú érdeklődését. Kelemen Lajos a műemlék kutatást már diák korában, 1894-ben megkezdte főként *Orbán Balázs* munkájának a hatására. Az utolsó műemléki útja — tudtommal — 1960 őszén volt Szászfenesre. A hosszú évtizedek alatt Erdély jó részét bejárta. Munkássága lényegileg *Orbán* irányvonalának a folytatása, de egyben szakszerű tudományos kimélyítője.

Tanulmányait kettős alapvetés jellemzi: a gondos helyszíni műemlék-kutatás és a részletekbe menő levéltári kutatás. Kelemen Lajos írásai kezdettől fogva így készültek, már olyan időszakban — a századfordulón — amikor ez még jóformán ismeretlen volt a központ művészettörténészei előtt. Ez a kettős módszertani alap éppen ezért nagy példamutatás tárgy- és adatközléseinek az eredményein túl. Írásai biztos alapokra épültek, ezért nem avultak el, bármennyi idő telt el első megjelenésük óta. Történeti módszere széleskörű, kiterjed a családtörténetnek, a birtoktörténetnek,

a címertannak a műemlékek meghatározásában felhasználható adataira. Műemlék kutatásaiban pedig — mint e sorok írója közös kirándulásaink alkalmával megláthatta és tapasztalhatta — kitűnő stílusérzéke, valamint a legapróbb részletekig menő megfigyelése vezette. Külön kiemelendő, hogy Kelemen Lajos érdeklődése elsősorban a falvaknak addig ismeretlen emlékei felé fordult nagy tárgy-szeretettel. Tanulmányában a falvak művészeti kincsei vannak túlsúlyban.

A kötet tartalma sokoldalú, a művészet majd minden ágára kiterjed az építészeti alkotásoktól a kézművességig. Leghangsúlyosabb rész mindazáltal a mennyezet-tanulmányok sorozata.

Kelemen Lajos diákkori első műemléki útjáról, azaz 1694-től kezdve különös szeretettel fordult a festett mennyezetek felé. Első írása (1898) is a mennyezetekről szól, legterjedelmesebb tanulmánya pedig Erdély XVI—XVII. századi mennyezet- és karzat-festményeit tárja elénk alapos feldolgozásban. Kelemen Lajos a mennyezetfestmények felfedezője és megszólaltatója. Írásaiban minden részlet számbavesz: a mintákat, az ismétlődő motívumokat, a stilizálás vonalvezetését, a színek összhangját, a kazetták elhelyezésének sorrendjét, sőt gondol az esetleges múzeumi megőrzés feltételeire is (Ádámosi mennyezet). Feljegyzései oly szabatosak, hogy ezek alapján e sorok írója rekonstruálhatta (1943) a gógánváraljai és az ádámosi mennyezet eredeti rendjét.

Mennyezet tanulmányai sorában különösen kettő emelkedik ki: Gógánváralja és Gyalakuta.

A gógánváraljai kazetták legrégebb festett mennyezetünk maradványai, mégis keletkezésének kérdései évtizedeken át megoldatlanok voltak. Kelemen Lajos azonban 1926-ban a mennyezet problémáit bravúrosan oldotta meg címertani, ikonográfiai és család- meg birtoktörténeti alapon. Rendkívül szabatos és széles körű fejtegetéseiből ma már tudjuk, hogy a pompázatos mennyezet megrendelője bethleni *Bethlen Miklós* volt, készítésének ideje pedig 1501/1503 és 1519 közé tehető. Bethlen Miklós korábban *Mátyás király* egyik csapatvezére volt Ausztriában. Nyilván ismerete Mátyás mecénási tevékenységét és ennek a példamutatására ékesítette fel családi templomát a pazarul festett mennyezettel.

Nem kevésbé jelentős a gyalakuti mennyezet (1625) kérdésének a megoldása. Kelemen Lajos ismét címertani és birtoktörténeti alapon állapította meg a megrendelő személyét *Szövérdi Gáspár Jánosban*, *Bethlen Gábor* főudvarmesterében és portái követében. Szövérdi Gáspár életrajzi adataiból, udvari tisztségeiből kiindulva a mennyezet mesterét a fejedelem kiváló festőjében, *Mezőbándi Egerházi másként Képiró Jánosban* találta meg, aki éppen az alvinci és a gyulafehérvári paloták mennyezetének a festésében tűnt ki, amint címeres nemeslevele (1631) bizonyítja. Az összefüggések felkutatásával Kelemen Lajos a Bethlen-korszaknak egy kiváló emléket juttatta ritka nagy értékének megfelelő jelentőségre. Ennek alapján a fejedelmi paloták mennyezetéről is világos képünk lehet.

Hasonlóképpen a Bethlen-korszak művészetére vet fényt *Nagybányai Csengeri Képiró István* címeres nemeslevelének szerencsés felfedezésével és alapos feldolgozásával.

E két kiemelkedő udvari festőn kívül számos adattal bővítette, mélyítette az erdélyi képirókra vonatkozó ismereteinket (*Georg Schutze*, *Gyulafehérvári Pál deák* stb.).

A kötet többi tanulmányában változatos gazdagságban tárulnak elénk az erdélyi falvak alig ismert műkinccsei. Kelemen Lajost a múltnak minden emléke érdekelt, bármilyen korba vagy műfaj körébe tartozott. Írt Magyarországot középkori falfestményeiről, a ritkaság Pieta kompozícióról és felderítette a templom mecénásait a nevezetes *Suky* családban. Felismerte és megfejtette a mesebeli szép szentbenedeki kastély hímes oszlopának feliratát, *Molnár Albert* fafaragó névjelzését (1673). Hiteles történeti adatokkal ismertette a székelyföldi unitárius templomkastélyokat és Kalotaszeg, meg néhány mezősgyei falu emlékeit. Feljegyzéseiben különös gondot fordított a sírkövekre, azok művészi és történeti értékeit egyaránt kiemelte. A vidéki klasszicista udvarházak szépsége is megragadta figyelmét. Behatóan méltatta a Gyergyai ötvöskönyv páratlan jelentőségét, nagy művészi értékét. Gondos tanulmányai kiterjednek a templomi klenodiumokra, az ötvösművekre, a hímzésekre. A XIX. század kevéssé ismert mestereinek a munkásságát szintén részletesen ismertette (*Csűrös*

Mihály, Sikó Miklós, Turi Jobbágy Károly). Bármilyen műemlékkel, műtárggyal foglalkozott, mindig azon igyekezett, hogy annak történeti hátterét, illetve alapját felkutassa. Ebben hallatlanul pontos memóriája, mélyenjáró kutatásai, közvetlen történeti ismeretei irányították és vezették dús eredményekre.

A szépen és jól illusztrált kötet bevezetőjét **Szabó T. Attila** írta Kelemen Lajos életéről és munkásságáról a tanítvány odaadó szeretetével és a tudós körültekintő alaposágával. Részletes méltatása megeleveníti előttünk mind Kelemen Lajos kutatói tevékenységét, mind a rendkívül jelentős levéltári gyűjtőmunkáját. Az egykori Erdélyi Múzeum levéltárának jó része Kelemen Lajos gyűjtése révén került ebbe a nagy múltú intézménybe.

A kötet fáradságos szerkesztői munkáját **B. Nagy Margit** vállalta, aki ezt a feladatot nagy pontossággal oldotta meg, mindvégig tiszteletben tartva az elhunyt szerző szövegét és feljegyzéseit. Legyen szabad azonban megemlíteni, hogy a tanulmányok szövegének és jegyzeteinek szíjjelválasztása igen nehézkessé teszi az olvasást, a kötet használatát.

Végül illesse köszönet a bukaresti Kriterion Kiadót a jelentős és igen becses kötet kiadásáért abban a reményességben, hogy Kelemen Lajos bőbeségű hagyatékából még további kötetek látnak majd napvilágot.

Dr. Balogh Jolán

BUDINA SÁMUEL HISTÓRIÁJA SZIGETVÁR 1566. ÉVI OSTROMÁRÓL

A latin szöveget magyarra fordította és jegyzetekkel ellátta **Molnár Imre**.

(Kiadta a Szigetvári Városi Tanács támogatásával a Várbaráti Kör,
1978. 45 old.)

Budina Sámuel—Molnár Imre által kiadott munkáját **Hans Khisl v. Kaltenbrunn** császári tanácsos megbízásából fordította. A „Historia Szigethi...” ugyanis eredetileg nem az ő műve, hanem **Zrínyi** familiárisáé, **Cserenkó Ferencé**, aki a szigetvári hős közvetlen közelében szolgált. Cserenkó horvát nyelven írta meg visszaemlékezését. Budina latinra fordította, az eredeti szö-

veget szépítette, elegánsabbá tette, mondatokkal rövidítette vagy bővítette. A befejező részt pedig ő töltötte hozzá.¹ Mindez persze nem csökkenti a forrás értékét, de azért — alább részletezendő okokból — jobban tette volna, ha semmit nem hagy ki Cserenkó emlékiratából. Ez az emlékirat értékes forrása a szigeti eseményeknek, mert a szerző nemcsak az ostrom résztvevője, hanem **Zrínyi** bizalmi embere is volt, így olyan értesülésekre tehetett szert, amelyek másnak nem juthattak birtokába. Munkájának az volt a célja, hogy örök emléket állítson a „dicső Úrnak”. A **Zrínyi** iránti tisztelet adta tehát kezébe a tollat. Munkája olvasásakor érzelmileg szinte magunk is részeseivé válunk **Szigetvár** hősiességének tragédiájának — írja **Waculik Margit** a **Szigetvári emlékkönyvben** (MTA kiadvány, Budapest, 1966.). **Molnár Imre** a fordítással, a városi tanács és a **Várbaráti Kör** pedig a szép kivitelű kiadással jó szolgálatot tett történelmünk megszerettetése ügyének.

A recensens feladata azonban nemcsak az, hogy valamely kiadvány megjelenéséről értesítsen, hanem az is, hogy észrevételeket tegyen. A fordító szövegéhez természetesen nem szólunk hozzá, tudván, hogy ezt **Sinkovits István** professzor és **B. Révész Mária** ellenőrizte. Nehány egyéb természetű észrevétel azonban ide kívánczok.

A fordító mondja a bevezetésben: **Kiadványunkkal** az a célunk, ... hogy a **Zrínyi** várát évente felkereső sok tízezer hazai és külföldi látogatónak olyan könyvecskét adjunk a kezébe, amely a szentánú hitelességével és meggyőző erejével tudósítja a késői századok érdeklődőjét **Szigetvár** nagy hírű védelméről...” Nos, az idegen turisták nem sok hasznát veszik a füzetnek, mert sem a magyar, sem a latin szöveget nem értik. Helyesebb lett volna, ha ez utóbbi mellett a csaknem egyidejű német fordítás is megjelent volna.

A másik észrevétel a jegyzetelésre vonatkozik. A 3. jegyzet: „**Szigetvár**: A Dunántúl déli részén... fekvő település...” Vagy a 61.: „**Győr**: Észak-Dunántúl egyik legnagyobb városa a Duna mellett...” stb. Hasonló „ismertetést” kapunk **Pécsről**, **Székesfehérvárról**, **Belgrádról**, **Konstantinápolyról** és még jó néhány városról. Kár, hogy ezek a „felvilágosítások” bekerültek a jegyzetek közé, mert a magyar olvasóközön-

¹ Mivel ismertetésünkhöz más fordítást nem használtunk, a további jegyzetelést feleslegesnek tartottuk.

ség tájékozottságának lebecsülését jelentik, a külföldiek meg úgysem értik. Ezek a kifogások nem vonatkoznak természetesen az ismeretlenebb helynevekre, mint pl. Karamania, esetleg a laikus közönség kedvéért Rumélia stb.

Vanek eltérések a két — horvát és latin — szöveg között, amelyekre viszont rá kellett volna mutatni a jegyzetekben. Pl. Budina említi ugyan a vár védői között a környékbeli nemeseket, Cserenkó előadásából azonban az derül ki, hogy szerepük igen jelentős volt, amit azért fontos tudni, mert a védősereg nemzeti-ségi összetételére vonatkozó ismereteink hiányosak. Rúzsásék e részlet-eltérés korrigálását annyira lényegesnek tartják, hogy kétszer is felhívják rá az olvasók figyelmét (58. és 62. old.). Az történt ugyanis, hogy a törökök térhódítása miatt a baranyai, tolnai és somogyi nemesek és a nemes-falvak lakói Szigetvárra menekültek, mert ott biztonságban érezték magukat és birtokaikhoz is aránylag közel maradtak. A városban házat, a határban és a közelben földet vásároltak, a terhek viselésében pedig nem akartak részt venni. („... ők pör-rá nem lesznek...”). Enniatt olyan éles ellentét alakult ki köztük és a régi lakosság között, hogy ez utóbbiak közül sokan el akartak vándorolni. Mindezeket azért kell tudnunk, mert így érthetjük meg, mit jelent Cserenkónak az a mondata, hogy amikor az ostrom közeledett, a „dicső Úr” rendet teremtett a várban a kisurak (nemesek), a lovasok, a gyalogosok és a többi vitéz között. Így érthetjük meg a drákói haditörvényeket” is: ha bárki is feletteseinek — a kapitányoknak, vajdáknak, tizedeseknek — a parancsait nem teljesíti vagy a kijelölt helyét elhagyja „... tüstént a halál fia legyen ... minden tárgyalás nélkül azonnal vágják le...”

Cserenkó a puskaporos torony felrobbanásával fejezi be elbeszélését. Utolsó mondata: „... Midőn pedig már minden keresztényt kiűzték a várból, és a nagy és kisvár tele volt törökkel, a tűz a puskaporos toronyhoz érkezett ... a robbanás csudások (fentebb: 3000 T. I.) törököt megölt ... ezért a táborban és a seregben szünni nem akaró jajgatást és sirást kezdtek a törökök.” A kiadványban olvasható mintegy másfél oldalnyi rész: a szultán halála, a halott Zrínyi további sorsa stb. Budina szövege. Ezt is meg kellett volna a jegyzetben említeni.

Végül egy apró részletkérdés. Molnár

Imre Cserenkót Zrínyi belső inasának, komornyikjának nevezi. Rúzsásék megemlítik, hogy a Cserenkó család a Zrínyiek szolgálatában álló kismemesi familia volt. Ezért Ferencet „Zrínyi legközvetlenebb környezetében szolgálatot teljesítő familiáris”-ként, Waczulik Margit pedig *kamarásként* emlegeti. Az inas vagy komornyik megjelölés tehát lefokozást jelent.

A „Historia...” nemes és hasznos propagandacéllal került kiadásra. Nem tudjuk, hány példányban jelent meg, de elképzelhető, hogy a mostani példányok elfogynak, esetleg második kiadásban is meg kell jelentetni. A fenti módosításokat éppen azért javasoltuk, hogy ezeket adandó alkalommal figyelembe lehessen venni.

Taba István

HONISMERETI EMLÉKHELYEKRŐL

Négy honismereti kiadvány lapjait forgatom. Eltérőek a tájak, amelyeket bemutatnak, de különböznek módszereikben és színvonalukban is. Közösek viszont abban, hogy a szűkebb szülőháza nevezetes, vagy kevésbé ismert emlékhelyeit igyekeznek bemutatni, a rájuk vonatkozó ismereteket kívánják bővíteni.

A Hazafias Népfront Békés megyei bizottságának kiadványa Békés megye forradalmi múltjával foglalkozik *Forradalmi, munkásmozgalmi, felszabadulási emlékhelyek Békés megyében* címmel.¹ Főként kerékpár- és gyalogtúrára vállalkozó fiatalokhoz szól ez a füzet, segítve őket a megye forradalmi múltjának megismerésében. A megye székhelyével, Békéscsabával kezd a felsorolást, majd a többi város — Békés, Gyula, Orosháza, Szarvas — bemutatásával folytatja. Külön fejezeteket szentel a megye nagyközségeinek és falvainak. Az olvasó megismerheti, hogy a helységekben milyen emlékmű, szobor, emléktábla, síremlék található.

Véleményem szerint ez a fiataloknak szánt kiadvány nagyobb eredménnyel szolgálná az ismeretek bővítését, ha a szóba került személyek életének rövid összefoglalását is közölné, például, hogy ki volt *Achim L. András, Lipták András, Szántó Kovács János* stb., vagy milyen kapcsolat fűzte pl. *Kállai Évát, Kulich Gyulát* stb. Békés megyéhez. Jó szolgálatot tett volna, ha arról is tájékoztatna: milyen körülmények között

¹ Kiadja a HNF és a KISZ Békés megyei Bizottsága (1975) 40 old.

és milyen szervek állították ezeket a a közöltekből ez nem minden esetben szobrokat, emlékművet, síremléket, mert derül ki.

A Duna—Tisza közének történelmi múltú városáról, Ceglédről szól *Pataki Ferenc: Ceglédi emlékhelyek* című munkája.² Előszavában a szerző röviden ismerteti a város múltját, majd kiemeli a magyar történelemnek azokat a jelentős eseményeit, melyek Ceglédhez fűződnek, így *Dózsa György* csatára hívó szövegét, a mohácsi vést követő török pusztítást, amely a várost és vidékét a földdel tette egyenlővé. A hamarosan újjászülött Cegléd később sokat szenvedett a kuruckorban. A pusztítások miatt nevezetesebb épületei csak a 19. századból maradtak fenn.

A könyv képekkel és ismertető szöveggel mutatja be az emlékhelyeket, s a magyarázatok bőséges ismeretekkel szolgálnak a város története és fejlődése iránt érdeklődőknek. Nagy értéke a kiadványnak, hogy rövid összefoglalót ad az épületek és a szobrok keletkezésének körülményeiről és ismertetőt nyújt a Ceglédhez kapcsolódó, itt élt neves emberek életútjáról. De nem hiányzik belőle a fejlődő város mai arcának felvázolása sem.

Eltérő módszerrel és szerkesztéssel készült munka ismerteti meg az érdeklődőket Komárommal, címe *Hegedüs Béla—Kecskés László: Komárom emlékművei, műemlékei, utcanévadóí*.³ Ezt a könyvet a város felszabadulásának 30. évfordulója tiszteletére adta ki a Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a komáromi Jókai Mór Városi—Járási Könyvtár. A szerzők szűkebb hazájuk megismertetését tűzték ki célul: „Mit tudunk lakóhelyünkről, ha nem ismerjük utcáink névadóját, hogyan mutatjuk be a városunkat, ha emlékműveiről, szobrainál semmit sem tudunk, kinek állítottunk emléket, ha műve nem él bennünk, s neve csak pusztá szó” — írják az olvasókhöz.

A kiadvány első részében — névsorba szedve — felsorolják az utcák neveit, s röviden ismertetik a névadó munkásságát vagy a Komáromhoz fűződő emlékeit. Dicséretes, hogy a komáromiak a földrajzi névadásból nem vetették el a hagyományt, hanem megőrizték, mint pl. a *Hajóvontató part* elnevezést, amelynek keletkezéséről kielégítő leírást, ismertetőt kapunk.

Az *emlékművek* című rész a várossal kapcsolatos harcokkal, az I. világháború hősi halottaival és a második világháborúban Komárom körül elesett szovjet katonák tiszteletére készített emlékművekkel foglalkozik. Kár, hogy a Komárom emléktábláiról és szobrainál szóló részből hiányoznak a műemléképületek. Néhány fénykép is emelné a nyújtott tájékoztatók értékét. A kiadványt bibliográfia zárja.

A legnagyobb terjedelmű *Szabó Bendegúz és Illinsky Istvánné összeállítása: Zuglói séták, XIV. kerületi helytörténeti kalauz*.⁴ Az előbbi munkáktól eltér a kiadvány felépítése, mint ahogy eltérő a kerület keletkezése és történelmi jelentősége is. A könyv két részre oszlik. Az *elsőben* azokat a tudnivalókat írták le, amelyeket illik ismerni mindenkinek, akinek Zuglóval közelebb kapcsolata van. A *második részben* egy-egy akkori területrészt nevezetességeit mutatják be, amelyet egy-egy séta alkalmával be lehet járni.

Az első részt egy térkép egészíti ki, ezt követi Zugló története, a Zugló név keletkezésére vonatkozó magyarázatokkal. Megismertet a legrégebb korszakokból előkerült leletekkel, a magyar történelem itt zajló eseményeivel, majd a terület beépülésének fokozataival és a fővárossal való egyesítésének körülményeivel. Tudósítást kapunk a nagyipar, s vele együtt a munkásság kialakulásáról, a munkásmozgalom fejlődéséről. Végül pedig a felszabadulást követő változásokról olvashatunk. A Zuglóéhoz hasonló tájékoztatást nyerünk a Városliget, Rákosmező és Rákosfalva történetéről, kialakulásáról, fejlődéséről.

A második rész — *Zuglói séták* — 22 pontban, fejezetben adja egy-egy sétáló körzet leírását. Meghatározza a körzete határait, majd megismertet az ezekhez tartozó nevezetesebb épületekkel, intézményekkel, valamint keletkezésükkel, alapításuk körülményeivel. Mindegyik pont felsorolást ad a körzethez tartozó utcákról, s bemutatja az utcák névadóit. Sorra veszi a kerület nevezetes középületeit, tereit, gyárait, üzemeit, iskoláit. A kötetet 10 kép illusztrálja.

Mindegyik kiadványban megtalálhatjuk a közös vonást: a szülőföld, a munkahely szeretetét és az ennek megszerzésére, megismertetésére való törekvést. *Szabó József*

² Kiadja a Ceglédi Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, 1977. 56 old.

³ Kiadja a Komáromi Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a Jókai Mór Városi Járási Könyvtár, 1975. 50 old.

⁴ Kiadja a HNF XIV. ker. Helytörténeti Bizottsága, Bp. 98 old.

Egy falu története a szájhagyomány és más helyi források alapján

1

Az iskolai oktatásban és az iskolán kívüli közművelődési munkában egyaránt szükséglet mutatkozik a helységek történetére vonatkozó adatok belső használatra szolgáló, korszerű összefoglalására. Ennek a szükségletnek az újabb szakirodalmat kiaknázó, igényes kielégítése szép feladatot kínál a helytörténet amatőr művelőinek, annál is inkább, mivel e munka elvégzését nehezen lehetne külső szakemberekre hárítani.

A levéltári forrásanyagra támaszkodó monográfikus feldolgozás már sokkal több előmunkálatot, nagyobb szakmai felkészültséget igényel, s általában csak szaktörténész irányításával s a különböző szakterületek kutatóinak bevonásával, kollektív munkaként oldható meg kellő színvonalon.

Nem kis számban akadnak azonban olyan települések, ahol helyben vagy a környéken megközelíthető környéken gazdag, még ki nem aknázott történeti forrásanyag áll a helytörténet bűvárainak rendelkezésére. A kellő érzékű és felkészültségű helyi kutató e források kiaknázásával nemcsak az említett helyi szükségletet elégítheti ki, hanem hiányt póló tudományos eredményekkel is gazdagíthatja egész helytörténetünket.

Módszertani összeállításunk az ilyen, szűkebb vagy tágabb értelemben helyi forrásokra támaszkodó tanulmányok, pályamunkák megszületését kívánja segíteni.

2

A cél nem az, hogy a köztörténetnek a falu területén lejátszódó eseményeit soroljuk fel, hanem hogy a falu (mezőváros) népe sorsának és munkájának változásait nyomon kövessük ki, amelyek természetesen szorosan összefüggnek a nemzet és táj sorsával. Azt kell összegyűjtenünk, amit csakis helyi forrásokból lehet megismerni. *Kutatómunkánk fő forrásai:* a) a néphagyomány és b) a helységben található kézíratos feljegyzések legyenek. Ha a kiválasztott faluban nem is áll rendelkezésünkre jelentősebb írásos forrásanyag, a néphagyomány, a szóbeli emlékek kellő kihasználásával ezek híján is értékes és tanulságos történeti összeállítását hozhatunk létre.

Irott forrásaink lehetnek a helyi egyházak által őrzött anyakönyvek, egyházi jegyzőkönyvek, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek (canonica visitatio), a plébániák évkönyvei (historia domus), az egyházi személyek javadalmazását megállapító ún. díjlevelek, a számadáskönyvek, vagyonszámok és más iratok.

A községi irattárakban különösen a régi térképek, földkönyvek (telekkönyvek), a községi jegyzőkönyvek s az esetleg fennmaradt régi okiratok. A községre vonatkozó földesúri levéltárak oklevelei, térképei, a jobbágyszolgáltatásokra vonatkozó feljegyzései (urbárium, jobbágnévsorok, úriszéki ítéletek), peres iratai, gazdasági feljegyzések stb.

Igen értékesek a különféle egykori közbirtokosságok (hegyközségek, erdő közbirtokosságok, legeltetési társulatok) jegyzőkönyvei és egyéb iratai, melyek többnyire az egykori közbirtokossági funkcionáriusoknál találhatók.

Sok esetben — különösen az egykori nemesi községekben — meglepően gazdag, több nemzedéken át őrzött iratanyag (adásvételi szerződések, végrendeletek stb.) található a paraszteszaládok birtokában is.

A táj és a település eredeti képeről és változásairól a történeti emlékezés mellett a régi térképek és a földrajzi nevek adnak felvilágosítást. A természeti környezet változása szorosan összefügg az életforma módosulásával. A fenti források alapján megrajzolhatjuk, hogy milyen szerepe volt a lakosság megélhetésében a zsákmányoló- és a termelő gazdálkodásnak (gyűjtögetés, halászat, vadászat, állattartás, földművelés), hogyan változott a különböző gazdálkodási ágak jelentősége az idők folyamán, ezzel kapcsolatban hogyan alakult a határ használata és képe (vízszabályozás, erdőirtás, legelőfeltörés). Ez — egyéb kezéző kereseti lehetőségek (fuvarozás, piacozás, más vidéken vállalt idénymunkák stb.) figyelembe vételével — egyúttal a gazdasági műveltség képét mutatja meg.

Különös gonddal kell vizsgálnunk a birtokviszonyok alakulásának múltját, elsősorban a jobbágyfelszabadítást (úrbériség megszüntetése) és következményeit. A megjelölt helyeken található, úrbériségre vonatkozó anyagból, valamint a régi határtérképekről és a szájhagyományból a lehetőség szerint meg kell állapítani az úrbéri földek önálló kisbirtokká válásának körülményeit (az újonnan alakult kisbirtokok száma, nagysága, holdankénti váltásösszege, a közlegelők és a közös erdők sorsa, a termelés irányának megváltozása, pl. a gabonatermelés növekedése az állattenyésztés rovására, a kevésbé tehető gazdák és a földnélküli zsellérek átalakulása törpebirtokos vagy birtoktalan napszámoszá). Figyelmet kell fordítanunk a szomszéd község határáról vagy más idegen helyről történt birtokszerezésre is. (Ezt a község telek- és adókönyveiből állapítjuk meg.)

Vázolnunk kell a helybeli háziipar, kereskedelem és közlekedés múltját és a falu életében elfoglalt gazdasági jelentőségét is.

A földrajzi neveknek nemcsak a település és gazdaságtörténeti kutatás tekintetében van jelentőségük, hanem néprajzi, nyelvi stb. szempontból is, ezért a község belső területének (falurészek, utcák, nevezetes épületek) és határának összes helynevet össze kell gyűjteni a hozzájuk fűződő hagyományokkal együtt, térképvezetéseken is megjelölve fekvésüket. A földrajzi nevek gyűjtésekor figyelemmel kell lennünk a telekformák sajátosságaira és módosulásaira is. (Két-beltelkes település, kerítés, a telek részei, a lakóház és az épületek elhelyezése, a jellemző gazdasági épületek: pl. ól, göré, verem; közös birtoklás).

A település és a népesség múltjára vonatkozóan a község határából előkerülő hiteles régészeti leletek is értékes adatokat szolgáltathatnak.

A lakosság származására és összetételére vonatkozóan a népi történeti tudat, valamint a magyar és idegennyelvű helynevek tanúsága mellett különösen a családnevek szolgálnak használható adatokkal. A családnevek helyi hovatartozása, valamint az, hogy milyen földrajzi területre és nemzetiségre utalnak (pl. Erdélyi, Orosz stb.) továbbá, hogy az ország mely részén fordulnak elő nagy számban, világot vet a népesség származására.

A helyi családok régiségére, esetleg beköltözésük időpontjára és körülményeire a családi hagyományokból kapunk felvilágosítást. Természetes azonban, hogy a családi hagyományt lehetőleg az írott forrásokkal (oklevelek, anyakönyvek) is hitelesítsük.

A lakosság népesedési és népmozgalmi viszonyainak vizsgálatánál (népszaporodás, házassági terület, belső vándorlás) elsősorban az anyakönyvekre kell támaszkodnunk. Közjogi helyzetük (jobbágyág, kiváltságok, bocskoros nemese) a gazdasági és társadalmi fejlődés tekintetében is döntő jelentőségű. Ennek tehát minden írásos és szájhagyományban élő emlékét össze kell gyűjtenünk. A társadalmi viszonyok (társadalmi rétegek, munkaviszonyok, öntudat, keveredés) történeti alakulásának vizsgálatára különös gondot kell fordítanunk, mindenütt keresve a változások okait.

A falunak a köztörténelem eseményeibe való bekapcsolódásánál (pl. tatarjárás, szabadságharc stb.) igyekezzünk arra is adatokat szerezni, hogy népünk hogyan ítéli meg a történelmi eseményeket, és mennyit ismert meg a nemzet történetéből. Annak megállapítására is törekedjünk, hogy ezek a történeti ismeretek honnan származnak. A történelmi eseményekkel és személyekkel kapcsolatos elbeszéléseket, emlékeztetéseket (pl. a háborúban való részvétel), mondákat, legendákat, dalokat (balladákat), hiedelmeket, szólás-mondásokat is gondosan gyűjtjük össze.

A falu művelődéstörténetét a szellemi néphagyomány és a helyi egyházi (iskolai) viszonyok alakulásával kapcsolatban vizsgáljuk. Igyekezzünk megállapítani hogy a hagyománytartás — néphit, népszokások, gazdálkodási módok stb. területén — milyen mértékű, illetve mikor és milyen okok következtében gyengült meg a falu népe (a

társadalmi csoportok) körében. Mennyire hittek és hisznek természetfölötti lényekben és erőkben; mi volt és mi ma a babona és varázslás jelentősége életükben; hogyan alakult a különböző népszokások gyakorlása és jelentősége az idők folyamán? Mi foglalkoztatja a népet szellemileg; mennyire élt a mese, a dal, a tánc, a diszítőművészet (pl. himzés, faragás) mint művészeti megnyilatkozás a múltban, és mennyire él a jelenben? Milyen olvasmányok (ponyva, naptárak stb.) voltak a falu népe között a múltban elterjedve, s milyen írásbeli megnyilatkozásai találhatók a népi alkotókévdnek („katonakönyv”, nótáskönyv, vőfélykönyv, gazdasági- és történeti feljegyzések)? Igyekezünk megállapítani hogy milyen egyházi eredetű elemek találhatók a néphit és a népszokások állományában, s milyen népi (esetleg babonás színezetű) formái vannak a vallásos életnek. (Ezekre vonatkozóan a presbiteri jegyzőkönyvek egyházfegyelmi ügyeket megőrkítő feljegyzéseiben is találhatunk adatokat.)

Vizsgáljuk meg azt is, hogy milyen szerepe van magának a népnek az iskoláztatás múltjában (pl. írni-olvasni tanítás az iskola nélküli tanyavilágban, a parasztok által fogadott írástudó mesterember stb. által), s milyen magatartást tanúsított az iskola iránt (pl. iskolaépítés, ellentét a tanszemélyzettel). Gyűjtjük össze az iskolai élettel kapcsolatos hagyományokat (pl. Gergely- és Balázs-járás, ajándékvitel a tanító számára, osztahordás stb.). Állapítsuk meg, hogy milyen hatása volt egy-egy kiváló tanítónak a falura. IKk végeztek magasabb iskolát a falu népe köréből, és mi lett a sorsuk?

Ivzsgáljuk meg, hogy a szellemi és a gazdasági művelődés fejlesztését milyen intézmények szolgálták a nép körében (egyesületek, körök, dalárdák, szövetkezetek; iskolán kívüli népművelés.). Járjunk utána, hogy a helyi értelmiség, a falusi iparosok, a munkára, katonáskodásra idegenbe került, fogságot járt falusiak (esetleg a faluba került idegenek) mit honosítottak meg a faluban. A falu művelődés- és gazdaságtörténetének megrajzolásánál figyeljünk a kiváló népi egyéniségek ezzel kapcsolatos szerepére.

3

A fentiekben vázolt feladatra vállalkozóknak a szükséges korszerű történet szemlélet elsajátítása, s a néphagyományoknak a hiteles történeti tényekhez való viszonya megítélése érdekében kívánatos a témakör szakirodalmában is tájékozódni. Az alábbiakban ezért — a teljesség igénye nélkül — felhívjuk a figyelmet néhány fontosabb munkára.

A köztörténet eseményeiben, s azok helyes szemléletében eligazítást nyújt: *Ránki György—Hajdú Tibor—Tilkovszky Lőránd* (szerk.): Magyarország története VIII./1—2. Bp. 1978.

A helyismereti bibliográfiák közül a következőkből érdemes kiindulni: *Bodor Antal*: Magyarország helyismereti könyvészete. Bp. 1944. (E gazdag anyagú munka adatait a megyék és helységek betűrendjében közli), valamint *Csomor Tibor*: Magyarország. Honismereti bibliográfia. Bp. 1972. A szűkebb területre (megyékre, városokra, tájakra stb.) vonatkozó helytörténeti, illetőleg speciális bibliográfiákat itt nincs helyünk felsorolni. A megyei és városi könyvtárak helyismereti gyűjteményeiben ezek általában megvannak. Sok jó adalék található témánk szempontjából a Honismeret 1977-ben megindult Honismereti Bibliográfia c. mellékletben is.

A nagyobb könyvtárakban megtalálható *Borovszky Antal* szerkesztette, első világháború előtti, sokkötetes köteteiben — amely a helységek történetével is megtehető részletességgel foglalkozik — sok hasznos, a helyi források kiaknázását és értelmezését is megkönnyítő adalékot lehet találni.

Az újabb helyismereti kiadványsorozatok (Megyei Műemlékek, Helytörténeti Lexikon, Régészeti Topográfia, Magyar Néprajz stb. s nem utolsó sorban a történelmi olvasókönyvek) megyei, táji köteteiben is hasonlóan sok fontos adalék és általában gazdag szakirodalomjegyzék található. (Így pl. a Gondolat Kiadó Magyar Néprajz sorozata újabb köteteiben: *Tálas István*: Kiskunság, Bp. 1977.; *Bellon Tibor*: Nagykunság, Bp. 1979.)

Némely megyetörténeti munkák más földrajzi területen is jól felhasználható módszertani útmutatással is szolgálnak. Így pl. *Keleti Ferenc—Lakatos Ernő—Makkai László* (szerk.): Pest megye múltjából — Tanulmányok. Bp. 1965. Benne *Lakatos E.*: Pest megye történelmének forrásai (útmutató a helytörténeti kutatók számára) 429—447. old.; továbbá *Soós Imre*: Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975. Heves megyei Levéltár. (Ism. Honismeret, 1978. 3. sz.).

Újabban számos korszerű községmonográfia jelent meg, amelyek tanulmányozása sok tekintetben tanulságos lehet. Ezek közül csak néhányat említnék meg: *Nagy Gyula*: Orosháza története és néprajza I—II. Orosháza, 1960. — *Juhász Antal* (szerk.): Tápé története és néprajza (1971.) *Szabó Ferenc* (szerk.): Gyomai tanulmányok, 1977.

A helyi levéltári források értékesítésére jó példa *Györfly István* sajátos műfajú, immár klasszikusnak számító könyve, a Nagykunsági Krónika (Bp. 1934.) A szájhagyomány és a helyi írott források felhasználásával készültek az alábbi tanulmányok is: *Kovács Károly*: A poroszlói határ birtokbavétele az 1848-as jobbágyfelszabadítás után. Népünk hagyományairól 1956. (Szerk. *Igaz M.* — *Morvay P.* — *Simon J.*) Bp. 1956. 9—20. oldal. — *Péterdi Ottó*: A féltelkes jobbágy életrajzvonala Bakonypéterden. Ethnographia LXXVI. (1965) 341—358. — *Bellon Tibor*: Határhasználat Nyíradonyban a jobbágyfelszabadítás után. U. o. 435—455. old. — *Horváth Barna*: Adalékok Igrici község önkormányzatának és művelődéstörténetének kezdeteihez. Mezőcsáti Helytörténeti Füzetek 5. Mezőcsát, 1973. (Ism. Honism. 1975. 5—6. sz.)

A helyi egyházi források feltárásához, alapvető eligazítást adnak: *Újszászi Kálman*: A falu (Útmutatás a Magyar falu tanulmányozásához.) Sárospatak, 1936. — *Ványó Tihamér*: A plébánia-történetírás módszertanához. Pannonhalma, 1941. — *Csalog Zsolt*: Útmutató és kérdőív a falutörténet helyben található forrásainak áttekintő feldolgozásához. Palóc Kutatás. Módszertani Közlemények VI. Eger, Dobó I. Vármúzeum, 1970. (A rövid vezérfonal részletesebben csak az anyakönyvekkel foglalkozik.) — *Varga Imre*: A canonica visitatio értelmező szótára. I—II. Vigilia 1978. 3—4. sz.

Speciális kutatási feladatokra figyelmeztet: *Morvay Péter*: A nemzeti emlékek jelentősége a honismereti mozgalomban és a szocialista hazafias nevelésben. Honismeret—Helytörténet.

Morvay Péter

Útmutató a paraszti élet ünnepeinek és szokásainak változásvizsgálatához

(*Önálló feldolgozás keretében kell bemutatni, hogy a termelősövetkezetek megalakulása és egyes családtagoknak az ipari termelésben való részvétele hogyan alakította át a hagyományos paraszti élet ünnepeit és szokásait.*)

A változások vizsgálatához az alábbiakban felsoroljuk a paraszti élet valamennyi szokását, hogy ennek segítségével megkönnyítsük saját faluja szokásainak rendszerezését és áttekintését. Javasoljuk, hogy e felsorolás alapján válasszon ki egy-egy ünnepkört, melynek bemutatását szívesen vállalja és amelynek részletes és alapos feldolgozását el tudja készíteni.

A feldolgozásban hangsúlyozottan az egykor még teljesebb szokást próbálják az emléktanyag segítségével minél részletesebben feltárni és leírni. A szokások mai változatának leírásánál a különbségeket próbálják megragadni. Így pl. a májusfaállítás szokásánál térjenek ki arra, hogy a tanácselnök vagy más személyek, esetleg különféle szervezetek kapnak-e, vagy pedig ma már egyszerű cserepes virág pótolja. Ugyancsak leírást érdemel a május 1-i felvonulás helyi lebonyolítása, minden szokássá vált mozzanata. A magánéletben a keresztelőt is sokhelyt felváltotta a közösen rendezett hivatalosan is támogatott ún. névadó ünnep. Egyszerűsödött ugyan, de fontosabb elemeit megőrizte az esküvő és a lakodalom, ugyanakkor új mozzanatokat fogadott be. Egyszerűsödött a húsvéti locsolkodás, gazdagodott viszont a szilveszter stb.

Az ünnepek bemutatása előtt kívánatos megállapítani, hogy a falu ünnepeiből és szokásaiból melyek azok, amelyeket

- ma már nem tartanak,
- megtartják átalakult formában,
- ugyanúgy tartják, mint a II. világháború előtt.

Ezt a dolgot bevezetőjében tanácsos felvázolni, az ünnepek megadott felsorolása segítségével. (A szokások régi változatainál az 1945 előtti időszakot, a mai változatoknál az elmúlt 10—15 év gyakorlatát vegyük figyelembe!)

A HAGYOMÁNYOS PARASZTI ÉLET ÜNNEPEI ÉS SZOKÁSAI

I. Az emberi élet ünnepei a bölcsőtől a koporsóig

1. Születés és gyermekkor

a) a terhesség és az ezzel kapcsolatos jóslások, hiedelmek és elhárító szokások; a házasságon kívül született gyermek várása és a hozzá kapcsolódó szokások

b) a szüléssel és születéssel kapcsolatos rend; hiedelmek és óvintézkedések az anya és a gyermek védelmében; a *bába* és más segítő személyek teendői és fizetése, a háznál szülés megszűnésének ideje

c) a gyermek keresztelese és az ezzel kapcsolatos ünnepi szokások.

2. Az átmenet ritusai

a) bérnálás vagy konfirmálás szokásai

b) a legény- vagy leányavatás emlékei

3. A párválasztás, házasság és gyermeknevelés

a) a társasélet alkalmi és ezek leírása, a párválasztás rendje és szabályai egykor és ma, szeretőtartás

b) házasság; kommandálás és megegyezés, az eljegyzéssel kapcsolatos szokások és hiedelmek, jósló eljárások és jegyajándék készítése, átadása, legény és leánybúcsú, a kiherdetés szokása

c) esküvő és lakodalom a leírás rendje: a lakodalom helyei — a lakodalom választott időpontja és időtartama — a lakodalmi tisztségviselők funkciói — lakodalmi kellékek és díszek — a lakodalom eseményei történés szerinti sorrendben (hozományvitel, lakomák, kontyolás, menyasszonytánc) — a versek és énekek fonetikus, dallammal történő lejegyzése.

d) csecsemőgondozás és gyermeknevelés; pólyálás és öltöztetés, tisztántartás, szoptatás és etetés, gyermekételek, gyermekjátékok, mondókák, tanulás és tanítás, gyermeki munkák.

4. Öregkor, halál, temetés

a) az öregek helye a családi munkamegosztásban, táplálkozásuk, viseletük, szerepük és megkülönböztetett helyzetük a családban b) az öregkori betegségek és azok elhárítása, házi gyógyítás, javasasszonyok és füvesemberek szerepe — c) az öregkori vallásosság megnyilvánulásai — d) az idős betegek gondozása — e) haláljelek, a halál beálltának megállapítása — f) siratás — i) halotti tor (asztal terítés, toros ételek, óvintézkedések a halott lelkének visszajárása ellen) — j) temető, fejfaformák és feliratok.

II. Az év ünnepei

1. Jelesnapi szokások és hiedelmek

Milyen eljárások, hiedelmek és szokások fűződnek az alábbi jelesnapokhoz? — Bálint nap, Szt. György nap, Szt. István nap, Péter—Pál napja, Szt. Mihály napja, Mindenszentek napja, Luca napja, István nap.

2. Színjátékszerű szokások

a) farsangi szokások; felvonulás és álarcos alakoskodás, (rönkhúzás, farsangi bál, stb.) a farsangi szokások kellékeinek, a rigmusoknak és énekeknek pontos és hiteles lejegyzése)

b) a Balázs-járás és Gergely-járás emlékei

c) Tavasz-i ünnepkör

nagyheti ünnepek részletes leírása (kiszehajtás, öntözés, tojásfestés stb.)

pünkösdi ünnepkör részletes leírása (komatálküldés, májusfaállítás, pünkösdi királyné választás stb.)

d) karácsonyi ünnepkör

karácsonyi betlehemezés,

karácsonyi kántálás és köszöntés, a karácsonyi asztal és étkezés; regölés

e) újévi, vízkereszti szokások (köszöntés, háromkirályok, csillaghordás stb.)

3. A gazdasági élet ünnepei

a) aratóünnep egykor és ma — b) szüreti mulatság és felvonulás, a szüret leírása — d) disznótör

A KIVÁLASZTOTT TÉMAKÖR FELDOLGOZÁSÁNAK ALAPVETŐ KIVÁNALMAI

1. Egy szokás bemutatásának módja: helyszín — szervezés, betanulás — résztvevők kiválasztása, társadalmi viszonyok — szöveg, dallam, cselekmény (fonetikus lejegyzés, kotta, hangszalag, ábra, fénykép, film) — viselet v. öltözék, kellékek (alapanyag, technika, méretek a szokásban való megjelenés, ábra, fénykép) — a szokás megrendezésének célja (pl. bajelhárítás, adománygyűjtés stb.)

2. Hogy az elmúlt harminc évben történt változások megragadhatók legyenek, az adatközlőket úgy kell megválasztani, hogy az 1945 előtti időszak és az elmúlt 15—20 évre vonatkozó feldolgozásra kerülő szokáskör *aktív résztvevője* vagy *szervezője* szolgáltassa az adatokat.

3. Az adatokat a közlők személyi adatainak pontos feltüntetésével kell hitelesíteni (név, leánykori név, születés ideje és helye, foglalkozás, felekezeti hovatartozás, gyűjtés ideje és helye, gyűjtő pontos személyi adatai).

AJÁNLOTT BIBLIOGRÁFIA

- Bálint Sándor: Népünk ünnepei, az egyházi év néprajza, Bp. 1938.
Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd, Bp. 1976.
Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium I—II. Bp. 1977.
Benedek András — Vargyas Lajos: Az istenesi székelyek betlehemes játéka, Erdélyi néprajzi Tan. Kolozsvár, 1943.
Dégh Lúda: A magyar népi színháték kutatása, Bp. 1947.
Dömötör Tekla: Naptári ünnepek, népi színhátás, Bp. 1964.
Dömötör Tekla: Magyar népszokások, Corvina, Bp. 1972.
Dömötör Tekla: A népszokások költészete, Bp. 1974.
Dömötör T. — Katona L. — Ortutay Gy. Voigt V.: A magyar népköltészet, Tankönyvkiadó, egyetemi jegyzet, 1966.
Faragó József: Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson, Kolozsvár, 1947.
Gunda Béla: Néprajzi gyűjtőúton, 1956.
Györgyi Erzsébet: A bukovinai székelyek lakodalmi szokása, Néprajzi Értesítő, 1962.
Jung Károly: Az emberélet fordulói, Gombosi népszokások, Szabadka, 1978.
Kis magyar néprajz a Rádióban (Szerk. Jávora Kata — Küllös Imola — Tábori Zsuzsanna Bp. 1973.
Kósa László — Szemerényi Ágnes: Apáról fiúra (néprajzi kalauz) 1975.
Magyar Népzene Tára, I—V. Szerk.: Bartók Béla és Kodály Zoltán
Magyarság Néprajza, III—IV. kötet, Bp. én.
Manga János: Ünnepek, szokások az Ipoly mentén, Bp. 1968.
Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz, 1940.
Ortutay Gyula: Kérdőív betlehemes játékok gyűjtéséhez, Ethn. 1956.
Régi Magyar Drámai Emlékek, I—II. Szerk.: Kardos Tibor és Dömötör Tekla. Bp. 1960.
Részó Ensel Sándor: Magyarországi népszokások, Pest, 1868.
Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások, Bp. 1925.
Sebestyén Gyula: Regös-énekek, Bp. MNGY. IV. 1902.
Sebestyén Gyula: A regösök, Bp. MNGY. V. á. 1902.
Szendrey Zsigmond: A magyar népszokások osztályozása, Ethn. 1933.
Szendrey Ákos: Lakodalmi szokások gyűjtése, Bp. Utmutató Füzetek, II. 1956.
Ujváry Zoltán: A népi színhátékok bekérető—beköszöntő formuláiról. 1971.
Vargyas Lajos: Mimosz elemek a magyar betlehemes játékokban, Antiquitas Hungarica, Bp. 1948.

Összeállította: Szacsvey Éva

COLONEL COMMANDANT MICHAEL DE KOVÁTS
DRILLMASTER OF WASHINGTON'S CAVALRY
BORN IN HUNGARY JUNE 12-TH 1724
DIED AT CHARLESTON S.C. USA MAY 11TH 1779
DULCE ET DECORUM EST PRO LIBERTATE MORI